

OSADNICTWO GRUPY BRZESKO-KUJAWSKIEJ KULTURY LENDZIELSKIEJ

Na znacznej przestrzeni stanowiska 3 w Ludwinowie odkryto relikty osady grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej (dalej GB-K KL), którą ze względu na stopień przebadania można postrzegać jako cenne uzupełnienie bazy źródłowej zebranej w wyczerpującej monografii tej jednostki kulturowej opublikowanej przez R. Grygiela (2008). Nie bez znaczenia jest tutaj lokalizacja samego stanowiska w niedalekiej odległości (około 10 km) od osady centralnej w Brześciu Kujawskim odkrytej na stanowiskach 3 i 4. W trakcie badań relikty osady GB-K KL zostały uchwycone na obszarze o rozpiętości około 500 m w linii NW-SE oraz około 250 m w linii N-S, co do pewnego stopnia warunkował przebieg granicy badanego pasa autostrady A-1). W jej obrębie widoczne są trzy główne skupienia wyznaczone rozkładem zabudowy domów trapezowatych i innych obiektów użytkowych (ryc. 11), co wreszcie potwierdza rozkład materiału ceramicznego (ryc. 12).

MATERIAŁ RUCHOMY

W trakcie badań osady pozyskano zbiór 14853 fragmentów ceramiki, 454 przedmioty krzemienne (omówione w rozdziale autorstwa P. Papiernika), 54 zabytki kamienne i 17 wyrobów kościanych, a także zbiór 4661 fragmentów kości zwierzęcych oraz kości ludzkie z dziesięciu grobów.

Analiza materiałów ceramicznych

TECHNOLOGIA MATERIAŁÓW CERAMICZNYCH

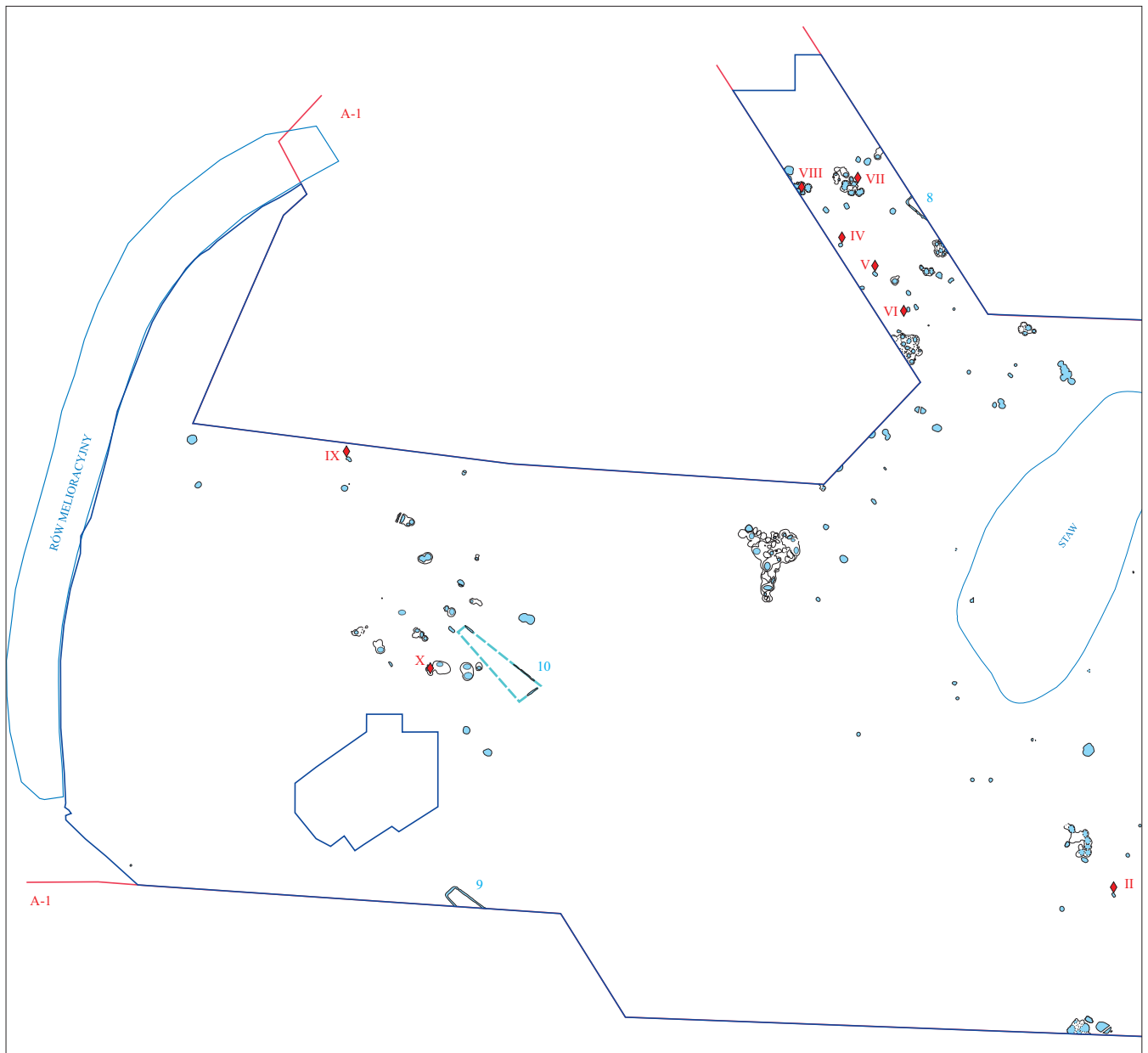
Analizie poddano zbiór ceramiki pochodzącej zarówno z obiektów GB-K KL, warstwy kulturowej oraz wtórnego złoża w obrębie obiektów młodszych, związanych głównie z okresem rzymskim oraz średniowieczem. Wyróżniono 9 grup technologicznych oznaczonych jako T1, T2, T3..., z wyróżnikiem „a” naczyń o czarnej powierzchni – grupy T1a, T2a, T3a ... (zestawienie 2).

Grupa T1 obejmuje naczynia wykonane z masy ceramicznej zawierającej jedynie domieszkę drobnej frakcji miki.

Grupa T2 została wydzielona dla naczyń wykonanych z masy ceramicznej z domieszką głównie drobnej frakcji białego tłuczni kamiennego (niekiedy z ziarnami grubszymi) oraz drobnej, niekiedy średniej frakcji miki.

Grupa T3 obejmuje naczynia wykonane z masy ceramicznej z domieszką głównie średniej frakcji białego tłuczni kamiennego (niekiedy z ziarnami grubszymi), z obecnością miki.

Grupa T4 obejmuje naczynia wykonane z masy ceramicznej z domieszką głównie grubej frakcji białego tłuczni kamiennego oraz drobnej, niekiedy średniej frakcji miki.

cd. ➡

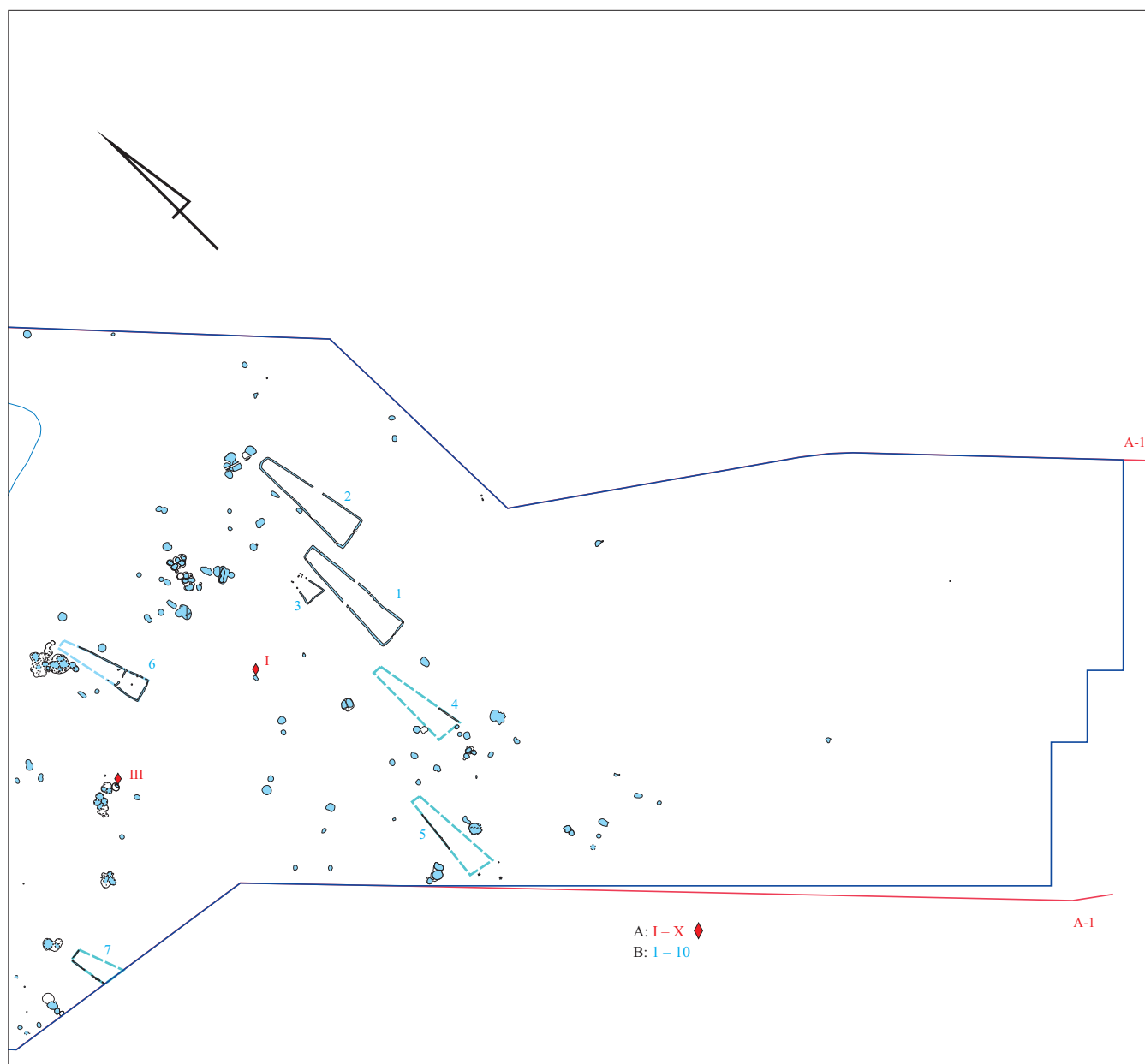
Ryc. 11. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Plan osady grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej. A – groby, B – numery domów trapezowatych.

Grupa T5 wydzielono dla naczyń wykonanej z masy ceramicznej z domieszką drobnej frakcji różowego tłucznia kamiennego, z obecnością drobnej frakcji miki (najczęściej w mniejszej frekwencji niż grupach 2–4).

Grupa T6 została wydzielona dla naczyń z domieszką średniej frakcji różowego tłucznia kamiennego, z obecnością miki.

Grupa T7 obejmuje naczynia z masą ceramiczną z domieszką głównie grubej frakcji różowego tłucznia kamiennego, z obecnością drobnej frakcji miki (najczęściej w mniejszej frekwencji niż grupach 2–4).

Grupa T8 obejmuje naczynia wykonane z masy ceramicznej bez domieszki mineralnej, z charakterystyczną „miękką” powierzchnią (technologia formalnie zbliżona do ceramiki kultury pucharów lejkowatych).

Fig. 11. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Plan of the settlement of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture. A – graves; B – numbers of trapezoid longhouses.

Grupa T9 obejmuje naczynia wykonane z masy ceramicznej analogicznej do grupy T8, z obecnością niewielkiego udziału drobnej domieszki mineralnej.

W analizowanym zbiorze dominują naczynia grupy T3 (39,7%) oraz naczynia grupy T4 (36,6%), przy mniejszym udziale grupy T2 (16,4%). Niewielki udział mają natomiast grupa T1 (1,3%) oraz grupy z masą ceramiczną z domieszką różowego tłuczniaka kamiennego – grupa T5 (1,2%), grupa T6 (1,8%) i grupa T7 (1,9%). Sporadycznie występowały naczynia z charakterystyczną „miękką” powierzchnią – grupa T8 (0,6%) oraz grupa T9 (0,5%). W używanym na osadzie GB-K KL w Ludwinowie zestawie form naczyń wyroby o „naturalnej” powierzchni dominowały nad ceramiką czernioną (20,8%). Tak wykończone naczynia występowały głównie wśród form wykonanych z masy grup T1 (30,6% w tej grupie) i T2 (34,1% w tej grupie) a także z grupy T3 (24% w tej grupie), co wydaje się zrozumiałe, gdyż dotyczy

Ryc. 12. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Frekwencja ceramiki grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej na tle rozmieszczenia obiektów.

Fig. 12. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Presence of pottery of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture against the background of the cultural features.

ceramiki cienko- i średniościennej, obejmującej głównie naczynia typu III i IV, natomiast rzadziej dotyczyło to naczyń szerokootworowych (typy I, II). Odsetek ceramiki czernionej zdecydowanie wzrasta wśród naczyń z domieszką różowego tłuczniwa kamiennego (grupy T5 – T7), który wynosi 41,5%, co ma też pewien walor chronologiczny, ponieważ dotyczy w większym stopniu ceramiki późnej fazy GB-K KL (R. Grygiel 2008).

TYPOLOGIA I CHRONOLOGIA MATERIAŁÓW CERAMICZNYCH

Materiały ceramiczne pozyskane z osady grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej sklasyfikowano w ramach bazowego podziału dokonanego przez R. Grygiela (1986, s. 288–289, ryc. 107), porządkujące formy ceramiczne w obrębie ich podstawowych kategorii. W Ludwinowie wystąpiły następujące typy: I – naczynia szerokootworowe (w innym ujęciu formy garnkowate), II – naczynia szerokootworowe z uchami, III – naczynia z cylindryczną szyjką, obejmujące amfory oraz nieliczne dzbany; IV – misy, V – naczynia wanienkowate (wszystkie mieszczące się w ramach tzw. materiału masowego) oraz typ VII obejmujący formy szczególne w szerokich typologicznie ramach. Obok form naczyń włączono tutaj także inne wytwory ceramiczne, jak przęśliki czy fragment dyszy (?). Jednak w większości jednostkowy charakter tych znalezisk, wpłynął na nie rozbudowywanie podziału R. Grygiela i ograniczenie ich sformalizowania do poziomu odmian typu VII.

Wyróżnione odmiany odzwierciedlają główne cechy morfologii (oznaczenia cyfrowe), natomiast podziałowi niższego rzędu odpowiadają warianty (oznaczenia literowe) i podwarianty (rozbudowane oznaczenia cyfrowe).

W ramach typu I wydzielono 13 odmian (ryc. 13–16), dla typu II – 9 odmian (ryc. 16–18), dla typu III – 15 odmian (ryc. 18–19), dla typu IV – 17 odmian (ryc. 19–23) oraz dla typu V – 5 odmian (ryc. 24), przy czym na stanowisku nie odnotowano form typu VI, obejmującego łyżki ceramiczne. Z kolei w obrębie typu VII (ryc. 25), obok wspomnianych wyżej wyrobów, umieszczono także naczynia z bocznym wylewem, w tym miniaturowe, czerpak, pucharek, inne naczynie miniaturowe, naczynie sitowate oraz fragment naczynia zoomorficznego (?).

Typ I. Naczynia szerokootworowe

Naczynia odmiany I/1 charakteryzuje prosty, wysoki brzeg, słabo lub silniej lejkowato wychylony na zewnątrz, odcinający się od brzuśca wyraźnym barkiem (ryc. 13). Występują tu zarówno formy mocniej wydęte (I/1d) jak też słabiej profilowane (I/1a, b), zaś w ornamentyce przeważa karbowanie krawędzi odciskami palca (I/1 b-d), przy obecnym także karbowaniu brzuśca (I/1d) oraz elementach plastycznych (guzy przykrawędne: I/b-d lub guzy u nasady brzuśca: I/1a). Naczynia odmiany I/1 zarejestrowano w obiektach **434** (ha III, ar 94/84 – złoże wtórne; tabl. 22: 2), **2559** (ha III, ar 87; tabl. 24: 2), **3871** (ha V, ar 24; tabl. 42: 5), **3969** (ha V, ar 25; tabl. 44: 3), **4950** (ha XII, ar 73; tabl. 75: 7) oraz w warstwie kulturowej (ha III, ar 15; tabl. 13: 3). Analogiczne formy odnotowuje się od wczesnej fazy GB-K KL (Osłonki, glinianka 10, nisza A; Miechowice stan. 4, glinianka 2; glinianka 4; R. Grygiel 2008, ryc. 428: 3–4; 865: 6; 888: 8), z wyraźną obecnością w fazie klasycznej GB-K KL (Osłonki, stan. 1, jama 130; R. Grygiel 2008, ryc. 528: 1, 529: 6). Są także odnotowywane w fazie późnej (Brześć Kujawski stan. 4, dom 2; R. Grygiel 2008, ryc. 39: 5–6).

Odmianę I/2 (ryc. 13) cechuje łagodny, dwustożkowy profil górnej partii naczynia, przy oddzielających się od brzuśca, proporcjonalnie krótkich (I/2a-c) lub bardzo krótkich brzegach (I/2d), lekko wychylonych na zewnątrz (I/2a, d) lub pionowych (I/2b-c). Naczynia tych odmian zachowały się tylko w górnych partiach, choć kąt ustawienia dolnych ścianek u niektórych egzemplarzy sugeruje, że mamy do czynienia z formami raczej o niezbyt wysoko umieszczonym załomie brzuśca. Zdobienie obejmuje karbowanie krawędzi (I/2a, c-d) oraz zaakcentowanie załomu brzuśca także poprzez karbowanie (I/2a) lub umieszczenie plastycznych guzów (I/2a-b, d), które pojawiają się także nieco wyżej (I/2c). Naczynia tej formy odkryto w obiektach: **1701** (ha III, ar 63; wariant I/2b; tabl. 15: 2), **6472** (ha XII, ar 54; wariant I/2a; tabl. 72: 6), oraz w obiektach **3837** (ha V, ar 5/15; wariant I/2d; tabl. 38: 3) i **2565** (ha III, ar 87; wariant I/2c; tabl. 24: 10), ostatnich obydwu datowanych radiowęglowo na późną fazę GB-K KL (patrz: analiza przestrzenno-chronologiczna).

Analogie do odmiany I/2 występują już w fazie wczesnej GB-K KL, co potwierdzają formy z Brześcia Kujawskiego, stan. 4, z jamy 742 i z Osłonek stan. 1, z glinianki 7 (R. Grygiel 2008, ryc. 12: 4; 411: 2, 412: 5). Kontynuacja wymienionych form ma miejsce w fazie klasycznej, np. Brześć Kujawski stan. 4, dom 27; Brześć Kujawski stan. 3, jama 782; Osłonki stan. 1, glinianka 2, nisza A, nisza X; jama 208 (R. Grygiel 2008, ryc. 52: 5–6; 186: 2; 187: 4; 468: 4; 543: 2); Krusza Zamkowa, stan. 3, obiekt 636, faza IIIa kultury późnej ceramiki wstęgowej (dalej KPCW) w taksonomii L. Czerniaka (1994, s. 69, ryc. 23: 3), po fazę późną (R. Grygiel 2008, ryc. 1445–1446).

Naczynia szerokootworowe odmiany I/3 (ryc. 13) cechuje dwustożkowaty profil bez wyodrębnionej partii brzegowej, z górnymi ściankami o profilu lekko łukowatym (I/3a-b) lub bardziej prostym (I/3c-d). Zachowane górne partie mogą należeć do naczyń o różnych proporcjach, przy czym jeden zrekonstruowany egzemplarz (I/3d) należy do form przysadzistych. Obok standardowego dla GB-K KL ornamentowania krawędzi i w lepiej zachowanych egzemplarzach guzów występujących na górnej partii (I/3b), bądź pod krawędzią w postaci pseudouch (I/3d), na naczyniu z obiektu **3870** (wariant I/3a; tabl. 47: 1) wystąpił bogaty wątek ornamentacyjny z motywem krokwiowym, utworzony z trójkątnych odcisków nałożonych na linearnie ryty szkielet. Pozostałe naczynia wymienionych odmian odkryto w obiektach **594** (ha III, ar 62/72; tabl. 16: 7), **3869** (ha V, ar 25; tabl. 46: 3), **4017** (ha V, ar 25; tabl. 49: 10), **4733** (ha XI, ar 99; tabl. 61: 5) oraz **6029** (ha X, ar 48; tabl. 59: 5).

Tego typu formy występują od fazy wczesnej GB-K KL (Brześć Kujawski, stan. 4, jama 661; R. Grygiel 2008, ryc. 33: 4) i znane są z zespołów klasycznej (np. Brześć Kujawski, stan. 3, jama 592; R. Grygiel 2008, ryc. 191: 8) oraz późnej fazy GB-K KL (L. Czerniak 1994, ryc. 24; R. Grygiel 2008, ryc. 1445–1446).

Odmianę I/4 (ryc. 14) charakteryzuje także dwustożkowaty profil, ale w tym wypadku załom brzuśca zdecydowanie jest umieszczony w górnej partii naczynia. W większym stopniu zachowane egzemplarze posiadały pionowo ustawione, krótkie brzegi i standardowe zdobnictwo GB-K KL (karbowana krawędź w połączeniu z guzami na załomie brzuśca). Naczynia odmiany I/4 odkryto w obiektach **444** (ha III, ar 94; tabl. 22: 9), **653** (ha III, ar 53; tabl. 20: 2), **676** (ha III, ar 32; tabl. 13: 7), **3869** (ha V, ar 25; tabl. 45: 6), **3870** (ha V, ar 25; tabl. 47: 2) oraz **6284** (XII/2; tabl. 64: 3). Porównywalne formy związane są z klasyczną fazą GB-K KL (np. Brześć Kujawski, stan. 4, jama 892; R. Grygiel 2008, ryc. 112: 1).

Naczynia odmiany I/5 (ryc. 14), należące do form trójelementowych, definiuje dwustożkowato ukształtowany brzusiec, z łagodnym lub wyraźniej podkreślonym, niżej umieszczonym załomem (poniżej 2/3 wysokości) i pionowo ustawiony, wysoki brzeg (cylindryczna szyjka), przy różnicach w ornamentyce (I/5a: karbowanie brzegu oraz załomu brzuśca przy obecnych stożkowatych, ściętych guzach; I/5b: zdobiony tylko brzeg). Na powyższe odmiany natrafiono w obiekcie **984** (ha V, ar 8, ha VI, ar 98; tabl. 31: 3) oraz w warstwie kulturowej (ha III, ar 4; tabl. 12: 7; ha VI, ar 92; tabl. 34: 8). Dla wariantu I/5a odniesieniem jest gł. wczesna faza GB-K KL (R. Grygiel 2008, ryc. 1446). Karbowanie szerokimi odciskami palca w wariacie I/5b jest cechą zespołów późnej fazy GB-K KL (Osłonki, jama 194; R. Grygiel 2008, s. 762, ryc. 730: 6).

Odmiana I/6 (ryc. 14), także charakteryzuje się cylindryczną szyjką utworzoną przez pionowo ustawiony brzeg średniej długości, przechodzący w łagodniej (I/6a-b) lub silniej (I/6c) profilowany brzusiec, z załomem umieszczonym w 2/3 wysokości. Niewielkie różnice zawierają się w ornamentyce (dodatkowe karbowanie na granicy szyjki i brzuśca w wariacie I/6b). Naczynia tej odmiany wystąpiły w obiektach **4602** (ha V, ar 43; tabl. 52: 1) i **4619** (ha IX, ar 31; tabl. 58: 6) oraz **6478** (ha XII, ar 54; tabl. 73: 9).

Podobnie ukształtowane formy występują od fazy wczesnej GB-K KL, co potwierdza zespół z glinianki 10 (nisza C) z Osłonek, przez fazę klasyczną, z przykładem z jamy 871 z Brześcia Kujawskiego stan. 4 i trwają do fazy późnej (wariant I/6c), jak w domu 2 i jamie 323 na tym samym stanowisku (R. Grygiel 2008, ryc. 37: 3; 39: 4; 64: 3; 151: 6; 431: 4–5).

Naczynia odmiany I/7 (ryc. 15) łączy wyraźny esowaty profil i najczęściej długie, wychylone na zewnątrz brzegi. Pewne różnice dotyczą wysokości umieszczenia załomu brzuśca, jego stopnia wyęcia (np. silniejszym w wariacie I/7e) i wariantach ornamentacyjnych (przewaga karbowania krawędzi: I/7a-b, d-e; obecność guzów na załomie: I/7c, e). Naczynia omawianych odmian wystąpiły w obiektach **441** (ha III, ar 94; tabl. 22: 8), **2702** (ha III/ar 79; tabl. 21: 1), **3900** (ha VI, ar 95; tabl. 36: 2), **4518** (ha V, ar 73; tabl. 54: 4), **4615** (złoże wtórne, ha IX, ar 41; tabl. 59: 3) oraz **4959** (ha XII, ar 93; tabl. 77: 4). Porównywalne

szerokootworowe naczynia esowate występują od wczesnej fazy GB-K KL (Brześć Kujawski stan. 4, jama 753; R. Grygiel 2008, ryc. 29: 3) i są obecne w fazie klasycznej (Osłonki stan 1, glinianka 2, nisza A; jama 95; jama 130; R. Grygiel 2008, ryc. 463: 4; 515: 2; 534: 4; 536: 4).

Do odmiany **I/8** (ryc. 15) zaklasyfikowano niezdobione, przysadziste naczynie o pionowym brzegu oddzielonym lekkim, tektonicznym akcentem od słabo wydętego brzuśca, z załomem umieszczonym poniżej 2/3 wysokości. Na szyjce wystąpił plastyczny akcent w postaci pseudoucha. Omawianą formę odnotowano w obiekcie **3869** (ha V, ar 25; tabl. 42: 9). Zbliżoną, krępą formę, zaopatrzoną także w pseudo-ucho znajdujemy w zespołach klasycznej fazy GB-K KL (Osłonki jama 95; R. Grygiel 2008, ryc. 513: 2).

Naczynie odmiany **I/9** (ryc. 15) posiada formę tulipanowatą (średnica wylewu prawie równa największej wydętości brzuśca) z wysoko umieszczonym załomem i charakterystycznym zdobieniem plastycznym na krawędzi w postaci silnie wyciągniętego na zewnątrz językowatego występu. Naczynie tej odmiany zrekonstruowano z fragmentów pochodzących z górnego poziomu wypełniska glinianki, w strefie nisz, obiektów 6284, 6286, 6282, 6583 (ha XII, ar 2; tabl. 64: 4).

Zbliżone formy odnotowuje się w zespołach klasycznej fazy GB-K KL (Osłonki stan. 1, skupisko w odcinku 361/ 362/ 371/ 372; R. Grygiel 2008, ryc. 523: 1) i pojawiają się w fazie późnej (Brześć Kujawski stan. 4, jama 323; R. Grygiel 2008, ryc. 66: 1, 3).

Odmianę **I/10** (ryc. 15), wyróżniającą się mocnym wydęciem brzuśca, o dosyć wysoko umieszczonym załomie, przy krótkich, lekko nachylonych do wnętrza brzegach oraz wyciągniętych do góry guzach na załomie brzuśca, odkryto w obiekcie **4809** (ha XVI, ar 29/30; tabl. 83: 5).

Bliskie analogie do powyższej odmiany występowały w klasycznej fazie GB-K KL (Brześć Kujawski stan. 4, jama 350; Osłonki stan. 1, jama 95; glinianka 9, nisza B; R. Grygiel 2008, ryc. 67: 3; 515: 1), choć podobne formy znamy także z zespołów z późnej fazy GB-K KL (Osłonki stan. 1, jama 204; R. Grygiel 2008, ryc. 734: 5).

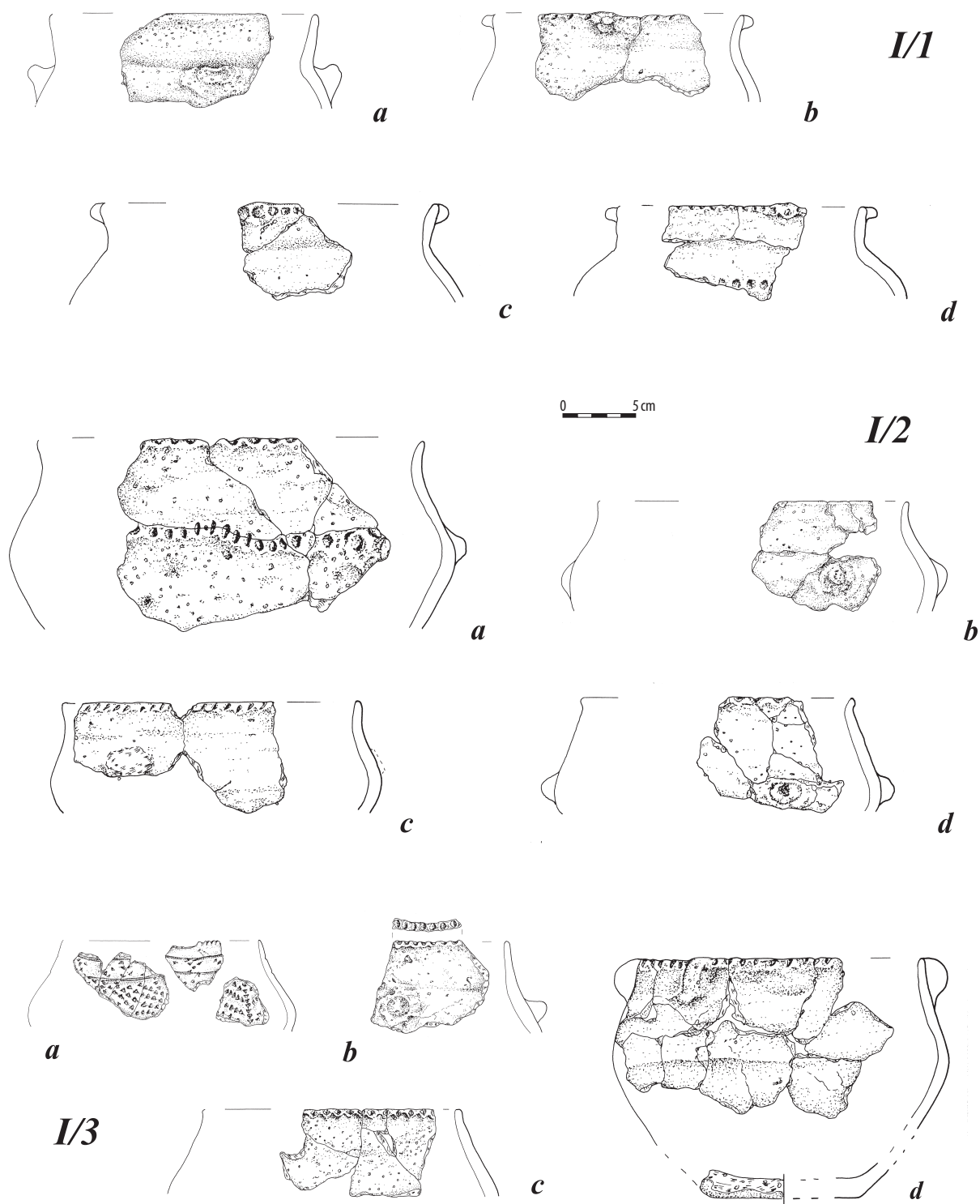
Naczynia odmiany **I/11** (ryc. 16) posiadają formę jajowatą, z dosyć wysoko umieszczonym załomem brzuśca, o łagodnym profilu. W jej ramach wystąpiły warianty słabiej wydęte, z bardzo krótkimi, lekko wychylonymi na zewnątrz lub wręcz zaczątkowymi brzegami (I/11a, c-d), charakteryzujące się brakiem ornamentu (I/ 11c) lub zdobionymi krawędziami w postaci małych, zdwojonych guzków (I/11d) lub karbowania (I/11a). Tak ukształtowane naczynia pochodzą z obiektów **4732** (ha XI, ar 89; tabl. 61: 2); **4959** (ha XII, ar 93; tabl. 77: 3); **4959** (ha XII, ar 93; tabl. 77: 3), **6285** (ha XII, ar 2; tabl. 64: 7) oraz **3837** (ha V, ar 5/15; tabl. 38: 2), datowanego C-14 na późną fazę GB-K KL. Natomiast wariant I/11b reprezentuje naczynie silniej wydęte, pochodzące z obiektu **3833** (ha V, ar 5; tabl. 36: 6).

Formy jajowate występują od wczesnej fazy GB-K KL, co potwierdza ceramika z glinianki 7 z Osłonek (R. Grygiel 2008, ryc. 411: 3, 412: 6) i mają kontynuację w fazie klasycznej (Brześć Kujawski stan. 4, dom 13; jama 892; Osłonki, jama 8; glinianka 2, nisza X; R. Grygiel 2008, ryc. 46: 6; 110: 4; 450: 5; 468: 1, 3, 5; 469: 4, 6, 8; 470: 1–7, 10; 471: 10–12) a także późnej, np. analogie do wariantów I/11b i I/11c z Brześcia Kujawskiego stan. 4: jama 875 i jama 893 oraz z Brześcia Kujawskiego, stan. 3, jama 773, jama 823 (R. Grygiel 2008, ryc. 129: 2; 157: 8; 206: 1–2; 207: 3, 10, 12; 208: 5; 253: 5).

Zbliżone do opisanych wyżej form jajowate naczynia odmiany **I/12** wyróżnia wyraźniejsze profilowanie załomu brzuśca (ryc. 15). Wśród nich wystąpiły naczynia zdobione różnymi wariantami karbowania brzegu, odkryte w obiekcie **1279** (ha V, ar 16/17; tabl. 41: 3) oraz w obiekcie **6806** (ha XV, ar 50; tabl. 83: 2), z szerokimi odciskami poniżej krawędzi.

Zbliżone formy można przytoczyć z klasycznej fazy GB-K KL (Osłonki stan. 1, glinianka 2, nisza X; glinianka 9, nisza B; R. Grygiel 2008, ryc. 468: 4; 560: 2).

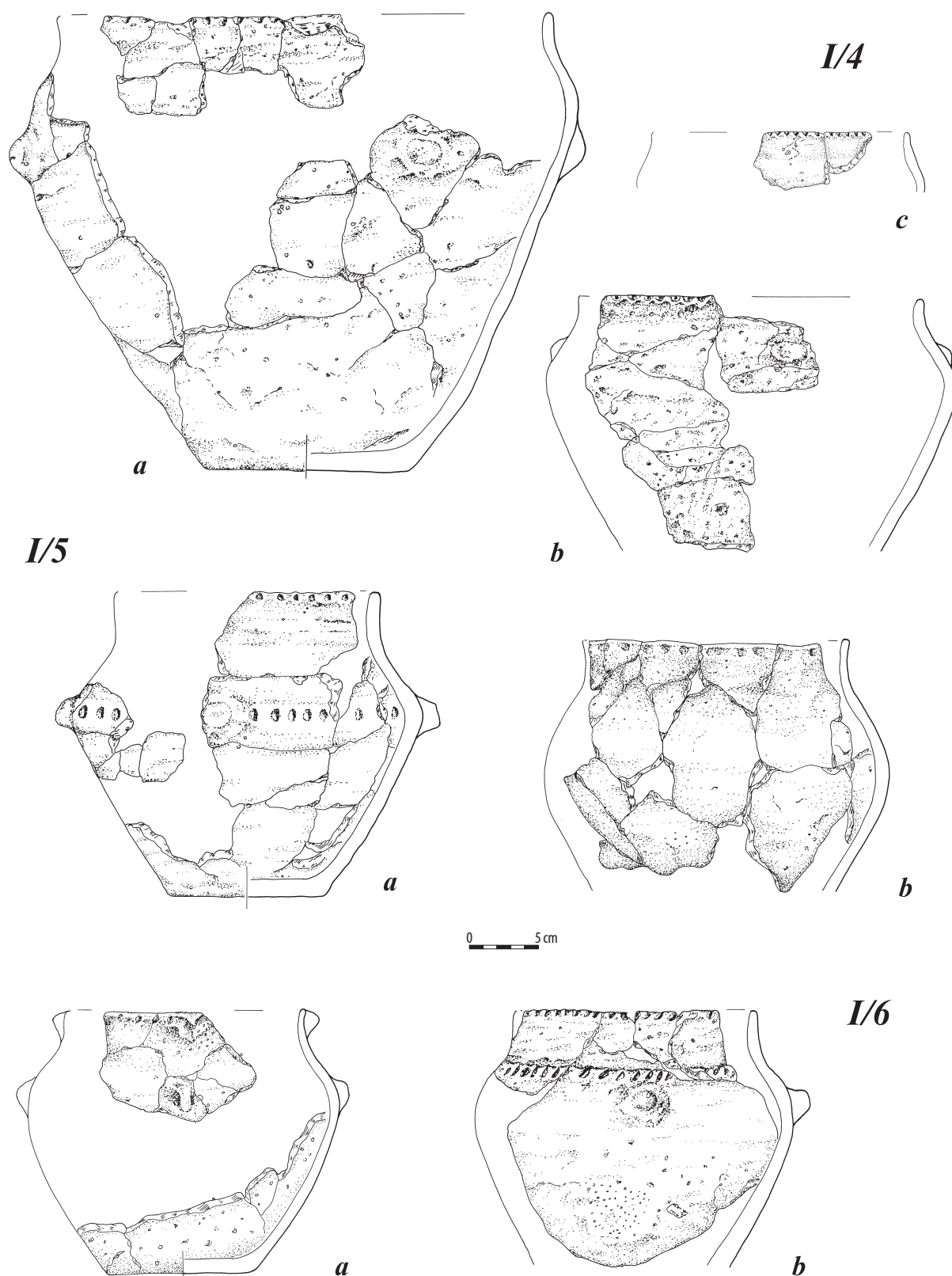
Odmianę **I/13** (ryc. 15) wyróżnia bardzo wysoko postawiony, zaakcentowany załom brzuśca, z niską górną ścianką, przechodzącą w bardzo krótki, pionowy lub lekko wychylony brzeg. Naczynia tej odmiany wystąpiły w obiekcie **4517** (ha V, ar 73; tabl. 54: 9) oraz w obiekcie **5008**, niszy w ramach zespołu gliniankowego (ha XVI, ary 10, 20; tabl. 80: 2). Dla tego typu form odniesienie znajdujemy w klasycznej fazie GB-K KL (Osłonki, stan. 1, glinianka 9, glinianka 12; R. Grygiel 2008, ryc. 557: 6; 583: 1).

Ryc. 13. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Typologia form ceramiki grupy brzesko-kujawskiej kultury lengielskiej. Typ I- naczynia szerokootworowe (odmiany 1-3).

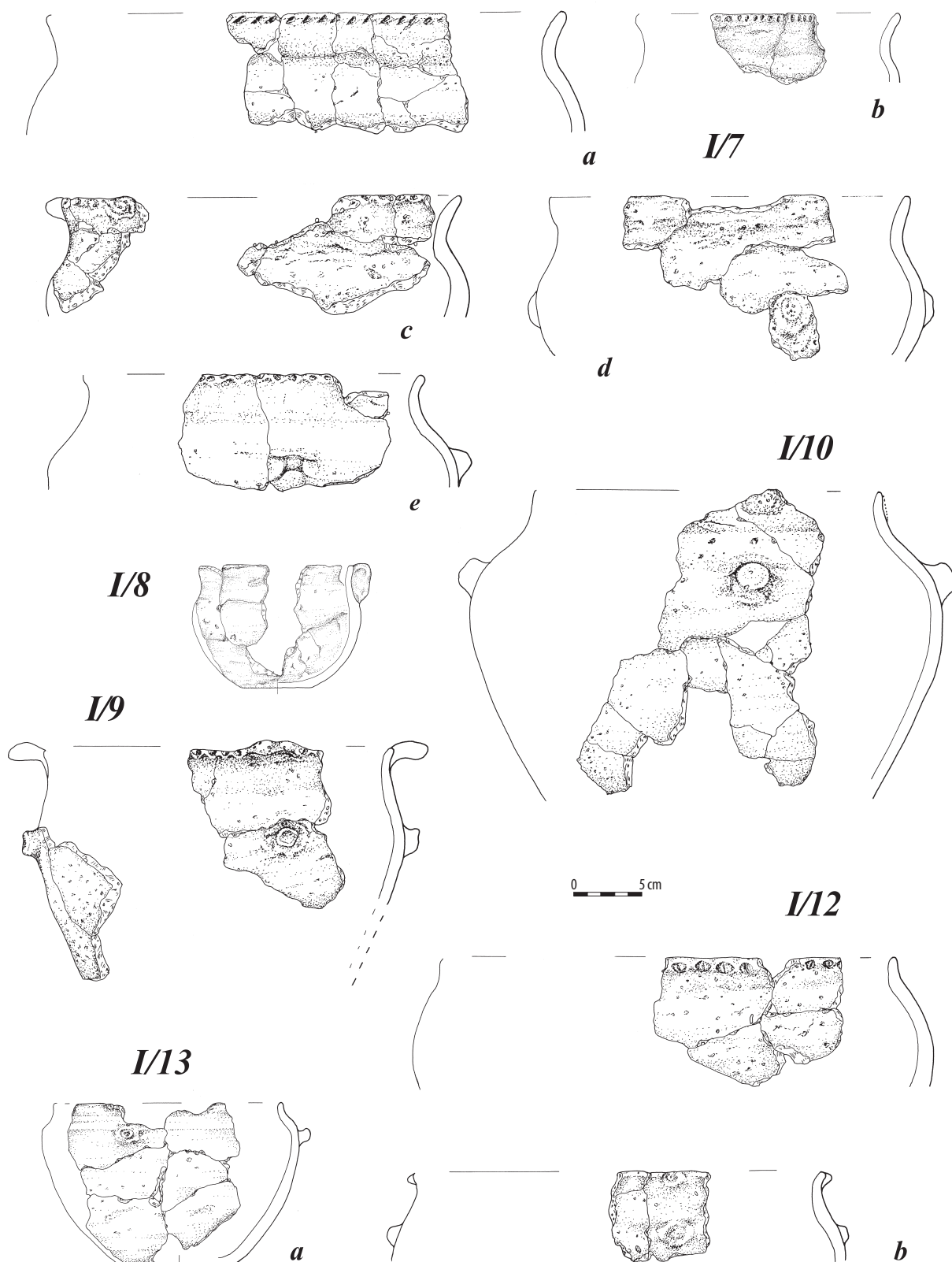
Fig. 13. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Typology of vessel forms of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture. Type I – vessels with wide mouth (variants 1-3).

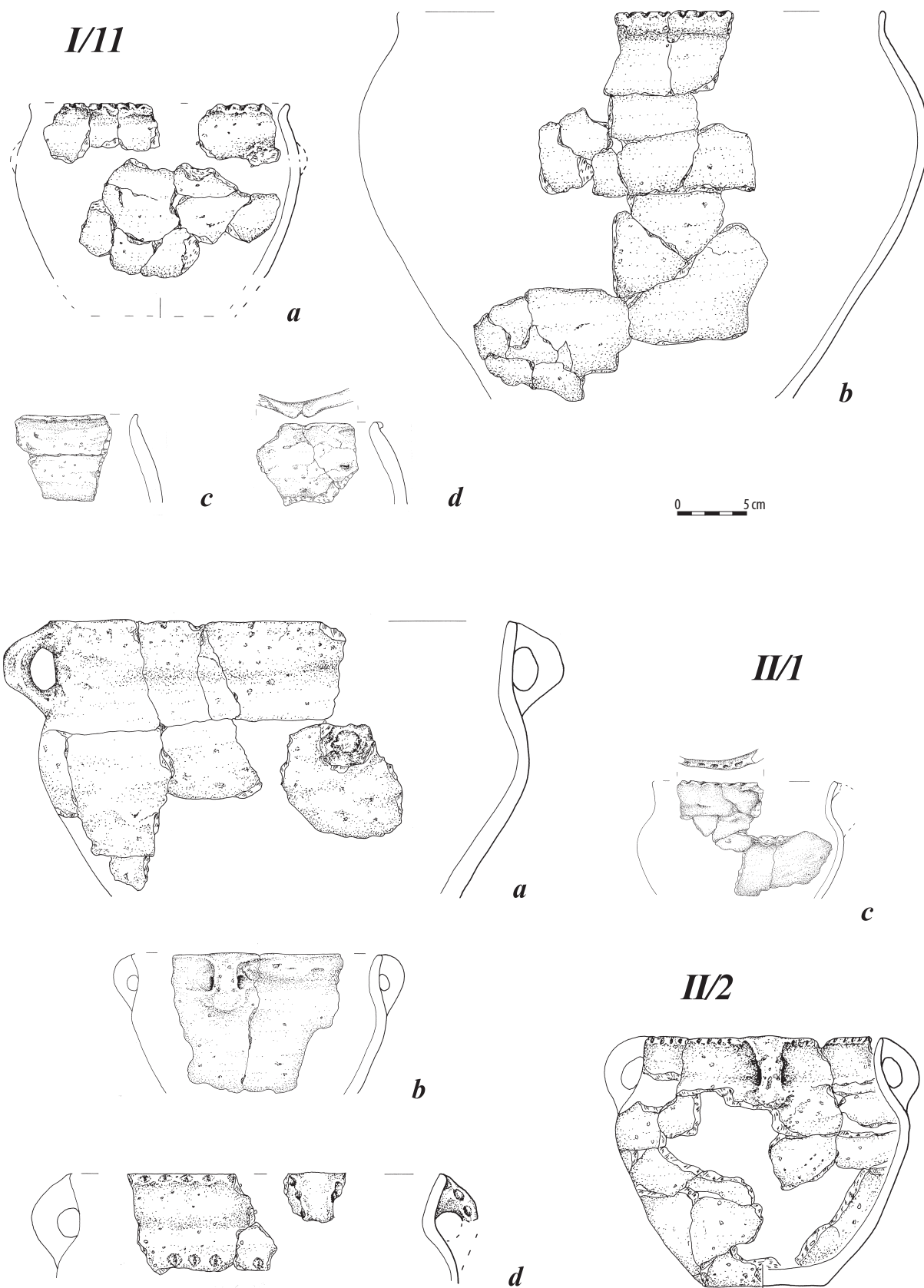
Ryc. 14. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Typologia form ceramiki grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej. Typ I- naczynia szerokootworowe (odmiany 4-6).

Fig. 14. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Typology of vessel forms of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture. Type I – vessels with wide mouth (variants 4-6).

Ryc. 15. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Typologia form ceramiki grupy brzesko-kujawskiej kultury lengyelkiej. Typ I- naczynia szerokootworowe (odmiany 7-10, 12, 13).

Fig. 15. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Typology of vessel forms of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture. Type I – vessels with wide mouth (variants 7-10, 12, 13).

Ryc. 16. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Typologia form ceramiki grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej. Typ I- naczynia szerokootworowe (odmiana 11); typ II- naczynia szerokootworowe z uchami (odmiany 1, 2).

Fig. 16. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Typology of vessel forms of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture. Type I – vessels with wide mouth (variant 11); type II – vessels with wide mouth and handles (variants 1, 2).

Typ II. Naczynia szerokootworowe z uchami

Generalnie, część tutaj wyróżnionych odmian odpowiada formom ujętym w ramach typu I, choć zapewne część egzemplarzy tego typu, szczególnie zachowanych w niewielkim stopniu, mogła w rzeczywistości być tak samo zaopatrzona w ucha.

Naczynia odmiany II/1 (ryc. 16) z prostymi, lekko wycylonymi na zewnątrz brzegami odpowiadają odmianie I/1. Obejmują formy niezdobione (II/1a-b), karbowane na krawędzi (II/1c) lub krawędzi i załomie brzuśca, z dodatkowym karbowaniem krawędzi bocznej ucha (II/1d). Naczynia niezdobione odnotowano w obiektach **4602** (ha V, ar 43; tabl. 52: 8) i **5585** (ha V, ar 84; tabl. 55: 8), natomiast ornamentowane II/1c w obiekcie **6346** (ha XII, ar 32; tabl. 68: 2) i II/1d w obiekcie **4879** (ha XII, ar 75/74; tabl. 76: 5).

Analogiczne formy występują od wczesnej fazy GB-K KL (Gustorzyn, stan. 1, obiekt I; R. Grygiel 1996, s. 80, 93–94, 97, ryc. 4: 1, 3; Brześć Kujawski stan. 4, jama 742; Osłonki stan. 1, jama 109; R. Grygiel 2008, ryc. 12: 2, 3; 446: 1). W przypadku odmiany II/1c wystąpiło grzebieniowate formowanie krawędzi spotykane na formach późnej fazy GB-K KL (Osłonki, jama 127; R. Grygiel 2008, ryc. 700: 5; 702: 4).

Odmiana II/2 (ryc. 16) posiada pionowo ustawiony brzeg średniej długości przechodzący w łagodniej profilowany, prawie dwustożkowy brzusiec z załomem umieszczonym w 2/3 wysokości, co odpowiada formom bezuchym, sklasyfikowanym w ramach odmiany I/6. Ornamentyka standardowo obejmuje karbowanie krawędzi. Formę II/2 odnotowano w obiekcie **5233** (ha XIV, ar 31; tabl. 81: 3).

Podobnie ukształtowane formy występują od fazy wczesnej GB-K KL, co potwierdza zespół z glinianki 7 z Osłonek (R. Grygiel 2008, ryc. 413: 4).

Naczynia odmiany II/3 (ryc. 17) należą do form „esowatych” i odpowiadają odmianie I/7 naczyń szerokootworowych bez uch. Wszystkie wymienione warianty były zdobione karbowaniem przykrawędnym, niekiedy obejmującym także brzegi uch (II/3b) i załom brzuśca (II/3c). Naczynia odmiany II/3 wystąpiły w obiekcie **2565** (ha III, ar 87; tabl. 25: 8), datowanym radiowęglowo na późną fazę GB-K KL oraz w obiekcie **4130** (ha V, ar 24; tabl. 42: 4) a także w warstwie kulturowej (ha XII, ar 56; tabl. 70: 3).

Podobne formy występują od fazy wczesnej GB-K KL (Brześć Kujawski, stan. 4, jama 742; R. Grygiel 1996, s. 97, ryc. 19: 1) i są obecne w fazie klasycznej GB-K, co potwierdza zawartość glinianki 2 (nisza A) czy jamy 208 z Osłonek stan. 1 (R. Grygiel 2008, ryc. 463: 4; 545: 4), przeżywając się do fazy późnej, jak w wypadku domu 2 z Brześcia Kujawskiego stan. 4 (R. Grygiel 2008, ryc. 40: 2).

Naczynia odmiany II/4 (ryc. 17) reprezentują słabo profilowaną formę „tulipanowatą”, odpowiadającą formom bezuchym I/9. Okaz ornamentowany karbowaniem przykrawędnym wystąpił w obiekcie **450** (ha III, ar 84; tabl. 19: 2), natomiast z obiektu 4772 (ha X, ar 49; tabl. 59: 12) pochodzi forma zaopatrzona dodatkowo w dookólną, podkrawędną, karbowaną listwę.

Naczynia odmiany II/5 (ryc. 17) należą do form baniastych z wysoko umieszczonymi załomami brzuśca i wyraźnie oddzielonymi od niego krótkimi prostymi brzegami, najczęściej pionowymi, niekiedy lekko zachylonymi do wewnątrz lub lekko wycylonymi na zewnątrz. Omawiane odmiany mają zbliżony odpowiednik w formie bezuchej I/10, choć całe zrekonstruowane egzemplarze odmiany II/5 różnią się jbardziej wydętymi, dolnymi partiami brzuśca i trochę niżej umieszczonym załomem. Na naczynia rozpatrywanej odmiany natrafiono w obiektach **676** (ha III, ar 32; tabl. 13: 9), **3868** (ha V, ar 25; tabl. 49: 4), **4959** (ha XII, ar 93; tabl. 77: 10), **6507** (ha XI, ar 70; tabl. 60: 4).

Zbliżone baniaste formy rejestrowane są od fazy wczesnej GB-K KL (Gustorzyn, stan. 1, obiekt I; R. Grygiel 1996, ryc. 4: 2) i dalej obecne w fazie klasycznej (Brześć Kujawski, stan. 4, jama 892; Osłonki, jama 130; R. Grygiel 2008, ryc. 109: 4; 530: 1–2).

Inną, baniastą formę, reprezentuje naczynie odmiany II/6 (ryc. 17), także z wydzielonym prostym wylewem, jednak o bardziej przysadzistych proporcjach, zarejestrowane w obiekcie **1662** (ha III, ar 53; tabl. 13: 11). Podobnie jak odmiana II/5 porównywalne formy pojawiają się od wczesnej fazy GB-K KL (Krusza Zamkowa, stan. 3, obiekt 576, faza IIB KPCW wg L. Czerniaka, 1994, s. 68, ryc. 22: 6).

Do form baniastych należy także odmiana II/7 (ryc. 18), różniąca się od wyżej wymienionych form łagodnym przejściem w brzusiec krótkiego, wycylonego na zewnątrz brzegu. Odkryto ją w warstwie kulturowej (ha V, ar 84; tabl. 55: 10).

Małe, przysadziste naczynie odmiany II/8 (ryc.18) zbliżone do odmiany I/8, dodatkowo zaopatrzone ponad załomem brzuśca w wydatne guzy, zostało odkryte w ramach wyposażenia **grobu II** (obiekt 4740, ha X, ar 9; tabl. 60: 3), datowanego radiowęglowo na późną fazę GB-K KL.

Wreszcie odmiana szerokootworowa z uchami II/9 (ryc. 18) obejmuje jajowate naczynia z odgiętymi na zewnątrz lub ustawionymi pionowo bardzo krótkimi brzegami, odpowiadając łagodniej profilowanym formom odmiany I/11. Odkryto je w obiektach 450 (ha III, ar 84; tabl. 19: 9), 1620 (ha III, ar 83; tabl. 17: 8) oraz 6338 (ha XII, ar 34; tabl. 69: 7). Analogiczne formy stanowią jeden z typów przewodnich fazy późnej GB-K KL (Brześć Kujawski stan. 4, dom 22; Osłonki stan. 1, glinianka 5; glinianka 11; R. Grygiel 2008, ryc. 51: 5–6; 632–634; 743: 8, 11).

Typ III. Naczynia z cylindryczną szyjką

W ramach omawianego typu sklasyfikowano naczynia z cylindryczną szyjką, w wyjściowym podziale łączone z tego typu amforami (R. Grygiel 1986, s. 288, ryc. 107). Jednak brak uch u zdecydowanej większości egzemplarzy (zapewne pierwotnie tylko u części form) wpłynął na ograniczenie zakresu definicji. Włączono bowiem tutaj także naczynia zachowane tylko w partii brzuśców, których ukształtowanie wyraźnie łączy się z morfologią lepiej zachowanych form z cylindryczną szyjką. Do typu III zakwalifikowano także jeden okaz dzbana i kilka form bez zachowanych, wyłamanych uch. Nieliczne odkrycia takich form naczyniowych nie skłoniły do poszerzenia wykorzystywanej w opracowaniu typologii, podobnie jak w kontekście zróżnicowanych wyrobów ujętych w obrębie typu VII.

Naczynia odmiany III/1 (ryc. 18) reprezentują formy z wysokimi, pionowymi szyjkami, o prostym (III/1a) lub lekko łukowatym profilu (III/1b), z dwustożkowatym (III/1b) lub dwustożkowato-baniastym brzuścem (III/1a) o symetrycznych proporcjach górnej i dolnej partii. Okazy rozpatrywanej odmiany zarejestrowano w obiektach 4602 (ha V, ar 43; tabl. 51: 8) oraz 3869 (ha V, ar 25; tabl. 46: 2).

Formy tego typu znane są w GB-K KL od jej wczesnej fazy (Osłonki, jama 103; R. Grygiel 2008, ryc. 443: 1), zaś są szczególnie reprezentatywne dla fazy klasycznej (Brześć Kujawski stan. 3, jama 782; Osłonki stan. 1, jama 179; glinianka 9; glinianka 14; R. Grygiel 2008, ryc. 185: 3, 5–6; 504: 7; 555: 6–7; 580: 2).

Naczynia odmiany III/2 posiadają pionowe szyjki średniej długości, z prostym (III/2a) lub lekko łukowatym profilem (III/2b) i należą do form silniej (III/2a) lub słabiej wydętych (III/2b). Naczynia tej odmiany odkryto w obiektach 6341 (ha XII, ar 33; tabl. 68: 8) oraz 6472 (ha XII, ar 54; tabl. 72: 7).

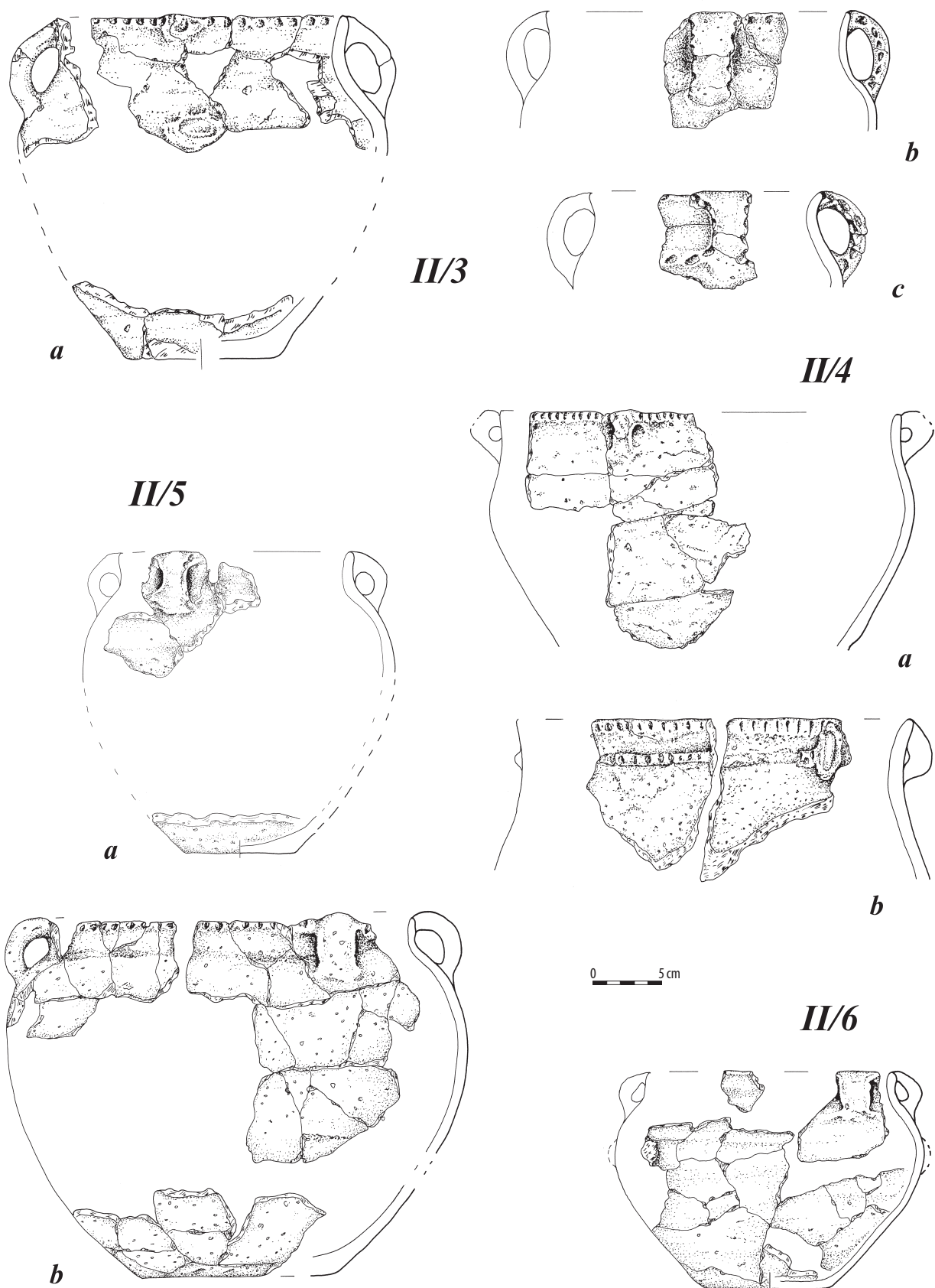
Amforki z tak ukształtowanymi szyjkami pojawiają się we wczesnej fazie GB-K KL (Gustorzyn, stan. 1, obiekt I; R. Grygiel 1996, s.80, ryc. 5: 5) i są odnotowywane aż po fazę późną (Brześć Kujawski, stan. 3, jama 776; R. Grygiel 2008, ryc. 229: 3).

Odmiana III/3 (ryc. 18) charakteryzuje się średniej długości, wychylonymi na zewnątrz szyjkami o łukowatym profilu, jedynie w jednym wypadku zachowało się łamane przejście szyjki w brzusiec (III/3b). Jeden zachowany niezdobiony egzemplarz (III/3a), pochodzący z obiektu 5585 (ha V, ar 84; tabl. 55: 9), charakteryzuje się lekko baniastym brzuścem, z wyraźnie wyższą dolną partią. Zbliżone do niego formy znamy z klasycznej (Osłonki stan. 1, glinianka 9; R. Grygiel 2008, ryc. 557: 1) oraz późnej fazy GB-K KL (Osłonki stan. 1, jama 204; R. Grygiel 2008, ryc. 733: 2, 4, 7–8). Wylewy pozostałych naczyń były albo nie zdobione (III/3b) albo karbowane na krawędzi (III/3d), przyjmującej także postać wałkowatego pogrubienia (III/3c). Ich znaleziska pochodzą z obiektów 407 (złoże wtórne, ha III, ar 86; tabl. 23: 10), 450 (ha III, ar 84; tabl. 19: 6), 735 (ha V, ar 79/80; tabl. 29: 2), 2565 (ha III, ar 87; tabl. 25: 1), 3101 (ha I, ar 53; tabl. 12: 4), 4732 (ha XI, ar 89; tabl. 61: 4), 6285 (ha XII, ar 2; tabl. 65: 3).

Formy typu III z niezdobionymi, rozchylonymi, krótszymi szyjkami, w tym z wyraźnie zaznaczonym barkiem pochodzą z zespołów fazy wczesnej: w Brześciu Kujawskim, stan. 4, w jamie 742 (R. Grygiel 1996, s. 97, ryc. 18: 2, 3–5; 2008, ryc. 10: 2–3, 5) i Osłonkach stan. 1, w gliniance 7 i jamie 193 (R. Grygiel 2008, ryc. 410: 1–10; 437: 2).

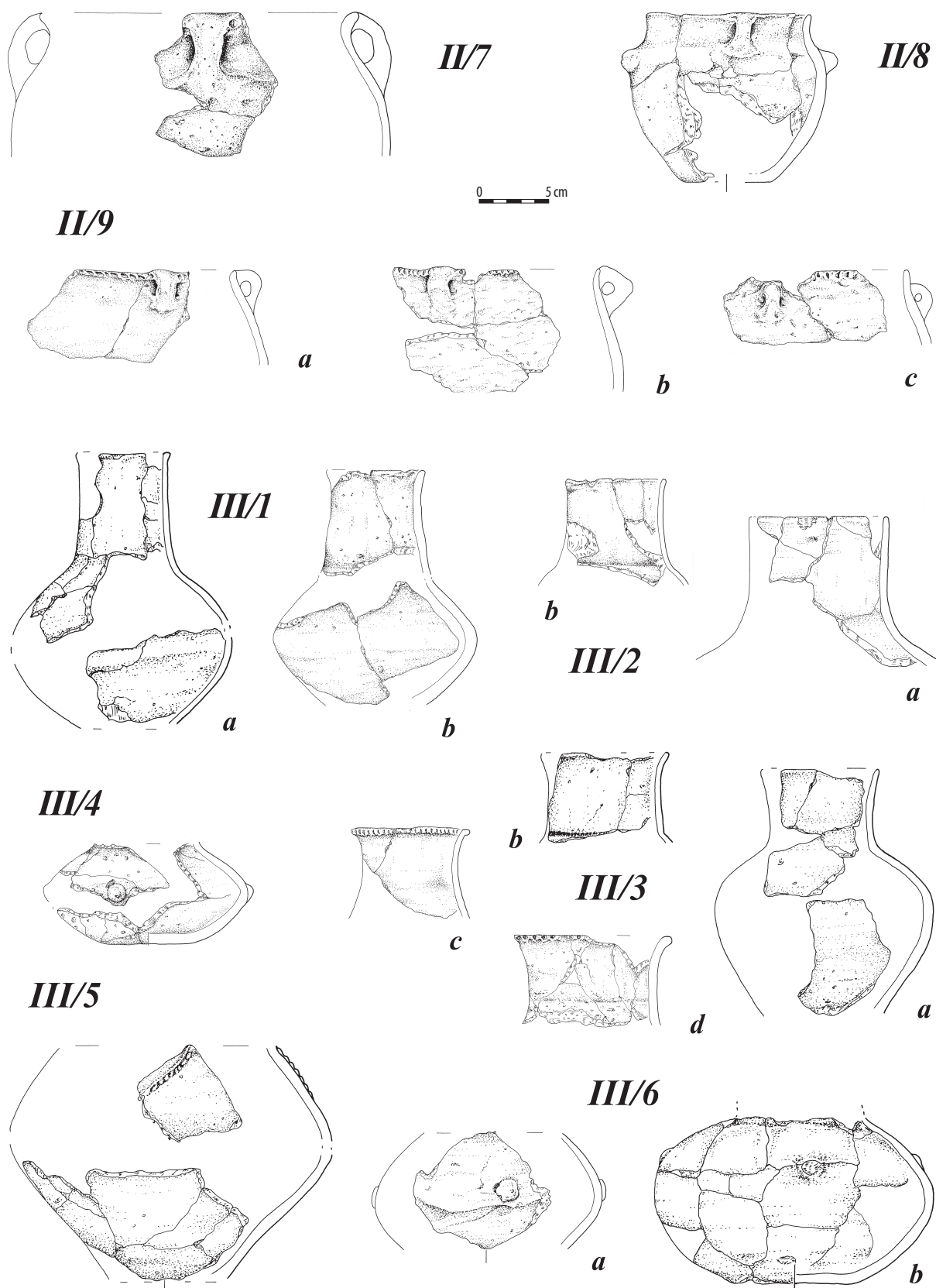
Naczynia z podobnie ukształtowanymi szyjkami przeżywały się do fazy późnej (Brześć Kujawski, stan. 3, jama 773; Osłonki stan. 1, glinianka 11, nisza B; R. Grygiel 2008, ryc. 200: 1, 5, 7; 749: 2, 4, 6).

Kolejne odmiany obejmują tylko partie brzuśca i zostały wydzielone jedynie w oparciu o ich morfologię. W większości wypadków wystąpiło zdobienie w postaci małych guzków umieszczonych na załomie lub na górnej ścianie brzuśca.

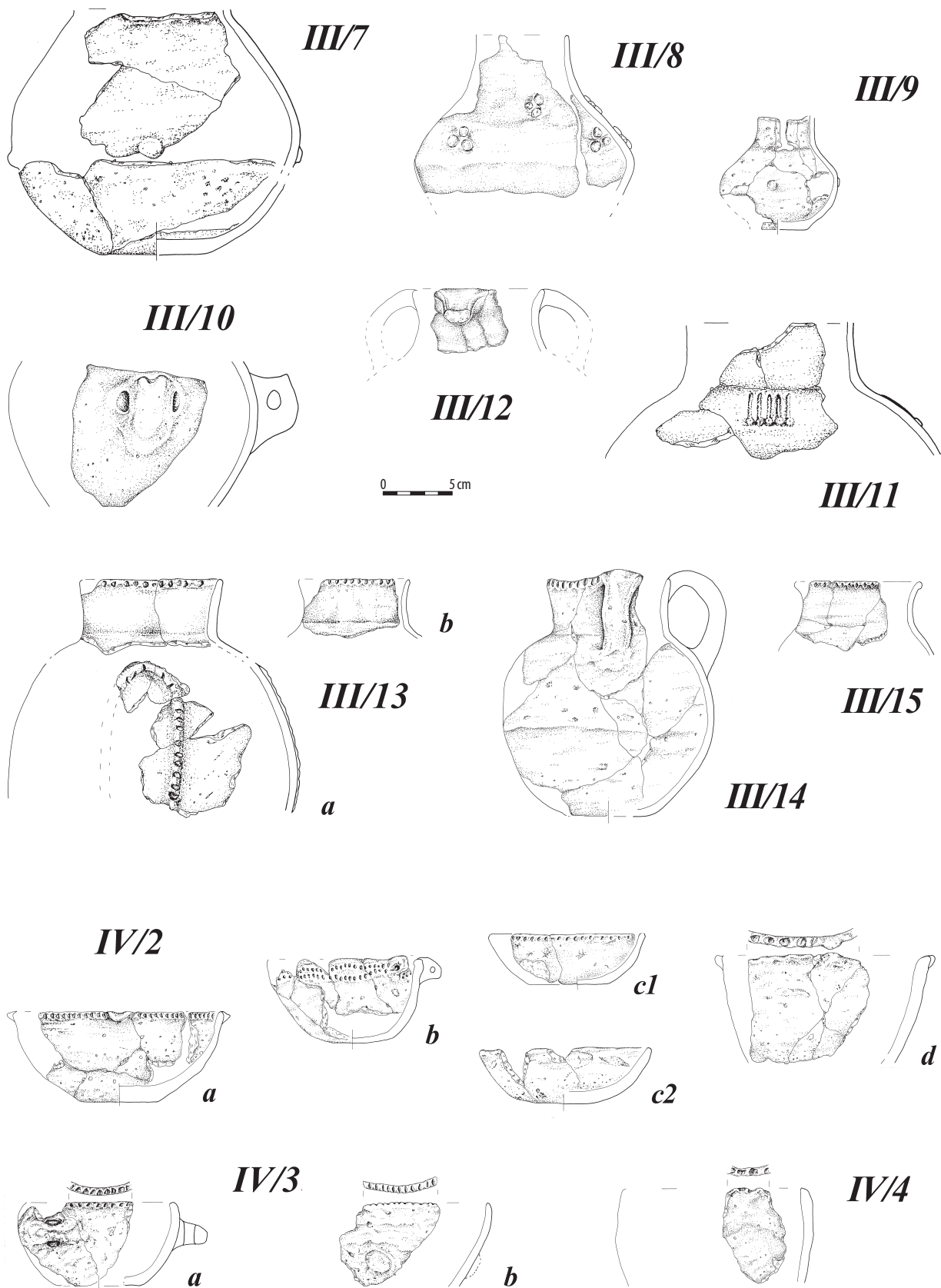
Ryc. 17. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Typologia form ceramiki grupy brzesko-kujawskiej kultury lengyelkiej. Typ II- naczynia szerokootworowe z uchami (odmiany 3–6).

Fig. 17. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Typology of vessel forms of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture. Type II – vessel with wide mouth and handles (variants 3–6).

Ryc. 18. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Typologia form ceramiki grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej. Typ II- naczynia szerokootworowe z uchami (odmiany 7-9); typ III- naczynia z cylindryczną szyjką (odmiany 1-6).

Fig. 18. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Typology of vessel forms of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture. Type II – vessels with wide mouth and handles (variants 7-9); type III – vessels with cylindrical necks (variants 1-6).

Ryc. 19. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Typologia form ceramiki grupy brzesko-kujawskiej kultury lengielskiej. Typ III – naczynia z cylindryczną szyjką (odmiany 7–15); typ IV – miski (odmiany 2–4).

Fig. 19. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Typology of vessel forms of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture. Type III – vessels with cylindrical necks (variants 7–15); type IV – bowls (variants 2–4).

Naczynia odmiany **III/4** (ryc. 18) charakteryzuje przysadzisty, dwustożkowaty brzusiec, zdobiony na załomie małym guzkiem. Ich okazy odkryto w obiektach **1274** (ha V, ar 16; tabl. 40: 7) i **4602** (ha V, ar 43; tabl. 52: 3).

Zdobienie pojedynczym guzkiem, obecne także na odmianach **III/6**, **III/7**, **III/9** nawiązuje do podobnej manieri zdobniczej występującej na amforach z wysoką cylindryczną szyjką od wczesnej fazy GB-K KL (Gustorzyn stan. 1, obiekt II; Brześć Kujawski, stan. 4, jama 742; R. Grygiel 1996, s. 97, ryc. 12: 5; 18: 4), przez fazę klasyczną (Brześć Kujawski, stan. 4, dom 1; R. Grygiel 2008, ryc. 35: 2, 5), po fazę późną (R. Grygiel 2008, ryc. 1446)

Odmiana **III/5** (ryc. 18) obejmuje naczynie o dwustożkowatym brzuścu z wysokim profilem i łukowatym podcięciem dolnej partii schodzącej do wąskiego dna. Na brzuścu wystąpiła plastyczna, karbowana listwa w układzie ukośnym (rodzaj festonu?). Naczynie odmiany **III/5** wystąpiło w obiekcie **5915** (ha XI, ar 12; tabl. 76: 10). Porównywalne formy zdobione odcinkowymi, karbowanymi listewkami pochodzą z klasycznej fazy osad w Brześciu Kujawskim, stan. 4 (jama 871) oraz w Osłonkach, stan. 1 (glinianka 2, nisza A), (R. Grygiel 2008, ryc. 151: 3; ryc. 460: 1–3).

Z kolei do odmiany **III/6** zaliczono naczynia o przysadzistych, baniastych brzuścach (ryc. 18). Zarejestrowano je w obiektach **1701** (ha III, ar 63; tabl. 15: 3), **4602** (ha V, ar 43; tabl. 52: 7) **6477** (ha XII, ar 54; tabl. 73: 3).

Następną, wydzieloną odmianę **III/7** (ryc. 19) z nisko umieszczonym załomem lekko baniastego brzuśca (forma „gruszkowata”), odkryto w obiekcie **268** (ha III, ar 78; tabl. 20: 11).

Odmianę **III/8** reprezentuje naczynie z dwustożkowatym brzuścem, płynnie przechodzącym w szyjkę, w dolnej partii nachylonej do wewnątrz i pionowej w partii górnej (ryc. 19), odkryte w obiekcie **2559** (ha III, ar 87; tabl. 24: 3). Brzusiec i granicę z szyjką zdobi ornament plastycznych, małych guzków, w potrójnych zlepionych układach, odzwierciedlający wpływy kultury wczesnopolskiej o cechach „malickich”, z analogią występującą na naczyniu o zbliżonej, jak się wydaje tektonice, odkrytym w Gustorzynie stan. 1, w obiekcie II z wczesnej fazy GB-K KL (R. Grygiel 1996, s. 81, 93, ryc. 12: 2; 2008, s. 383, ryc. 336: 2). Jeśli chodzi o formę odmiany **III/8**, to zbliżone, bardziej przysadziste naczynia dwustożkowe z cylindryczną szyjką występowały w klasycznej fazie GB-K KL (Brześć Kujawski stan. 4, dom 1; R. Grygiel 2008, ryc. 35: 1).

Małe naczynie oznaczone jako odmiana **III/9** (ryc. 19) posiada pionową szyjkę o prostych ściankach, wyraźnie oddzielającą się od brzuśca o łamanym profilu, z prawie prostym odcinkiem załomu, zdobionego małymi guzkami. Natrafiono na nie w obiekcie **4959** (ha XII, ar 93; tabl. 77: 9). Przykład porównywalnej małej, podobnie zdobionej formy, choć o wyraźnie szerszej szyjce znajdujemy w Brześciu Kujawskim stan. 4, w inwentarzu jamy 734 z fazy wczesnej a także w wyposażeniu grobu XXIV (R. Grygiel 2008, ryc. 23: 3; 90: 1).

Pod odmianą **III/10** (ryc. 19) kryje się szczątkowo zachowana amfora zaopatrzona na załomie brzuśca w łamane, siodełkowato rozdzielone ucho. Natrafiono na nią w obiekcie **6285** (ha XII, ar 2; tabl. 65: 2). Ucha o podobnej morfologii charakterystyczne są dla klasycznej (Osłonki stan. 1, glinianka 2, nisza A; glinianka 3; R. Grygiel 2008, ryc. 462: 13; 491: 3, 6) oraz późnej fazy GB-K KL (Krusza Zamkowa, stan. 3; obiekt 618, faza IIIc KPCW; L. Czerniak 1994, s. 69, ryc. 24: 1).

Odmiana **III/11** (ryc. 19) charakteryzuje się pionową szyjką o prostym profilu i mocno wydętym, baniastym brzuścem, zachowanym jedynie w górnej partii, zdobionym charakterystycznym ornamentem grupy pięciu wąskich, pionowych listewek, zakończonych guzkami. Formę tę odnotowano na wtórnym złożu w obiekcie z okresu rzymskiego **4642** (ha IX, ar 32; tabl. 58: 8), penetrującym w strefę sąsiednich obiektów GB-K. Zbliżone tektonicznie formy występowały w klasycznej fazie GB-K KL (Osłonki, jama 22; R. Grygiel 2008, ryc. 500: 1, 2). Z klasyczną fazą łączy się także bliska proporcjami bogato zdobiona amfora, odkryta w jamie 130 w Osłonkach, stan. 1, łączona z symboliką zwierzęcą, na której m. in. wystąpił motyw grupy sześciu pionowych, karbowanych listewek, odmienny w szczegółach, ale zbieżny w układzie i miejscu ulokowania z odmianą **III/11** (R. Grygiel 2008, s. 547; ryc. 526).

Odmiany **III/12–15** generalnie można łączyć z dzbanami, choć tylko jeden egzemplarz ewidentnie reprezentuje tę kategorię formalną.

W wypadku odmiany **III/12** zachowała się jedynie partia przykrawędna w postaci niskiego, łukowatego wylewu, łagodnie przechodzącego w brzusiec, z nasadą wydatnego ucha nie przewyższającego

poziomu krawędzi, które może wskazywać zarówno na formę z jednym jak i dwoma uchami (ryc. 19). Na omawiane naczynie natrafiono w warstwie kulturowej (ha V, ar 32; tabl. 47: 5).

Dzbany z niską, łagodnie przechodzącą w brzusiec szyjką występowały od fazy wczesnej GB-K KL, co potwierdza zawartość jamy 193 z Osłonek (R. Grygiel 2008, ryc. 437: 8) i są obecne w zespołach fazy klasycznej oraz fazy późnej (np. Pikutkowo stan. 6a; Brześć Kujawski stan. 3; R. Grygiel 2008, ryc. 1445).

Odmiana **III/13** obejmuje naczynia z krótką, proporcjonalnie szeroką, prostą (III/13a) lub łukowatą (III/13b), lekko wychyloną na zewnątrz szyjką (ryc. 19), z wyraźnym załamaniem na granicy z brzuścem, zdobioną karbowaniem krawędzi. Jeden egzemplarz z zachowaną górną partią (III/13a) posiadał baniasty brzusiec o nisko umieszczonym załomie, zdobiony karbowaną listwą w układzie pionowej pętli. Tego typu morfologia zasadniczo wskazuje na formę dzbanu z nie zachowaną partią ucha. Obydwie odmiany wystąpiły w obiekcie **6285** (ha XII, ar 2; tabl. 64: 6; 65: 1). Naczynie bliskie formą do wariantu III/13a, analogicznie zdobione (tylko bez karbowania listew), wystąpiło w Brześciu Kujawski stan. 4, w jamie 128 z klasycznej fazy GB-K KL (R. Grygiel 2008, ryc. 60; 1445).

W wypadku odmiany **III/14** mamy do czynienia z pełną formą, charakteryzującą się z dosyć niskim, lekko wychylonym na zewnątrz wylewem z karbowaną krawędzią, wyraźnie odciętym od dosyć wysokiego, baniastego brzuśca, z wydatnym uchem lekko wystającym ponad krawędź. Dzban odmiany **III/14** wystąpił w obiekcie **2634** (ha IV, ar 72; tabl. 35: 3).

Z kolei odmianę **III/15** reprezentuje forma także z krótką, szyjką, nieco silniej wychyloną na zewnątrz, o łukowatym profilu z łagodniejszym przejściem w brzusiec (ryc. 19). Także w tym wypadku karbowana krawędź posiada charakterystyczne, wałkowate pogrubienie. Odmiana **III/15** została odkryta w obiekcie **1620** (ha III, ar 83; tabl. 17: 6).

Typ IV. Misy

Podobnie jak w wypadku poprzednio omówionych kategorii, obecnie rozpatrywana także obejmuje grupę naczyń wewnętrznie dosyć zróżnicowaną, od form jedno- do czteroczłonowych (naczynia na nóżkach).

Naczynia odmiany **IV/1** należą do form o stożkowatym profilu, różniących się proporcjami i ornamentyką (ryc. 20). Warianty **IV/1a** oraz **IV/1b** obejmują dosyć wysokie, krępe formy, zdobione karbowaniem krawędzi lub strefy podkrawędnej.

Misy **IV/1a** zarejestrowano w obiektach **1429** (ha V, ar 15; tabl. 40: 4) i **4959** (ha XII, ar 93; tabl. 77: 5), natomiast różniącą się technologicznie misę **IV/1b** (masa garncarska charakterystyczna dla naczyń szerokootworowych) odkryto w obiekcie **978** (ha VI, ar 98; tabl. 33: 7). Formy tej odmiany występują w klasycznej fazie GB-K KL, po fazę późną (Brześć Kujawski stan. 4, dom 16; Brześć Kujawski stan. 3, jama 808; R. Grygiel 2008, ryc. 47: 8; 181: 4).

Misy wariantu **IV/1c**, obejmującego duże egzemplarze oraz **IV/1d** skupiającego małe okazy, charakteryzuje stromo postawiony profil, wskazujący na formy szeroko denne, przy różnicach występujących na poziomie technologicznym (misa **IV/1c2** wykonana analogicznie jak wariant **IV/1b**) i zdobnictwa, począwszy od jego braku (**IV/1c1**) poprzez karbowanie krawędzi (**IV/1c2**), uzupełnione językowatymi występami (**IV/1d2**), po poziomą, dookólną, karbowaną listwę (**IV/1d1**). Stromy profil omawianych naczyń, nie pozwala wykluczyć, że w wypadku niektórych być może mamy do czynienia z dużymi formami waniankowatymi, co szczególnie dotyczy wariantu **IV/1c**. Wymienione formy wystąpiły w obiektach **407** (złoże wtórne, ha III, ar 86; tabl. 23: 11), **3869** (ha V, ar 25; tabl. 45: 1), **6323** (ha XII, ar 34/35; tabl. 69: 12) i **6359** (ha XII, ar 44/54; tabl. 71: 2).

Analogię do dużej formy **IV/1c1** odnajdujemy w późnej fazie GB-K KL (Brześć Kujawski, stan. 4; dom 16; R. Grygiel 2008, ryc. 47: 8).

Naczynia wariantów **IV/1e** i **IV/1f** należą do form wąskodennych. Wysoką misę **IV/1e**, zdobioną karbowaniem na krawędzi i górnej partii ścianki zarejestrowano w obiekcie **3869** (ha V, ar 25; tabl. 45: 9), natomiast niska, niezdobiona forma **IV/1f** wystąpiła w obiekcie **6359** (ha XII, ar 44/54; tabl. 71: 3).

Misy odmian **IV/2** i **IV/3** obejmują najczęściej niższe naczynia w formie wycinka kuli (ryc. 19). Obok typowych niezdobionych egzemplarzy (**IV/2c2**), wystąpiły głównie naczynia zdobione karbowaniem krawędzi lub partii przykrawędnej (**IV/2a**, c1, d; **IV/3a**, b), a także jednostkowa misa z ornamentem w typie „górowskim”, dodatkowo zaopatrzonej w uszko (wariant **IV/2b**: obiekt **7764**, ha XVI, ar 92; tabl.

84: 11). Pozostałe okazy odmiany IV/2 zarejestrowano w obiektach: **2565** (ha III, ar 87; tabl. 24: 11), datowanym radiowęglowo na późną fazę GB-K KL, **3869** (ha V, ar 25; tabl. 44: 7), **6285** (ha XII, ar 2; tabl. 64: 8) i **6406** (ha XII, ar 57; tabl. 74: 2).

Formy podobne do różnych wariantów odmiany IV/2 występują od fazy wczesnej GB-K KL (Brześć Kujawski stan. 4, jama 742; Miechowice stan. 4, glinianka 2; R. Grygiel 2008, ryc. 16: 5; 873: 4) przez fazę klasyczną (Brześć Kujawski, st. 4, dom 1; R. Grygiel 2008, ryc. 35: 10), po fazę późną (Brześć Kujawski, stan. 3, jama 773; R. Grygiel 2008, ryc. 216: 4,-6).

W wymienionej grupie formą wyróżniają się naczynia odmiany IV/3 z brzegiem lekko zagiętym do wewnątrz, odkryte w obiektach należących do jednego zespołu, **508** (ha V, ar 25/26; tabl. 48: 5) oraz **3868** (ha V, ar 25; tabl. 49: 6).

Analogiczne formy znamy z zespołów klasycznej fazy GB-K KL (Osłonki stan. 1, glinianka 3, glinianka 9; R. Grygiel 2008, ryc. 493: 8; 553: 1, 4).

Misy odmian IV/4 i IV/5 należą do form wysokich. Odmianę IV/4 reprezentuje fragmentarycznie zachowane naczynie o kształcie „workowatym” (ryc. 19), odkryte w warstwie kulturowej (ha XI, ar 23; tabl. 74: 7). Misy odmiany IV/5 należą do form o półkulistym profilu bez wydzielonej partii brzegowej (ryc. 21), obejmując naczynia zaopatrzone jedynie w elementy plastyczne – listewkę (pseudoucho) wychodzącą z krawędzi lub guzy na załomie (IV/5a: obiekt **454**, ha III, ar 64; tabl. 16: 2), zdobione karbowaniem przykrawędnym (IV/5b: obiekt **735**, ha V, ar 80; tabl. 29: 10; obiekt **1719**, ha III, ar 81; tabl. 17: 2) lub dodatkowo guzami na załomie brzuśca (IV/5c: obiekt **6360**, ha XII, ary 43, 44; tabl. 72: 5).

Analogiczne formy znamy od wczesnej fazy GB-K KL, co poświadczają zespoły z Brześcia Kujawskiego stan. 4: jama 661, i Osłonek stan. 1: glinianka 7, jama 73 (R. Grygiel 2008, ryc. 33: 5; 416: 2; 441: 2), z kontynuacją w fazie klasycznej (Brześć Kujawski, dom 1; Osłonki, glinianka 9; R. Grygiel 2008, ryc. 36: 4; ryc. 556: 2) i obecnością w fazie późnej (Brześć Kujawski, stan. 3, jama 773; Osłonki stan. 1, glinianka 6; R. Grygiel 2008, ryc. 216: 6; 658: 11).

Kolejna grupa mis, sklasyfikowana w ramach odmiany IV/6 obejmuje formy profilowane, dwuczłonowe, z pionową, niekiedy lekko odchylną na zewnątrz, ewentualnie do wewnątrz górną ścianką (ryc. 20). Niejako formą przejściową pomiędzy naczyniami jednoczłonowymi a obecnie omawianymi jest wariant IV/6a wykazujący dosyć mały stopień wydzielenia górnej partii. Takie formy, nieornamentowane, ewentualnie z przykrawędnymi guzkami lub z karbowaną krawędzią, odnotowano w obiektach **268** (ha III, ar 78; tabl. 20: 8), **1286** (ha V, ar 16; tabl. 40: 10), **6262** (ha XII, ar 13; tabl. 63: 14), **6359** (ha XII, ar 44/54; tabl. 72: 2). Pozostałe, wyraźnie profilowane warianty IV/6b i IV/6c, zaopatrzone głównie w elementy plastyczne, podkreślające tektonikę (guzy przykrawędne oraz na załomach brzuśca) bądź karbowanie krawędzi, wystąpiły w obiektach **508** (ha V, ar 25/26; tabl. 48: 6), **2112** (złoże wtórne, ha VI, ar 89/99; tabl. 32: 5), **4030** (ha VI, ar 57; tabl. 35: 6), **6338** (ha XII, ar 34; tabl. 69: 9).

Podobne formy pojawiają się już w fazie wczesnej GB-K KL, np. w Kruszy Zamkowej stan. 3, obiekt 576 (faza IIb KPCW wg L. Czerniaka; 1994, s. 68, ryc. 22: 4) i są spotykane w fazie klasycznej (Brześć Kujawski stan. 4, dom 5; dom 37; R. Grygiel 2008, ryc. 43: 4; 54: 7) a także późnej (Osłonki stan. 11, glinianka 5; R. Grygiel 2008, ryc. 637: 1). Jednak nie wykazują się większą frekwencją, w odróżnieniu np. od fazy rzeszowskiej kultury malickiej, w której należą do najbardziej charakterystycznych form (S. Kadrow 1996, s. 61; ryc. 4: 1, 4; 5: 1, 5; 6: 3).

Następną grupę stanowią formy trójczłonowe, z wydzieloną partią brzegową, odchodzącą od najczęściej lekko wychylonej na zewnątrz lub pionowej górnej ścianki brzuśca. Generalnie, rysem charakterystycznym dla kolejnych, ujętych tutaj odmian, jest łamana linia profilu.

Odmianę IV/7 charakteryzuje lekko odchodzący od pionu górny odcinek brzuśca o średniej wysokości, z krótkim, wychylonym na zewnątrz brzegiem (ryc. 21). Wyższy wariant IV/7a zarejestrowano w obiekcie **4602** (ha V, ar 43; tabl. 52: 2), natomiast niska forma IV/7b pochodząca z obiektu **4642** (złoże wtórne, ha IX, ar 32; tabl. 58: 7), stanowi formę pośrednią do naczyń dwuczłonowych.

Zbliżona forma do wariantu IV/7b, także w układzie ornamentacyjnym pochodzi z jamy 868 z klasycznej fazy GB-K KL z Brześcia Kujawskiego, stan. 4 (R. Grygiel 2008, ryc. 148: 14).

Jednostkowo zarejestrowano odmianę IV/8, obejmującą wysoką misę z prostym dolnym profilem i krótkich odcinkach górnej ścianki brzuśca i wychylonego brzegu (ryc. 21), odkrytą w obiekcie **3869** (ha V, ar 25 (ryc. 40: 36; tabl. 44: 2).

Zbliżoną formę znajdujemy w fazie późnej GB-K KL (Osłonki stan 1 jama 137; R. Grygiel 2008, ryc. 711: 4).

Z kolei odmiana **IV/9** obejmuje wysokie misy o łagodniejszym, łamanym profilu z wychylonymi dłuższymi brzegami (ryc. 21), które zarejestrowano w obiekcie **2565** (ha III, ar 87; tabl. 24: 8), datowanym radiowęglowo na późną fazę GB-K KL i **3869** (ha V, ar 25; tabl. 43: 1) oraz w warstwie kulturowej (ha III, ar 63; tabl. 15: 9).

Porównywalne formy znajdujemy we wczesnej (R. Grygiel 2008, ryc. 1446) oraz klasycznej fazie GB-K KL (Osłonki stan. 1, jama 130; R. Grygiel 2008, ryc. 534: 2).

W następnej grupie, oznaczonej jako odmiana **IV/10**, znalazły się misy silniej profilowane, często z podciętych przejściem górnej ścianki brzuśca w wysoki, wychylony na zewnątrz brzeg (ryc. 21). Wśród nich wystąpiły głównie formy wysokie (IV/10a-b), które zarejestrowano w obiektach **389A** (ha III, ar 87/77; tabl. 26: 9, 11), **1135** (ryc. 42: 56; ha V, ar 98; tabl. 28: 13), **6338** (ha XII, ar 34; tabl. 69: 2), **6273** (ha XII, ar 2, ha XVIII, ar 92; tabl. 60: 6) i **6359** (ha XII, ar 44/54; tabl. 72: 1), obok których wystąpiła forma niższa, pochodząca z obiektu **268** (ha III, ar 78; tabl. 20: 17).

Podobnie ukształtowane misy występowały od fazy wczesnej GB-K KL, na co wskazuje glinianka 10 (nisza C) z Osłonek stan. 1 (R. Grygiel 2008, ryc. 433: 3, 4), z kontynuacją w klasycznej fazie GB-K KL (Osłonki, glinianka 9; R. Grygiel 2008, ryc. 552: 5).

W grupie mis trójelementowych górna partia brzuśca niekiedy zlewa się z wysokim brzegiem, przyjmując postać łukowatego, wysokiego wylewu, co odzwierciedla odmiana **IV/11** (ryc. 22). Załom brzuśca może być ostro profilowany (IV/11b, d-e), jak w wypadku form odkrytych w obiektach **6359/6472/6475**-zespół (ha XII, ar 44/54; tabl. 72: 4), **4602** (ha V, ar 43; tabl. 51: 5) lub **5227** (ha XV, ar 81; tabl. 84: 2), bądź potraktowany łagodniej (IV/a, c), jak w wypadku naczyń pochodzących z obiektów **594** (złoże wtórne, ha III, ar 62/72; tabl. 16: 11), **4879** (ha XII, ar 75/74; tabl. 76: 7) i **5430** (ha XIV, ar 21; tabl. 80: 13).

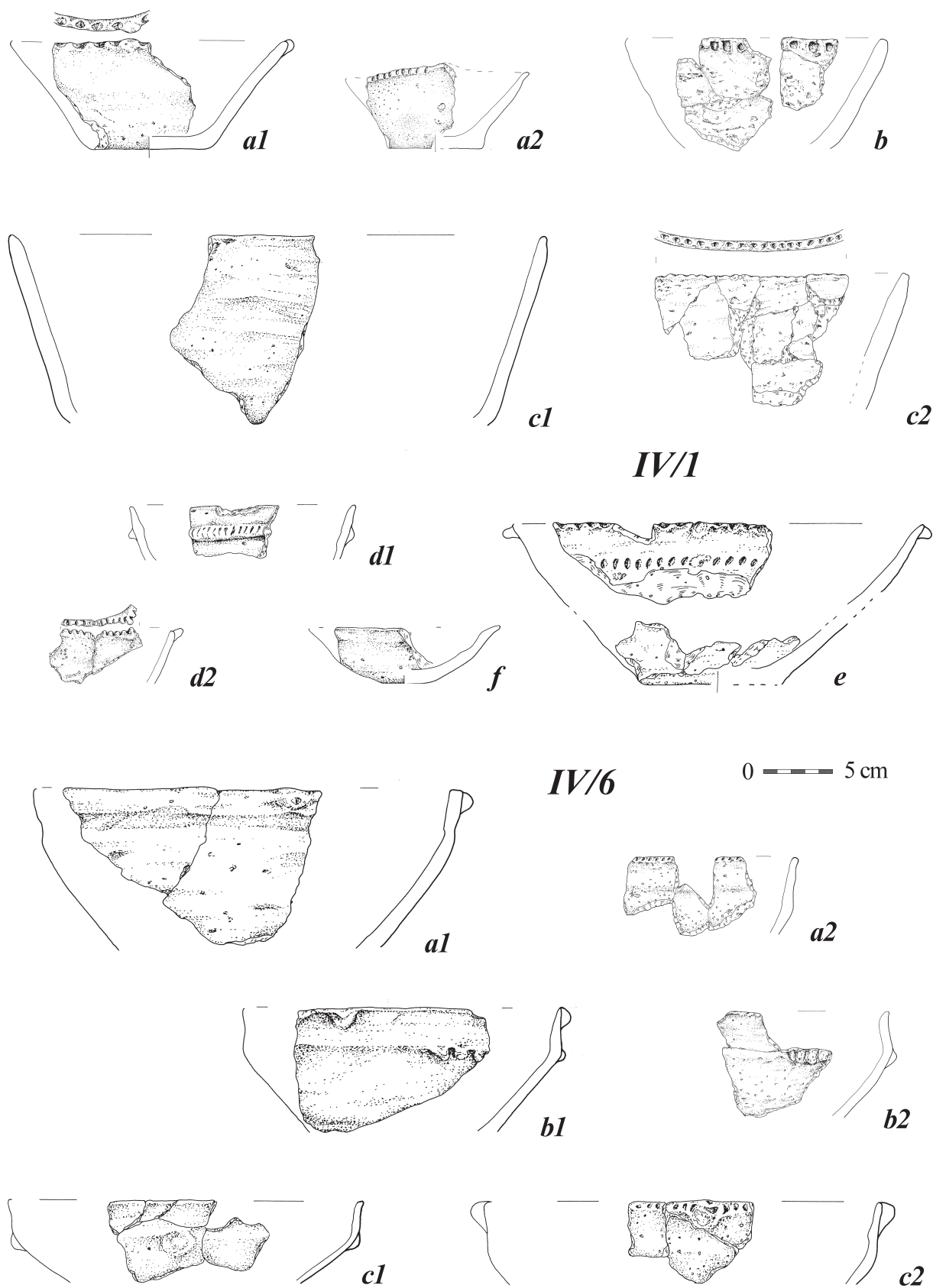
Analogie do powyższych odmian, reprezentujących misy o tzw. pokroju „lendzielskim” (R. Grygiel 2008, s. 1011) znajdujemy w fazie wczesnej GB-K KL, co potwierdzają: obiekt I z Gustorzyna, stan. 1, glinianka 7 z Osłonek, stan. 1 i glinianka 2 z Miechowic, stan. 4 (R. Grygiel 2008, ryc. 329: 7, 8; 417: 4; 872: 7), z kontynuacją w fazie klasycznej (Osłonki, glinianka 2, nisza A, nisza X; Miechowice stan. 4, glinianka 7; R. Grygiel 2008, ryc. 463: 1; 472: 5; 921: 7).

Następną grupę typologiczną tworzą misy o profilu „esowatym”, charakteryzujące się łagodną linią profilowania brzuśca.

Wśród nich wystąpiły naczynia odmiany **IV/12**, z brzegiem średniej długości i średnicą wylewu większą od największej wydętości brzuśca, przy standardowej ornamentyce w postaci karbowania krawędzi (ryc. 22), odkryte w obiektach **268** (ha III, ar 78; tabl. 20: 7) oraz **3841** (ha V, ar 15; tabl. 39: 6). Porównywalne formy pojawiają się od zespołów z wczesnej fazy GB-K KL (Brześć Kujawski, stan. 4, jama 742; R. Grygiel 2008, ryc. 14: 4) i trwają aż po fazę późną (Brześć Kujawski, stan. 3, jama 773; R. Grygiel 2008, ryc. 218: 3–4).

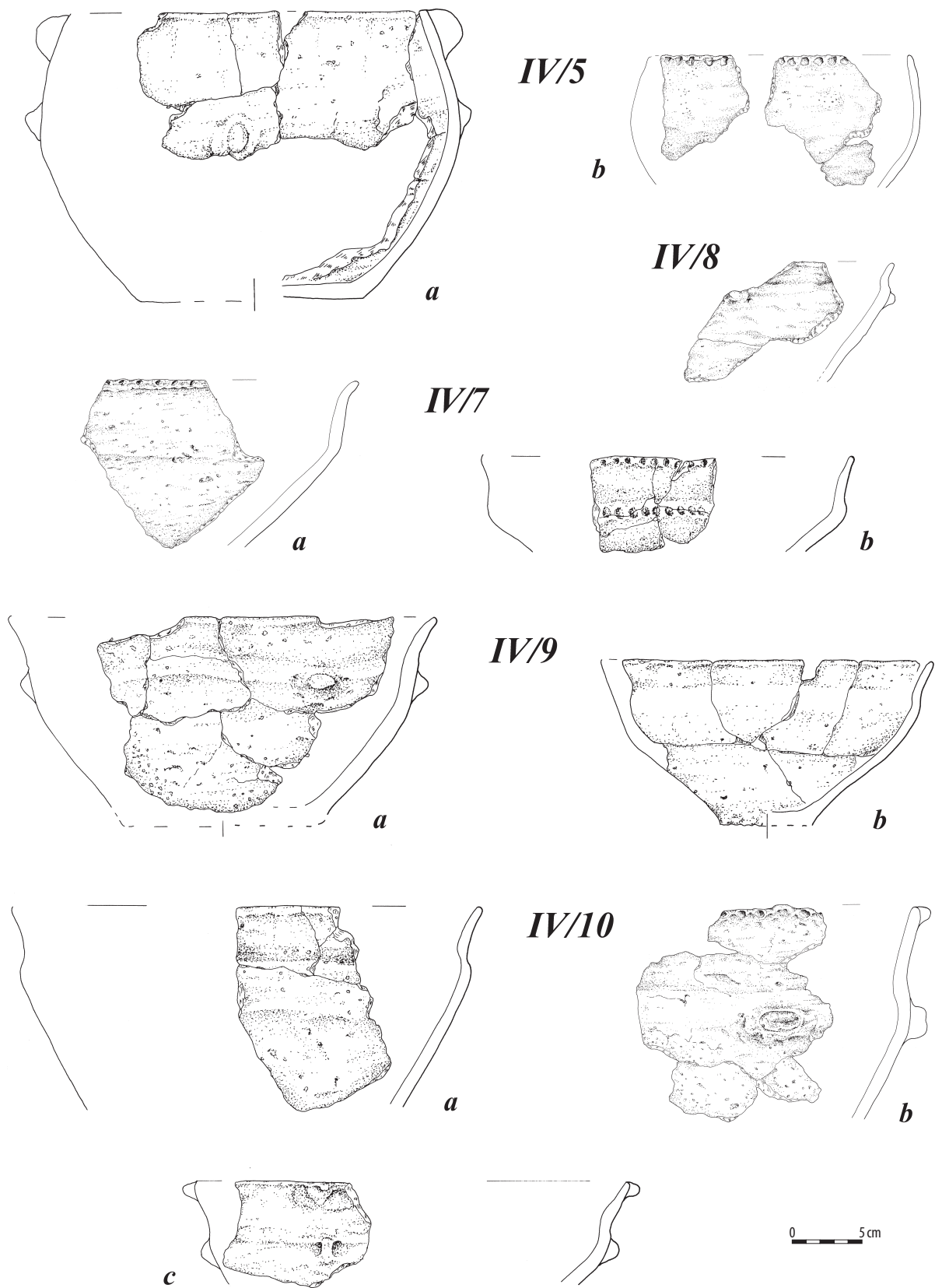
Kolejną odmianę **IV/13** cechuje również średnica wylewu większa od największej wydętości brzuśca, przy krótkim, lekko wychylonym brzegu (ryc. 22). Naczynia tej formy odkryto w obiektach **508** (ha V, ar 25/26; tabl. 48: 2), **547** (ha III, ar 92; tabl. 21: 3), **1108** – ha V, ar 68/78; tabl. 28: 2) i **4517**, ha V, ar 73; tabl. 55: 4). Podobnie ukształtowane misy występują w fazie klasycznej GB-K KL (Brześć Kujawski stan. 4, jama 42; Osłonki, glinianka 2, nisza A; R. Grygiel 2008, ryc. 14: 4; 464: 9), a przede wszystkim w fazie późnej (Brześć Kujawski, stan. 4, dom 22; R. Grygiel 2008, ryc. 51: 4).

Odmiana **IV/14** (ryc. 23) obejmuje misy o wyraźniej wykształconej „esowatej” linii profilu z dłuższym brzegiem, wśród których wystąpiły egzemplarze wyższe (IV/14a-b) oraz bardziej przysadziste (IV/14c). Misy tej formy odkryto w obiektach **547** (ha III, ar 92; tabl. 21: 3), **978** (ha VI, ar 98; tabl. 33: 9), **6273** (ha XII, ar 2; tabl. 60: 9), **6273** (ha XII, ar 2; tabl. 60: 9), **6338** (ha XII, ar 34; tabl. 69: 3), **6475** (ha XII, ar 53/54; tabl. 73: 1). Tak ukształtowane misy wykazują się szeroką chronologią, od fazy wczesnej GB-K KL (Brześć Kujawski, stan. 4, jamy 734, 742, 753; Osłonki stan. 1, glinianka 7 (R. Grygiel 2008; ryc. 14: 3; 24: 4; 45: 29; 415: 4–5) aż po późne zespoły GB-K KL (Osłonki stan. 1, jama 127; Miechowice stan. 4, glinianka 9; R. Grygiel 2008, s. 756, ryc. 702: 10; 922: 5).

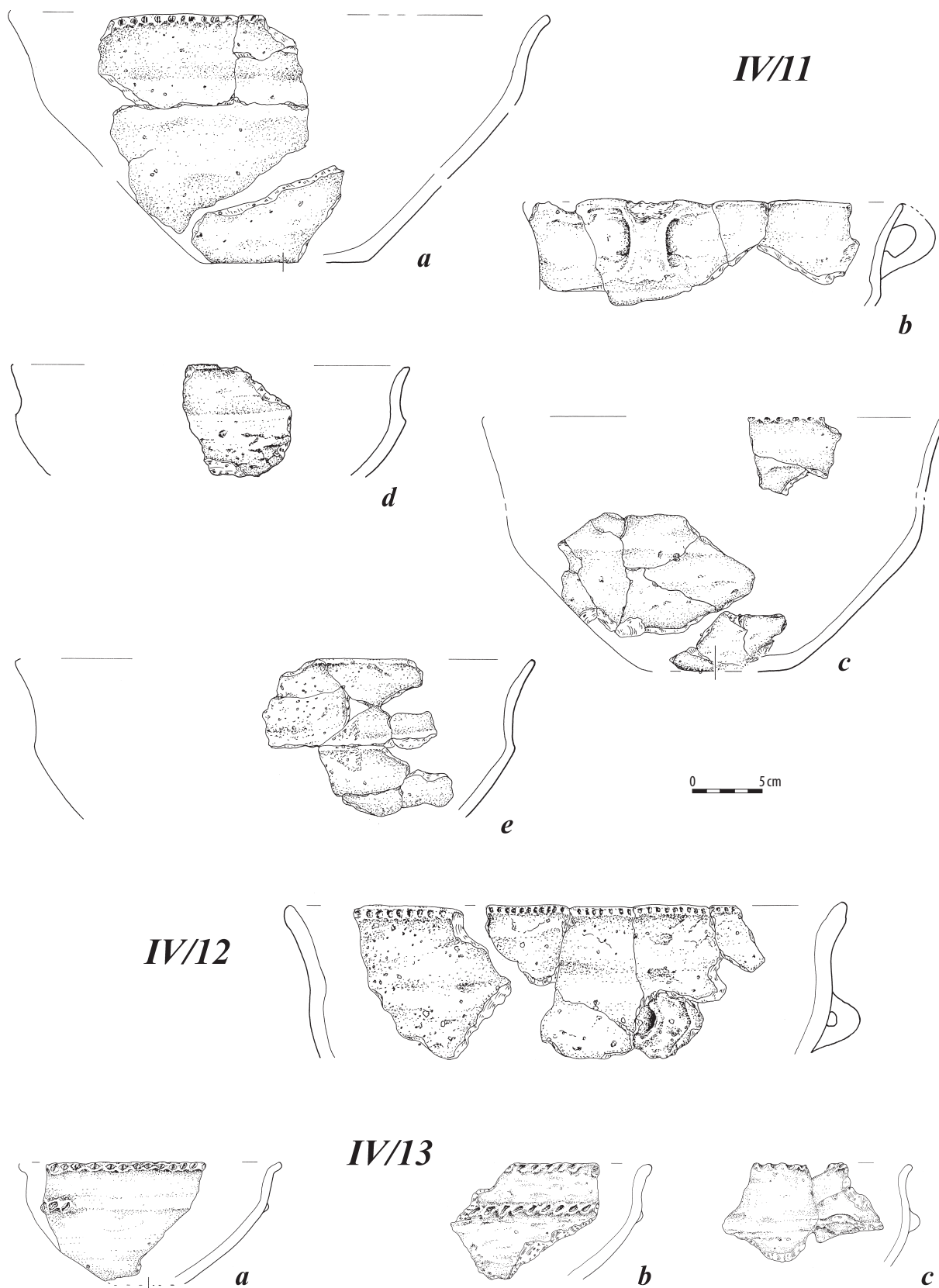
Ryc. 20. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Typologia form ceramiki grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej. Typ IV – miski (odmiany 1, 6).

Fig. 20. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Typology of vessel forms of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture. Type IV – bowls (variants 1, 6).

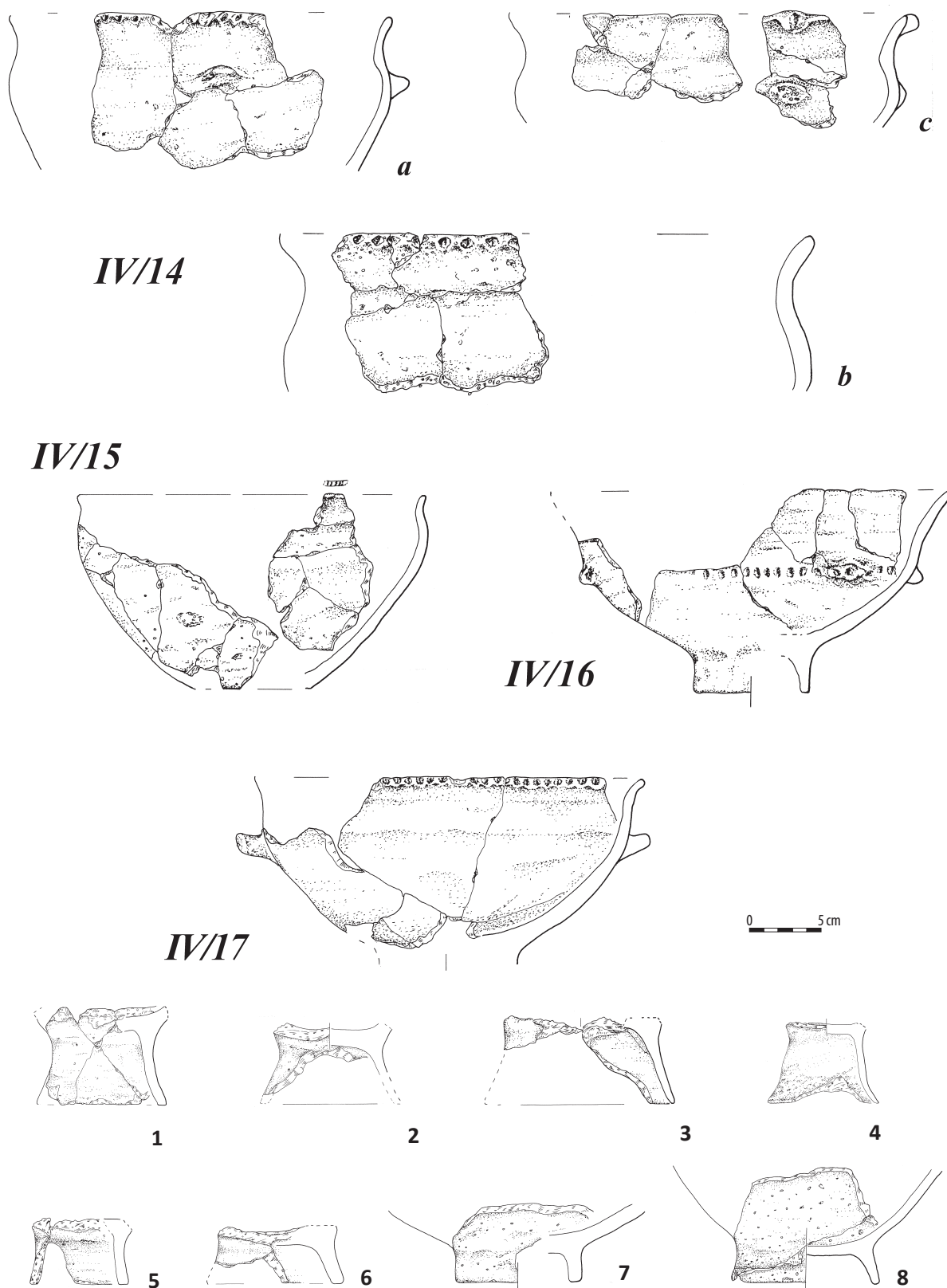
Ryc. 21. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Typologia form ceramiki grupy brześćo-kujawskiej kultury lendzielskiej. Typ IV – miski (odmiany 5, 7-10).

Fig. 21. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Typology of vessel forms of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture. Typ IV – bowls (variants 5, 7-10).

Ryc. 22. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Typologia form ceramiki grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej. Typ IV – miski (odmiany 11–13).

Fig. 22. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Typology of vessel forms of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture. Type IV – bowls (variants 11–13).

Ryc. 23. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Typologia form ceramiki grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej. Typ IV – misy (odmiany 14–18), w tym misy na nóżkach (odmiany 16, 17) oraz przykłady nóżek.

Fig. 23. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Typology of vessel form of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture. Type IV – bowls (variants 14–18), including bowls with feet (variants 16, 17) and examples of feet.

Do mis esowatych należy także wysokie, słabo profilowane naczynie odmiany **IV/15**, charakteryzujące się średnicą brzuśca zbliżoną do wylewu z krótkim brzegiem, odkryte w datowanym radiowęglowo na późną fazę GB-K KL obiekcie **3837** (ha V, ary 5, 15; tabl. 37: 10).

Wśród naczyń misowatych wyróżniają się formy czteroelementowe zaopatrzone w nóżkę. Większość tego typu egzemplarzy zachowała się jedynie w partii owej nóżki, co sugeruje, że przynajmniej część form zaklasyfikowanych do wcześniej omówionych odmian (szczególnie misy profilowane trójelementowe) w rzeczywistości mogła być zaopatrzona w ten element.

Odmianę **IV/16** reprezentuje całkowicie zachowana forma, odpowiadająca misom odmiany **IV/9**, zaopatrzona w niską, walcową nóżkę, odkryta w obiekcie **3870** (ha V, ar 25; tabl. 46: 7), podobnie jak przydenny fragment innego naczynia zbliżonego formą nóżki (ryc. 23: 7). Przykłady standardowych mis o zbliżonym zdobieniu, choć z pewnymi różnicami w tektonice można przytoczyć z fazy wczesnej GB-K KL (Brześć Kujawski, stan. 4, jama 742; R. Grygiel 1996, ryc. 22: 5; Krusza Zamkowa, stan. 3, obiekt 576, faza IIb KPCW; L. Czerniak 1994, s. 68, ryc. 22: 5).

Z kolei naczynie odmiany **IV/17**, z zachowaną nasadą nóżki, odkryte w obiekcie **4949** (ha XII, ar 73; tabl. 75: 5) w partii naczyniowej odpowiada odmianie **IV/13**, w tym szczególnie egzemplarzowi pochodzącemu z obiektu **4517** (ha V, ar 73; tabl. 55: 4).

Wśród odkrytych w obrębie osady GB-K KL nóżek występuje pewne zróżnicowanie typologiczne (ryc. 23: 1–8). Ich zdecydowana większość reprezentuje formę niską lub dosyć niską, przy pewnych znakach zapytania w wypadku egzemplarzy utraconych w dolnej partii.

Wyższe okazy z tej grupy posiadają ścianki lekko rozszerzone w dolnej partii, o profilu łagodnie łukowatym (ryc. 23: 1) lub prostym (ryc. 23: 2–3). Odnaleziono je w obiektach **3832** (złoże wtórne, ha V, ar 5; tabl. 36: 4), **3869** (ha V, ar 25; tabl. 41: 11), **6323** (ha XII, ary 34, 35; tabl. 69: 11) oraz **6478** (ha XII, ar 54; tabl. 73: 12).

Formą wyróżnia się nóżka odnaleziona w grobie **VI** (obiekt **6353**, ha XII, ar 44; tabl. 67: 8), posiadająca profil „dzwonowaty” (ryc. 23: 4).

Inną odmianę reprezentują nóżki o formie prawie walcowatej (ryc. 23: 5, 7), proporcjonalnie nieco wyższe, jak z obiektu **1108** (ha V, ary 68, 78; tabl. 28: 6) lub niskie jak we wspomnianych okazach z obiektu **3870** (ha V, ar 25; tabl. 46: 7, 8).

Obraz formalny tych części naczyń uzupełniają niskie nóżki o prostych, lekko rozszerzających się ściankach (ryc. 23: 6, 8), odkryte w obiektach **658** (ha III, ar 94; tabl. 22: 5) i **928** (dom trapezowaty, ha V, ary 20, 30; tabl. 30: 3). Taką formę posiada także jedyny egzemplarz zdobiony, pokryty ornamentem w typie górskim, pochodzący z warstwy kulturowej (ha III, ar 6; tabl. 12: 12).

Typ V. Naczynia wanienkowate

Do omawianej kategorii typologicznej zaklasyfikowano niezbyt głębokie naczynia o prostej, utylitarnej formie, z wydłużonym, eliptycznym zarysem, płaskodenne, z dosyć stromo ustawionymi bocznymi ściankami (ryc. 24). Przeważają tutaj formy jednoelementowe, przy jednostkowo odnotowanej formie dwuelementowej.

Naczynia odmiany **V/1** posiadają lekko łukowaty profil skierowany do wnętrza naczynia, z karbowanymi krawędziami. Takie formy wystąpiły w obiekcie **4017** (ha V, ar 25; tabl. 49: 8) oraz w obiekcie **6285** (ha XII, ar 2; tabl. 65: 7), z którego pochodzi egzemplarz zaopatrzone w poziome, przykrawędne ucho. Oddzielny fragment podobnego ucha zdobionego karbowaniem, także nleżący do pewnej formy wanienkowatej, odkryto w obiekcie **6359** (ha XII, ary 44, 54; tabl. 71: 4).

Analogie do powyższych form występują w klasycznej oraz późnej fazie GB-K KL (z Brześć Kujawski stan. 3; Osłonki, glinianka 5; R. Grygiel 2008, ryc. 184: 1; 638: 14).

Z kolei naczynie odmiany **V/2**, ze wspomnianego, datowanego C-14 na fazę późną GB-K KL obiektu **3837** (ha V, ar 5/15; tabl. 38: 1), także o łukowatym profilu ścianek, wyróżnia się odmiennie potraktowaną partią wylewu z krótkim brzegiem odhylonym na zewnątrz oraz karbowanym występem – uchwytem.

Największe z odkrytych naczyń, pochodzące z obiektu **2129** (ha V, ar 7; tabl. 34: 4), datowanego radiowęglowo na późną fazę GB-K KL, należy do odmiany **V/3** o profilu bardziej zbliżonym do stożkowatego, z ornamentem karbowanej krawędzi. Jeszcze jeden fragment naczynia wanienkowatego odmiany **V/3**, zdobionego podkrawędnymi odciskami palcowymi odkryto w obrębie obiektu **6402** (ha XII, ar

47; tabl. 70: 8). Przykłady zbliżonych form można znaleźć w fazie wczesnej GB-K KL (Brześć Kujawski stan. 4, jama 734) oraz w fazie klasycznej (Osłonki stan. 1, jama 22 (R. Grygiel 2008, ryc. 24: 5; 502: 4).

Do następnej odmiany V/4 należą mniejsze i niższe naczynia o profilu stożkowym lub stożkowato-łukowatym, odkryte w obiektach 653 (ha III, ar 83; tabl. 20: 1) oraz 4274 (ha VI, ar 67; tabl. 35: 10). Inny wariant tej odmiany (V/4b) reprezentuje fragment niezdobionego naczynia wyróżniającego się pionowym uchem umieszczonym na brzuścu poniżej krawędzi. Odkryto go w obrębie obiektu 1804, jamy KCWR, przeciętej przez dom trapezowaty 1 (obiekt 928; tabl. 30: 4), co raczej wskazuje na kontekst złoza wtórnego i podepozycyjną ingerencję w zasypisko starszego obiektu w momencie kopania rowu konstrukcyjnego młodszego założenia. Z kolei jako wariant V/4c oznaczono naczynie zdobione pod krawędzią odciskami palcowymi, odkryte w obiekcie 6402 (ha XII, ar 47; tabl. 70: 8).

Analogie do wymienionych odmian występują we wczesnej i klasycznej fazie GB-K KL (Osłonki stan. 1, glinianka 7; jama 208; R. Grygiel 2008, ryc. 418: 5; 547: 4).

Wreszcie ostatnią odmianę V/5 reprezentuje mała forma o brzuścu dwustożkowym, odkryta w zespole obiektów 1619–1620 (ha III, ar 83; tabl. 17: 9).

Typ VII. Formy inne i specjalne

W tej szerokiej kategorii umieszczono najczęściej rzadkie, jednostkowe znaleziska, występujące niejako na marginesie materiału masowego. Należą do zróżnicowanych formalnie wytworów ceramicznych, stąd nadane w ramach typu VII sygnatury nie mogą być traktowane jako odmiany *sensu stricte*, a raczej jako oddzielne podtypy lub kategorie.

W zasadniczym kształcie do form z cylindryczną szyjką (typ IV) należą 2 naczynia z bocznym wylewem (ryc. 25), sklasyfikowane jako podtyp VII/1. Obok ogólnej morfologii, ich wspólną cechą jest obecność małych guzków na załomie brzuśca. Wśród nich wystąpiła większa forma, pochodząca z obiektu 6338 (ha XII, ar 34; tabl. 69: 6) oraz naczynie miniaturowe odkryte w warstwie kulturowej (ha III, ar 91; tabl. 20: 4).

Do podtypu VII/2 (ryc. 25) należy prawie całkowicie zachowane niewielkie, szerokootworowe, głębokie naczynie o esowatym profilu (właściwie miniaturowe), zdobione jedynie w postaci guzków na załomie brzuśca, z niską, rozszerzającą się do dołu nóżką o lekko łukowatej linii profilu, które można określić jako pucharek. Omawianą formę odkryto w obiekcie 4701 (ha V, ar 71; tabl. 47: 9). Zbliżoną analogię stanowi naczynie odkryte w gliniance 2 w Miechowicach, datowanej na wczesną fazę GB-K KL (R. Grygiel 2008, ryc. 870: 5).

Na wtórnym złożu w obiekcie kultury przeworskiej 689 (ha III, ar 12; tabl. 12: 14) odkryto wykonany w technologii GB-K KL dolny fragment naczynia z częściowo zachowanym uchem, sugerujący formę w typie czerpaka (podtyp VII/3).

Oprócz wspomnianych wyżej małych naczyń VII/1b i VII/2, do form miniaturowych należy także sklasyfikowane jako podtyp VII/4 nieprofilowane naczynko z nisko umieszczonym załomem brzuśca, zdobione na krawędzi językowatym, zdwojonym występem, odkryte w warstwie kulturowej (ha III, ar 94; tabl. 22: 7).

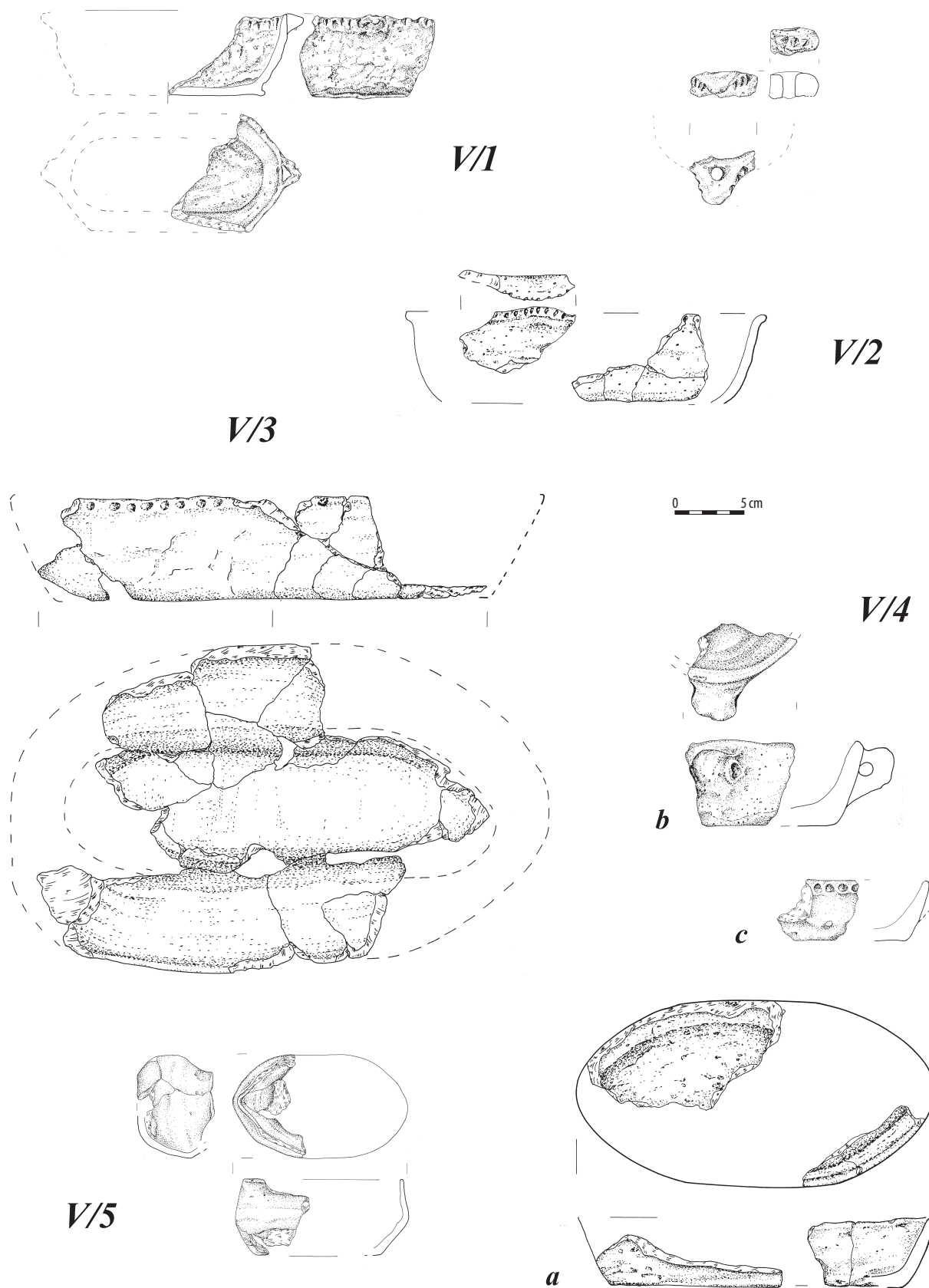
Z kolei podtyp VII/5 reprezentuje odnotowana w obiekcie 547 (ha III, ar 92; ryc. 46: 4; tabl. 21: 6) cylindryczna forma w rodzaju dyszy.

Do kolejnej kategorii należy odosobniony przypadek naczynia sitowatego o stożkowej formie (VII/6), odkrytego w obiekcie 6359 (ha XII, ar 44/54; tabl. 71: 9).

Naczynia sitowate także w obrębie samej GB-K KL należą do rzadkich form (R. Grygiel 2008, s. 481).

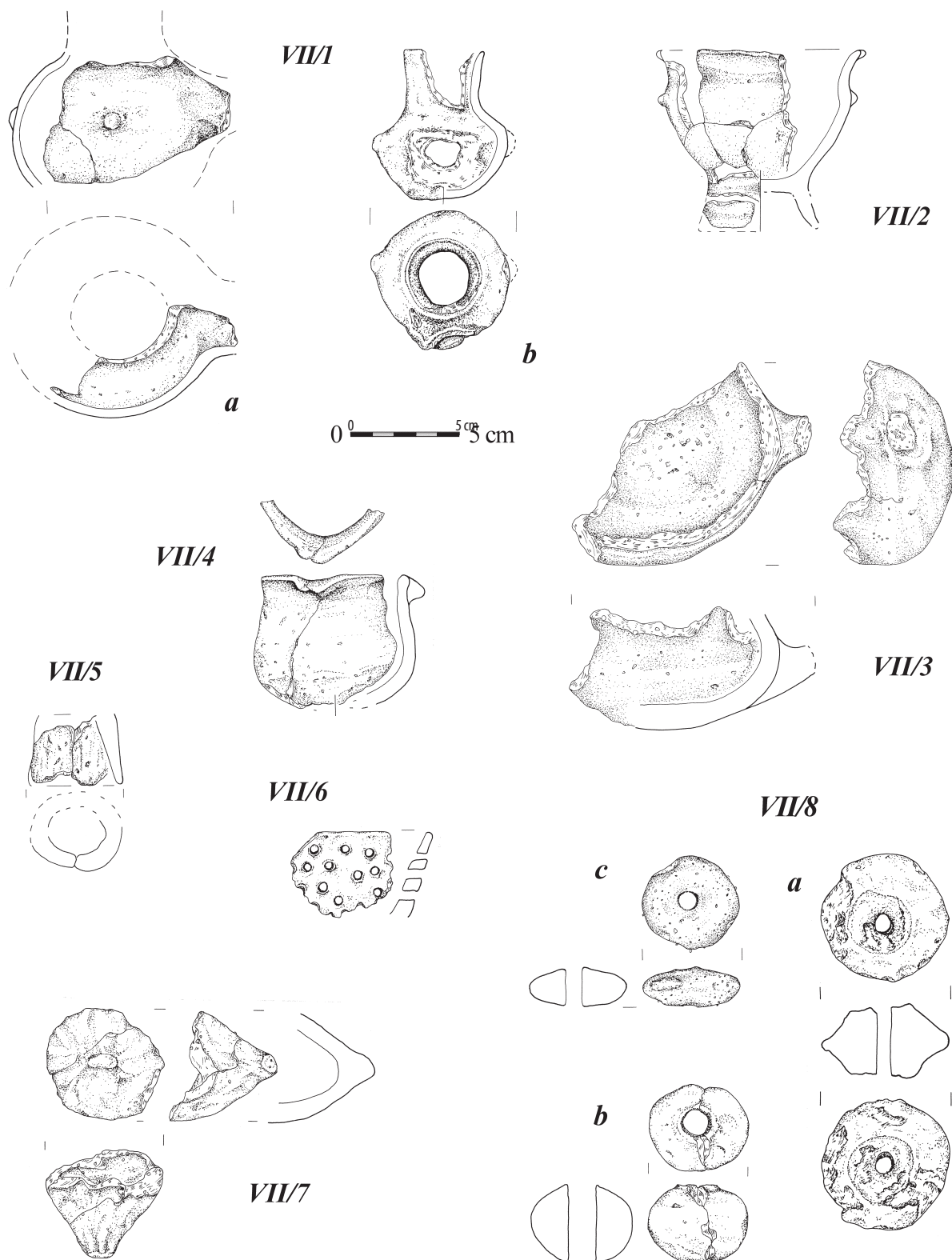
Kolejną kategorię reprezentuje częściowo zachowana owalna forma (VII/7) pochodząca z obiektu 3869 (ha V, ar 25; tabl. 43: 9), w wypadku której nie można wykluczyć, że stanowi korpus jakiegoś naczynia w typie zoomorficznym.

W zasięgu osady GB-K KL odkryto także nieliczne egzemplarze przęślików (typ VII/8), zróżnicowanie formalnie. W obiekcie 712 (ha V, ar 99/100; tabl. 29: 1) wystąpił przęślik o formie dwustożkowej, z lekko łukowatym profilem ścianek bocznych (VII/8a). W obiekcie 3869 (ha V, ar 3869; tabl. 46: 4) odnotowano natomiast przęślik w formie spłaszczonej kuli (VII/8b). Wreszcie z warstwy kulturowej (ha

Ryc. 24. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Typologia form ceramiki grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej. Typ V – naczynia wanienkowate (odmiany 1–5).

Fig. 24. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Typology of vessel form of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture. Type V – bathtub-shaped vessels (variants 1–5).

Ryc. 25. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Typologia form ceramiki grupy brzesko-kujawskiej kultury lengielskiej. Typ VII – formy specjalne: 1/ naczynia z bocznym wylewem; 2/ pucharek; 3/ czerpak; 4/ naczynie miniaturowe; 5/ fragment dyszy (?); 6/ naczynie sito-wate; 7/ naczynie zoomorficzne (?); 8/ przęśliki.

Fig. 25. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Typology of vessel forms of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture. Type VII – special vessel forms: 1/ vessel with a side mouth; 2/ small beaker cup; 3/ scoop; 4/ miniature vessel; 5/ fragment of ceramic nozzle (?); 6/ sieve vessel; 7/ zoomorphic vessel (?); 8/ spindle whorls.

XVI, ar 92; tabl. 84: 12) odcinka, gdzie wystąpił najdalej wysunięty na północny-zachód pojedynczy obiekt GB-K KL (7764), pochodzi egzemplarz o spłaszczonym, eliptycznym przekroju (VII/8c).

ORNAMENTYKA CERAMIKI

W stylistyce GB-K podstawowym elementem zdobniczym są odciski palcowe (palcowo-paznokciowe), obejmujące głównie krawędzie naczyń a także partie brzuśca, najczęściej ich załom. Tej ornamentyce towarzyszą elementy plastyczne – głównie guzy, w tym również stosowane jako samodzielna reguła. Ta formuła stylistyczna zdecydowanie dominuje u większości form i nie wymaga tutaj bardziej szczegółowej analizy (R. Grygiel 2008). Szerokie odciski palcowe pod krawędzią (ryc. 14: I/5b; 15: I/12), występujące na naczyniach odkrytych w warstwie kulturowej (ha VI, ar 92; tabl. 34: 8) i w obiekcie 6806 (tabl. 83: 2), są cechą charakterystyczną dla zespołów późnej fazy GB-K KL (np. Brześć Kujawski, stan. 4, jama 891; R. Grygiel 2008, s. 205; ryc. 161: 6; 253 4). W kilku przypadkach w materiale z Ludwinowa pojawia się ornament „górowski” (O. Prus 1977, s. 76–80, ryc. 4–6) w postaci drobnych, okrągłych nakłuc w podwójnym układzie liniowym (ryc. 19: IV/2b; 26: 3), niekiedy naprzemiennym, którego przykład można podać z domu 13 z Brześcia Kujawskiego, stan. 4 (R. Grygiel 2008, s. 313, ryc. 45: 3). Tego typu wątek odnotowano na misce z obiektu 7764 (ha XVI, ar 92; tabl. 84: 11) oraz na fragmencie z niszy glinianki, obiektu 6578 (ha XIV, ar 20; tabl. 80: 7). Jest on obecny w zespołach wczesnej fazy GB-K KL (R. Grygiel 2008, s. 480, 1959; ryc. 409: 2), z echem tej stylistyki jeszcze w fazie klasycznej (Brześć Kujawski, stan. 4, jama 75; Osłonki stan. 1, glinianka 2, nisza A; glinianka 3; R. Grygiel 2008, s. 535, ryc. 57: 2; 460: 4; 484: 5; 493: 7) oraz w fazie późnej GB-K KL (Miechowice stan. 4, jama 24; R. Grygiel 2008, s. 1018, ryc. 929: 3–4).

Obok wymienionych przykładów w warstwie kulturowej (ha III, ar 6; tabl. 12: 12) natrafiono na pojedynczą nóżkę z motywem drobno nakłuwanych, wiszących trójkątów (z dodatkowym ornamentem poziomych, rytych linii), dla którego odniesieniem są materiały fazy rzeszowskiej kultury malickiej, gdzie w ten sposób zdobiono także puste nóżki naczyń (S. Kadrow 1996, s. 63, ryc. 2: 4; 4: 2; 6: 1; 7: 4–9). Z najbliższych materiałów niżowych tego typu, z obecnym analogicznym motywem zdobniczym należy przytoczyć zespół z obiektu 6 ze stanowiska 43b z Boguszewa na ziemi chełmińskiej, łączony z fazą IIIa KPCW (R. Kirkowski, W. Sosnowski 1994, s. 120, ryc. 10: 6, 8). Z tym kierunkiem nawiązań, wskazujących na oddziaływanie kultury tiszapolgarskiej (S. Kadrow 1996, s. 68), łączy się także znalezisko misy z jamy 204 w Osłonkach, stan. 1, z późnej fazy GB-K KL (R. Grygiel 1996, s. 98, 100–101, 109, ryc. 27; 2008, s. 762, ryc. 735: 8)

W technice nieco drobniejszych nakłuc wykonano również motyw podwójnych, poziomych linii (ryc. 26: 4, 6), występujący na fragmentach naczyń z obiektów 4879 (ha XII, ary 74, 75; tabl. 76: 4) oraz 5915 (ha XI, ar 12; tabl. 76: 8), także stanowiący składową wątków fazy rzeszowskiej kultury malickiej (S. Kadrow 1996, ryc. 7: 4; R. Kirkowski, W. Sosnowski 1994, ryc. 10: 4–5; R. Grygiel 2008, ryc. 735: 8). Jednak współwystępowanie wymienionych przykładów z formami łączącymi się z klasyczną (obiekt 5915), ewentualnie wczesną fazą GB-K KL (obiekt 4879) wskazuje na ich inny kontekst, chyba raczej pewnej odmiany stylistyki górowskiej.

Jednostkowo odnotowano szeroki ornament bruzdowy (ryc. 26: 9), odkryty w obiekcie 3837, datowanym C-14 na późną fazę GB-K KL. Zbliżony przykład pochodzi ze stan. 1 w Osłonkach, odkryty w kontekście ornamentyki górowskiej w zespole datowanym na wczesną fazę GB-K KL (glinianka 7; R. Grygiel 2008, s. 480, ryc. 409: 2, 8, 9). Z drugiej strony ceramika ze ściegiem bruzdowym łączona jest z końcowym etapem kultury lendzielskiej i jednostkami postlendzielskimi w strefie wokółkarpackiej, np. Krusza Zamkowa, stan. 3, obiekt 618 datowany na fazę IIIc KPCW wg L. Czerniaka (1994, s. 73, ryc. 24: 5).

Sporadycznie wystąpił także motyw poziomych żłobków (ryc. 26: 14–16), odkryty w obiekcie 1882 (ha V, ar 89; tabl. 28: 9–11), zapewne związany z wpływami ornamentyki grupy jordanowsko-śląskiej (R. Grygiel 2008, s. 529, ryc. 450: 2). Rzadko pojawił się motyw cienkiej linii rytej z odciskami stempelkowymi, najczęściej trójkątnymi, m.in. w prostym wątku poziomych, dookólnych linii (ryc. 26: 1-2), w obiekcie 4701 (ha V, ar 71; tabl. 47: 8), gdzie występował razem z pucharkiem odmiany VII/2, wskazującym na wczesną fazę GB-K KL oraz w datowanym C-14 na późną fazę obiekcie 2565 (ha III, ar

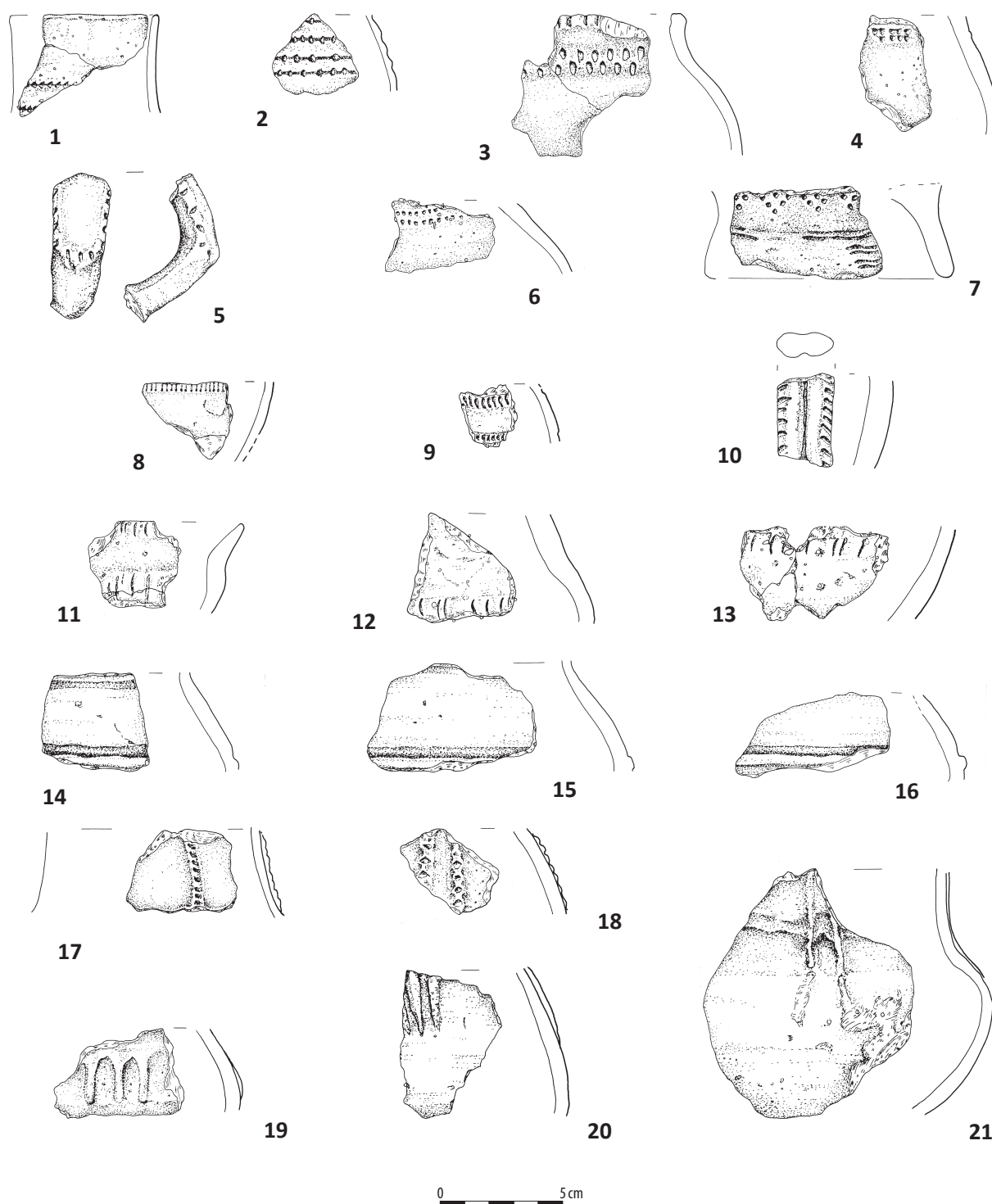
87; tabl. 24: 9). Poza tymi przykładami wyróżnia się rozbudowany układ krokwiasty na naczyniu odmiany I/3a z obiektu 3870 (ha V, ar 25; tabl. 47: 1), współwystępującym z misą na nóżce odmiany IV/16, o typologicznie starszych konotacjach (tabl. 46: 7) oraz z naczyniem szerokootworowym I/4a (tabl. 47: 2). Punktem odniesienia dla tego typu zdobnictwa mogą być materiały z wczesnej fazy GB-K KL z glinianki 7 z Osłonek, stan. 1 i glinianki 2 z Miechowic, stan. 4 (R. Grygiel 2008, s. 1959, ryc. 409: 7, 9; 873: 1), gdzie układy trójkątnych nakłuc przeciętych delikatną linią rytą łączone są z wpływami kultury rösseńskiej. Z drugiej strony, szczególnie w kontekście wątku z naczynia 3870, należy wspomnieć o podobnie złożonych układach, także bazujących na motywie cienkich linii, pochodzących z późniejszych zespołów GB-K KL z Brześcia Kujawskiego stan. 4 (jama 868 związana z domem 56, rowy domów 44 i 54; R. Grygiel 2008, s. 313, ryc. 55: 1-2; 148: 1), łączonych z wpływami kultury Schussenried, mającymi docierać na Kujawy za pośrednictwem grupy jordanowsko-śląskiej (L. Czerniak 1994, s. 69, ryc. 24: 8-10). Jednak odmienny charakter tej ornamentyki (forma tzw. drutu kolczastego), nie daje podstaw dla postrzegania omawianego zdobnictwa z osady w Ludwinowie inaczej, niż we wcześniej przytoczonym kontekście. Wydaje się, że nie należy do niego jedynie naczynie z obiektu 2565, choć nie można wykluczyć, że pochodzi ze złoza wtórnego, szczególnie wobec bliskiej lokalizacji obiektu 2559 (ha III, ar 87), z formą III/8 z ornamentem o wczesnych odniesieniach (ryc. 19; tabl. 24: 3). Z drugiej strony wątki z trójkątnymi nacięciami są w późnej fazie GB-K KL także rejestrowane (L. Czerniak 1980, s. 40, ryc. 24).

W ornamentyce odciskano-rytej pojawił się także ornament zbliżony do motywu wilczych pazurów (ryc. 26: 11-13), stanowiący element wczesnej fazy GB-K KL (Gustorzyn, stan. 1, obiekt I; R. Grygiel 2008, s. 383, ryc. 331: 9). Motyw ten odkryto w obiekcie 4879, razem ze wspomnianym wyżej motywem drobnych nakłuc (ha XII, ary 74, 75; tabl. 76: 2), w górnym zasypisku glinianki, nad niszą – obiektem 1280 (ha V, ar 16; tabl. 41: 5) oraz w niszy innej glinianki – obiekcie 6475 (ha XII, ary 53, 54; tabl. 73: 2), łączących się z fazą klasyczną (1280, 6475), z nie wykluczoną wczesną (4879).

Przechodząc do motywów plastycznych, charakterystycznym elementem są poziome dookolne karbowane listwy (ryc. 17: II/4b; 20: IV/1d1), będące wyznacznikiem fazy klasycznej GB-K KL, choć pojawiają się także w fazie późnej (Osłonki stan. 1, glinianka 2, nisza A; Brześć Kujawski stan. 3, jamy 773 i 784; R. Grygiel 2008, ryc. 461: 6; 217: 2). Odnotowano je w obiektach: 4772 (ha X, ar 49; tabl. 59: 12) oraz 6359, górnym zasypisku glinianki, nad niszą – obiektem 6359 (ha XII, ary 44, 54; tabl. 71: 2). Plastyczne listwy mają także postać pionowych, łukowato wygiętych (ryc. 19: III/13a; 26: 17), co także jest jedną z cech klasycznej fazy GB-K KL (Osłonki stan. 1, glinianka 3; R. Grygiel 2008, s. 534, ryc. 488: 6), występującą także w formie nie karbowanej (Brześć Kujawski, stan. 4, jama 128; R. Grygiel 2008, ryc. 60; 1445). Naczynia zaopatrzone w taki element wystąpiły w obiektach: 6285, niszy w obrębie glinianki (ha XII, ar 2; tabl. 65: 1) oraz w 460 (ha III, ar 86; tabl. 23: 4). Listwy ukośne (ryc. 18: III/5), również stosowane w klasycznej fazie GB-K KL (Osłonki, jama 130; Grygiel 2008, ryc. 526), wystąpiły na naczyniu z cylindryczną szyjką z obiektu 5915 (ha XI, ar 12; tabl. 76: 10). Ponadto wystąpiły zwisające pionowe listwy w postaci przynajmniej dwóch odcinków, niekiedy karbowanych (ryc. 26: 18), tak samo charakterystycznych dla klasycznej fazy GB-K KL (Osłonki stan. 1, jama 219; R. Grygiel 2008, ryc. 605). Ich przykład pochodzi z obiektu 1280, niszy w gliniance (ha V, ar 16; tabl. 41: 6). Z kolei zgrupowanie pięciu niekarbowanych, krótkich listewek wystąpiło na naczyniu typu III/11 z obiektu 4642 (ha IX, ar 32; ryc. 19: III/11), posiadając na zakończeniach małe guzki. Porównywalny układ pochodzi także z warstwy kulturowej (ha V, ar 15; tabl. 38: 10). Pewną analogią jest wspomniany wyżej przykład naczynia z jamy 130 osady w Osłonkach stan. 1.

Wśród dosyć często stosowanych motywów plastycznych wystąpiły krótkie, pionowe listewki przykrawędne (pseudoucha), (ryc. 13: I/3d; 15: I/8; 21: IV/5a) pojawiające się od fazy wczesnej GB-K KL i stanowiące cechę przejętą jeszcze z późnej KCWK (Osłonki stan. 1, glinianka 7; glinianka 10, nisza C z Osłonek; R. Grygiel 2008, s. 530, ryc. 411; 431: 1), z kontynuacją w fazie klasycznej (Osłonki stan. 1, glinianka 2, nisza A; R. Grygiel 2008, ryc. 464: 3). Tego typu element wystąpił na egzemplarzach odkrytych m. in. w obiektach: 978 (ha VI, ar 98; tabl. 33: 10); 3869 (ha V, ar 25; tabl. 42: 9); 4733 (ha XI, ary 89, 99; tabl. 61: 5) oraz 6478 (ha XII, ar 54; tabl. 73: 14).

Zarejestrowano także guzki zdwojone poziome spotykane już w fazie wczesnej GB-K KL (Osłonki stan. 1, glinianka 10, nisza C; R. Grygiel 2008, ryc. 433: 3), występujące na formach z obiektów: 2149 (ha V, ar 27; tabl. 49: 11); 4518 (ha V, ar 73; tabl. 54: 4); 6402 (ha XII, ar 47; tabl. 70: 7) oraz guzki zdwojone

Ryc. 26. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Fragmenty ceramiki grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej z charakterystycznymi odmianami ornamentyki rytej, odciskanej i plastycznej (nie uwzględnionymi w typologii form): 1/ obiekt 2565; 2/ obiekt 4701; 3/ obiekt 6578; 4/ obiekt 5915; 5/ obiekt 3833; 6/ obiekt 4879; 7/ warstwa kulturowa, ha III, ar 6; 8-9/ obiekt 3837; 10/ obiekt 6286; 11/ obiekt 4879; 12/ obiekt 1280; 13/ obiekt 6475; 14-16/ obiekt 1882; 17/ obiekt 460; 18/ obiekt 1280; 19/ warstwa kulturowa, ha V, ar 15; 20/ obiekt 3869; 21/ obiekt 6338.

Fig. 26. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Fragments of pottery artefacts of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture with characteristic variants of engraved, impressed and moulded decoration (not included in the form typology): 1/ feature 2565; 2/ feature 4701; 3/ feature 6578; 4/ feature 5915; 5/ feature 3833; 6/ feature 4879; 7/ cultural layer, ha III, are 6; 8-9/ feature 3837; 10/ feature 6286; 11/ feature 4879; 12/ feature 1280; 13/ feature 6475; 14-16/ feature 1882; 17/ feature 460; 18/ feature 1280; 19/ feature, ha V, are 15; 20/ feature 3869; 21/ feature 6338.

Ryc. 27. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Wyroby kamienne grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej: 1/ obiekt 450; 2/ obiekt 4770; 3/ warstwa kulturowa, ha XI, ar 55; 4/ obiekt 4602; 5/ obiekt 1429; 6/ warstwa kulturowa, ha XX, ar 3; 7/ znalezisko luźne, ha XII; 8/ obiekt 4517; 9/ obiekt 6313, grób; 10/ obiekt 6342, grób; 11/ obiekt 508; 12/ warstwa kulturowa, ha I, ar 4.

Fig. 27. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Stone artefacts of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture: 1/ feature 450; 2/ feature 4770; 3/ cultural layer, ha XI, are 55; 4/ feature 4602; 5/ feature 1429; 6/ cultural layer, ha XX, are 3; 7/ artefact without a cultural context, ha XII; 8/ feature 4517; 9/ feature 6313, grave; 10/ feature 6342, grave; 11/ feature 508; 12/ cultural layer, ha I, are 4.

panionowe, obecne w fazie klasycznej GB-K KL (Osłonki glinianka 2, nisza X; R. Grygiel 2008, s. 530, ryc. 469: 1), z przykładem z obiektu 6478 (ha XII, ar 54; tabl. 73: 8). Guzki podwójne miały niekiedy pozycję przykrawędzną, jak na naczyniach z obiektu 4959 (ha XII, ar 93; tabl. 77: 3) oraz z warstwy kulturowej (ha III, ar 94; tabl. 22: 7). Kolejnym wariantem tego rodzaju zdobnictwa są guzki potrójne, występujące od fazy wczesnej GB-K KL (Osłonki stan. 1, glinianka 10, nisza C; R. Grygiel 2008, ryc. 434: 5), jakich przykład pochodzi z obiektu 4959 (ha XII, ar 93; tabl. 77: 6). Wreszcie należy wspomnieć o potrójnych guzkach w układzie gronowym, scharakteryzowanych przy naczyniu typu III/8.

Do bardziej standardowego zestawu elementów plastycznych należą płasko ścięte guzy silnie wyciągnięte do góry występujące na formach typu I i II począwszy od fazy wczesnej GB-K KL (Osłonki stan. 1, glinianka 7; R. Grygiel 2008, ryc. 414: 2, 4, 6) po późną (Brześć Kujawski stan. 3, jama 820; R. Grygiel 2008, ryc. 252: 9). Przykłady naczyń zaopatrzonych w taki element pochodzą m.in. z obiektów: 658 (ha III, ar 94; tabl. 22: 6); 735 (ha V, ary 79, 80; tabl. 29: 5), 4518 (ha V, ar 73; tabl. 54: 4), 6475 (ha XII, ary 53, 54; tabl. 73: 1); 4949 (ha XII, ar 73; tabl. 75: 5).

Specyficzną formą są guzy tworzące charakterystyczne pióropusze (ryc. 15: I/9), stosowane na krawędziach naczyń, stanowiące element przejęty z późnej KCWK i pojawiający się od wczesnej fazy GB-K KL (R. Grygiel 2008, ryc. 417: 5), przez fazę klasyczną (Osłonki stan. 1 – glinianka 2, nisza X; glinianka 3; R. Grygiel 2008, s. 530, 534, ryc. 467: 12; 493: 1, 5), po fazę późną (Brześć Kujawski, stan. 3, jama 820; R. Grygiel 2008, ryc. 252: 9). Wystąpiły na naczyniach odkrytych w obiektach: 407, złoże wtórne (ha III, ar 86; tabl. 23: 11); 6418 (ha XII, ar 58; tabl. 74: 4) oraz w górnym zasypisku glinianki, w strefie nisz – obiektów 6284/ 6282/ 6286/ 6583 (ha XII, ar 2; tabl. 64: 4).

Tak samo często występują na brzuścach naczyń guzy płasko ścięte z wewnętrznym wgnieciem, szczególnie obecne w fazie klasycznej GB-K KL (R. Grygiel 2008, ryc. 492: 4, 5, 11), np. na naczyniach z obiektów: 1108 (ha V, ary 68, 78; tabl. 28: 7); 1135 (ha V, ary 98, 99; tabl. 28: 13); 508 (ha V, ary 25, 26; tabl. 48: 9); 4602 (ha V, ar 43; tabl. 52: 8); 4517 (ha V, ar 73; tabl. 52: 8); 4448, złoże wtórne (ha IX, ary 23, 24; tabl. 58: 4); 6472 (ha XII, ar 54; tabl. 72: 11); 4949 (ha XII, ar 73; tabl. 75: 3).

Na brzuścach stosowano także guzy wielokrotnie karbowane, znane m.in. z późnej fazy GB-K KL (Osłonki stan. 1, glinianka 5; R. Grygiel 2008, ryc. 638: 13), które wystąpiły np. w obiekcie 1280 (ha V, ar 16; tabl. 41: 6). Wreszcie standardową cechą klasycznej fazy GB-K KL (R. Grygiel 2008, s. 534) są gęsto karbowane krawędzie wyciągnięte na zewnątrz (ryc. 18: III/3c; 19: III/15), jak na naczyniach z obiektów: 1620 (ha III, ar 83; tabl. 17: 6) czy 6285 (ha XII, ar 2; tabl. 65: 3).

Zabytki kościane

W inwentarzu pochodzącym z obiektu 2565 (ha III, ar 87) wystąpił zestaw przedmiotów wykonanych z kości, w postaci szydła o długości 9 cm (tabl. 26: 5) oraz 3 paciorków o zróżnicowanej wielkości (tabl. 26: 6–8), kolejno: 0,6×1,6 cm; 1,3×3,6 cm; 1,6×4,7 cm.

Największy zespół wyrobów kościanych odkryto w obiekcie 4602. W jego składzie wystąpiło 8 paciorków (tabl. 53: 3–4, 7–11), o maksymalnych rozmiarach: 0,8×2,6 cm; 1,3×3,4 cm; 1,1×1,8 cm; 1,0×3,4 cm; 1,4×3,4 cm; 1,5×3,3 cm; 1,7×3,6 cm; 1,8×5,7 cm. Obok nich odkryto igłę o długości 6,7 cm (tabl. 53: 3) i szydło o długości 8,8 cm (tabl. 53: 5). Szczególnie wyróżniającym się wyrobem jest kościane ostrze z przewierconym pośrodku otworem (1,9×7,6 cm), z jednej strony ornamentowane nawierconymi, małymi zagłębieniami w układzie trójrzędowym, uzupełnionymi o rząd prostopadły (tabl. 53: 6). Tego rodzaju ostrza-sztylety znajdujemy w wyposażeniu grobów z Brześcia Kujawskiego, stan. 4 (zniszczony grób VI; R. Grygiel 2008, ryc. 82) i Osłonek, stan. 1 (groby XI, LXXXIV; R. Grygiel 2008, ryc. 767: 2; 847: 2: 3), w tym z pojawiającym się zdobieniem w postaci układu nawierczanych małych punkcików (Osłonki, stan. 1, grób XI). Ostatnim zabytkiem kościanym jest natomiast pochodząca z obiektu 4959 mała, prostokątna płytka z zaokrąglonymi krótszymi bokami (2,4×3,3 cm), z centralnie przewierconym otworem, ornamentem z nawierczanych, małych punkcików, układających się w dwurzędowe pasma ułożone na planie rombu, która najpewniej może pochodzić ze zniszczonego ostrza-sztyletu (tabl. 77: 7).

Zabytki kamienne

Z obiektów GB-K KL oraz z warstwy kulturowej pozyskano zbiór 58 przedmiotów kamiennych, które zostały poddane analizie petrograficznej przeprowadzonej przez M. Krystka (patrz jego opracowanie w tym tomie).

Wśród nich wystąpiły całe egzemplarze bądź fragmenty 9 siekierek i 6 toporów. Siekierki kamienne wystąpiły zarówno w obrębie osady, jak również jako dary grobowe. W grobie IV (obiekt 6313; ha XII, ar 22) wystąpiła siekierka o kształcie trapezowatym i przekroju płasko-wypukłym typu 3: 2 wg K. H. Brandta (1967, s. 141–142, ryc. 26) wykonana ze zuratylizowanego gabra pochodzącego z Masywu Ślęży (tabl. 67: 6; ryc. 27: 9). Podobnego typu siekierka stanowiła wyposażenie grobu V (obiekt 6342; ha XII, ar 22), wykonana z amfibolitu jednak z bliżej nieokreślonego złoża (tabl. 68: 12; ryc. 27: 10). Pozostałe okazy odkryte w jamach lub w warstwie należą do dwóch typów. Typ 3: 1 wg K. H. Brandta (1967, s. 141–142, ryc. 25–26) reprezentują 3 okazy wykonane z amfibolitu, pochodzące z obiektu 1429 (ha V, ar 15; tabl. 39: 8; ryc. 27: 5), z obiektu 4602 (ha V, ar 43; tabl. 51: 5; ryc. 27: 4), tutaj ze złoża w Małych Karpatach oraz z warstwy kulturowej (ha XX, ar 3; tabl. 84: 13; ryc. 27: 6). Siekierki typu 3: 2 odkryto w obiekcie 4517 (ha V, ar 73; tabl. 55: 3; ryc. 27: 8) – wykonaną z dolerytu (eratyk) oraz w obiekcie 4770 (ha X, ar 49; tabl. 59: 7; ryc. 27: 2) i w warstwie kulturowej (ha XI, ar 55; tabl. 33: 11; ryc. 27: 3), obydwie z amfibolitu, z bliżej nieokreślonego złoża. Fragment topora w połowie przełamano w partii otworu odkryto w warstwie kulturowej (ha I, ar 4; tabl. 12: 1; ryc. 27: 12), wykonany ze zuratylizowanego gabra pochodzącego z Masywu Ślęży, zaś podobnie zachowany egzemplarz, z amfibolitu z bliżej nieokreślonego złoża, wystąpił jako znalezisko luźne (ha XII; tabl. 75: 12; ryc. 27: 7). Fragment dużego topora, wykonanego z eratyka (doleryt), odkryto w obiekcie 508 (ha V, ary 25, 26; tabl. 48: 7; ryc. 27: 11). Poza tym 3 fragmenty topora z amfibolitu wystąpiły jeszcze w obiekcie 4602 (ha V, ar 43).

W 15 obiektach natrafiono na 43 kamienne formy narzędziowe związane z przetwórstwem roślinnym, głównie zbożowym, w postaci tłuków i rozcieraczy lub najczęściej egzemplarzy łączących obydwie funkcje oraz sporadycznie gładzików i podkładę (obiekty 453, 508, 563, 978, 1429, 1649, 2125, 2129, 2565, 3837, 3869, 4602, 6267, 6338). Wśród nich ilościowo dominują małe formy z wypłaszczonymi biegunami (tabl. 16: 3, 7, 8; 33: 3; 15: 8; 34: 5, 7; 26: 3, 4; 37: 9, 12; 43: 3; 44: 4; 45: 4; 52: 5; 66: 3; 69: 8). Typowe rozcieracze natomiast posiadały większą formę, np. z obiektów 1429 (tabl. 40: 5), 2565 (tabl. 26: 1), 3869 (tabl. 42: 10; 44: 1, 5; 45: 3). Z kolei gładziki pozyskano z obiektów 978 (ha VI, ar 98) i 508 (ha V, ary 25, 26), zaś podkładkę z obiektu 6285 (ha XII, ar 2).

ANALIZA RELIKTÓW NIERUCHOMYCH

Domy trapezowate

Głównym elementem organizacji przestrzeni i niejako nieodłączną cechą osadnictwa GB-K KL są duże domostwa na planie trapezu. Na osadzie w Ludwinowie odkryto 10 takich domów położonych w poszczególnych strefach osady GB-K KL (ryc. 11). Tego rodzaju obiekty przetrwały do naszych czasów w różnym stanie zachowania, na co, oprócz procesów podepozycyjnych związanych z warunkami przyrodniczymi, być może największy wpływ miało intensywne osadnictwo z młodszych okresów, szczególnie z okresu rzymskiego i późnego średniowiecza (ryc. 123), okupujących w dużej części te same partie terenu stanowiska.

DOM 1

Dom 1, oznaczony w warunkach polowych jako obiekt 928 (ha V, ary 9/ 10/ 19/ 20/ 30, ha III, ary 11/ 21/ 31) należy do dwóch tego typu całkowicie zachowanych założeń (tabl. 30), o wymiarach: dłuższe boki 33, 4 oraz 33,5 m, węższy północny szczyt 4,2 m, natomiast szerszy szczyt południowy 9 m. Szerokość rowu konstrukcyjnego wahała się w granicach 0,5–0,7 m, przy głębokości w granicach 0,4–0,9 m.

Na głębokości około 0,4 m w trakcie eksploracji w niektórych odcinkach pojawiały się ślady po słupach ścian w układzie palisadowym. W narożnikach trapezu odnotowano negatywy słupów o większej średnicy i silniej zagłębionych w podłoże. Dom 1, tak jak pozostałe relikty tego typu, był zorientowany w linii zbliżonej do kierunku N-S.

DOM 2

Dom 2, oznaczony jako obiekt 950 (ha VI, ary 88/ 89/ 98/ 99/ 100, ha V, ary 9/ 10) jest drugim obiektem o całkowicie zachowanym zarysie (tabl. 32). Posiadał wymiary dłuższych boków 31,4 i 32 m, węższego północnego szczytu 3,8 m oraz szerszego południowego szczytu 9,6 m. Szerokość rowu konstrukcyjnego wahała się w granicach 0,5–0,6 m, przy głębokości w granicach 0,5–0,8 m. Podobnie jak w wypadku domu 1 ślady po słupach wyraźnie się rozdzielały na poziomie około [-0,4 m], przy czym ich częściowe zarysy można już było obserwować na wyższym poziomie. Również tutaj słupy narożne miały większe rozmiary. W najbliższym otoczeniu domu 2, równoległe do jego zachodniej ściany natrafiono na dwie, nieckowato zagłębione jamy (obiekty 978, 2109; tabl. 33: 1, 9), z obecnymi w wypełniskach warstwami spalenizny i przepalanej polepy, które zapewne można interpretować jako piece (?) lub zabezpieczonymi w jakiś sposób paleniskami. Otwartą należy pozostawić kwestię czy któryś z wymienionych obiektów był funkcjonalnie powiązany z domem 2, przy nasuwających się wątpliwościach co do bezpiecznej odległości ich użytkowania, co szczególnie dotyczy obiektu 2109 (0,2 m), przy w miarę do zaakceptowania obiektu 978 (około 1,8 m). Jednak ocena chronologiczna materiałów z ich wypełnisk wsparta datą C-¹⁴ dla obiektu 2109 (4790–4500 BC) wskazuje, że mamy tutaj do czynienia z różnymi poziomami użytkowania obiektu 2109 (faza wczesna) oraz funkcjonowania domu 2 i pieca/ paleniska z obiektu 978 (faza klasyczna).

DOM 3

Fragmentarycznie zachowany relikty domu 3 (obiekt 2080) uchwycono w niedalekiej odległości od domu 1, na wysokości jego północnej partii (tabl. 31: 1) Układ zachowanych rowów mógłby wskazywać, że mamy do czynienia z bardzo małym trapezem, ze szczytową ścianą południową o szerokości 6 m, przy zachowanych ścianach bocznych na długości odpowiednio 4 m (bok zachodni) i 5,6 m (bok wschodni), co sugerowałaby także bardzo mała głębokość zachowanego rowu (0,12–0,22 m). W alternatywnej interpretacji można przyjąć, że w wypadku rowu południowego nie chodzi o ścianę szczytową, ale o wewnętrzną ścianę działową. Niezależnie od przyjętej interpretacji, z pewnością w omawianym wypadku mamy do czynienia z dużo wyżej istniejącym pierwotnym poziomem użytkowym domostwa, wyraźnie wcześniejszego od domu 1. Nie można tutaj jednak wykluczyć, że obniżenie pierwotnego poziomu gruntu w strefie starszego budynku mogło nastąpić jeszcze w okresie budowy domu 1, np. w trakcie plantowania terenu pod to założenie.

DOM 4

Jako pozostałość kolejnego domu należy interpretować odcinek rowu konstrukcyjnego oznaczonego jako obiekt 1668 (ha III, ar 53), zorientowanego na linii N-S (tabl. 14: 1), i zachowanego na długości 6,8 m, przy szerokości dochodzącej do 0,3 i głębokości do 0,16 m. Z dużym prawdopodobieństwem także w tym wypadku mamy do czynienia jedynie z poziomem poniżej pierwotnej powierzchni, co łatwo wytłumaczyć bardzo intensywnymi śladami osadnictwa kultury przeworskiej i z okresu późnego średniowiecza w najbliższym otoczeniu. Lokalizację domu 4 potwierdzałyby także dosyć liczne jamy odkryte na jego zapleczu, nie naruszające jego wewnętrznej przestrzeni

DOM 5

Z analogiczną sytuacją mamy do czynienia w wypadku relikty rowu oznaczonego jako obiekt 565 (ha III, ar 82/83), także zorientowanego na linii N-S (tabl. 18), zachowanego na długości 12,6 m przy szerokości

0,42 m oraz bardzo małej głębokości 0,12. Również ten relikw domu przebiegał w intensywnej strefie osadniczej kultury przeworskiej i z okresu późnego średniowiecza. Także w tym wypadku lokalizację domu 5 potwierdzałyby jamy na jego zapleczu, również nie naruszające jego wewnętrznej przestrzeni.

Lokalizacja hipotetycznych domów 4 i 5 ma duży walor prawdopodobieństwa także w kontekście relacji przestrzennych w stosunku do domów 1 i 2, z którymi tworzą dosyć regularny układ rzędowy (ryc. 11).

DOM 6

Dom 6 oznaczony jako obiekt 3962 (ha V, ar 33/ 34/ 44) został odkryty w odległości około 50–60 m na zachód od domów 1 i 2, oddzielony zgrupowaniem jam, w części o charakterze wybierzyskowym (ryc. 11; tabl. 50). Zachował się w partii południowego szczytu o długości 6,7 m i częściowo na linii bocznych ścian – zachodniej na długości 7 m i wschodniej na długości 21,5 m. Wewnątrz przebiegała ściana działowa z przejściem, zlokalizowana w odległości 6,6 m od południowej ściany szczytowej. Centralnie, w tak wydzielonej części południowej, wystąpiła jama posłupowa, z dużym prawdopodobieństwem związana z konstrukcją podtrzymującą dach. Rów konstrukcyjny zachował się w szczątkowej postaci o głębokości do 0,44 m. W zachowanych relikwach konstrukcji jedynie w niektórych miejscach profilu można dopatrywać się śladów po słupach. Tak uchwycone partie pozwalają na wyznaczenie pierwotnej wielkości domu zawierającej się w długości około 26 m, przy szerokości północnego szczytu w granicach 3,5 m.

DOM 7

Dom 7 oznaczony w terenie jako obiekt 4466 (ha IX, ar 12/ 22/ 23) położony był około 75 m na południowy zachód od domu 6. Odkryto go częściowo w partii pasa badawczego ograniczonego krawężnią autostrady na długości 11 m (w trzech nieciągłych odcinkach) z zachowaną w większej części północną ścianą szczytową (na długości 2,7 m). Relikt rowu o szerokości 0,22–0,24 m posiadał głębokość 0,15–0,28 m. Biorąc pod uwagę zachowane partie konstrukcji można rekonstruować jej pierwotne wymiary w ramach długości 27–28 m (tabl. 57). Również w otoczeniu domu 7 wystąpiły jamy o zróżnicowanym charakterze, nie wchodzące w jego wewnętrzną przestrzeń.

Domy 1–7 tworzą największe skupienie w przestrzeni osady o rozpiętości dochodzącej do 200 m, oddzielonej wyraźnym rozrzedzeniem osadniczym, obejmującym teren wokół współczesnego stawu, zlokalizowanego w obniżeniu łączącym się z dolinką denudacyjną (przebiegającą na wysokości południowo-wschodniej granicy autostrady), w strefie którego także w okresie rozwoju osady GB-K KL zapewne funkcjonowało jakieś oczko wodne. W obrębie tej strefy osady wystąpiły groby I–III (ryc. 11).

DOM 8

Dom 8 oznaczony jako obiekt 6254 (ha XII, ar 14/ 4) jest zlokalizowany w kolejnej, zapewne porównywalnej wielkościami strefie, uchwyconej jedynie częściowo w pasie badawczym, w północnej partii stanowiska (ryc. 11). Zachowany w postaci ciągłego rowu konstrukcyjnego, przecięty granicą autostrady i uchwycony na długości około 7 m ściany zachodniej i około 2 m ściany północnej, posiadał zachowaną niewielką głębokość rowu do 0,29 m (tabl. 66: 4), przy czym najgłębsza część jest związana ze słupem narożnym. Dom 8 wystąpił w otoczeniu licznych jam i zespołów obiektów o zróżnicowanym charakterze (wybierzyskowym, gospodarczym), pomiędzy którymi natrafiono na groby IV–VIII.

DOM 9

Dom 9 oznaczony jako obiekt 5445 (ha XIII, ar 1/ 2) jest związany z kolejną strefą zasiedlenia, oddaloną o około 150 m na północny-zachód od strefy związanej z domami 1–7. W jej ramach wydzieli się skupienie obiektów związane z domem 10. Dom 9, uchwycony tylko częściowo w pasie badawczym, obok domów 1 i 2, należy do najlepiej zachowanych tego typu obiektów na stanowisku. Uchwycono go w partii

węższego szczytu północnego oraz dłuższego odcinka ściany wschodniej i krótszego ściany zachodniej, w sumie na długości 17 m (tabl. 85). Rów konstrukcyjny o szerokości 0,4–0,76 m posiadał głębokość w przedziale 0,38–0,76 m, z czytelnymi w profilu śladami po słupach, solidniejszymi w narożnikach założenia a więc analogiczne jak w dobrze zachowanych domach 1 i 2. Brak jam w najbliższym uchwyconym na północ i wschód otoczeniu domu 9, sugeruje, że w tym wypadku mamy do czynienia z odrębną strefą osady w stosunku do skupienia związanego z domem 10.

DOM 10

Dom 10 należy do grupy jedynie częściowo zachowanych relikwów budownictwa GB-K KL na stanowisku w Ludwinowie, który zachował się w postaci dwóch odcinków rowu konstrukcyjnego oznaczonych jako obiekty 5177A i 5177B (ha XIV, ar 43), wyznaczających południowo-wschodni narożnik założenia oraz w postaci odcinka oznaczonego jako obiekt 5232 (z jamą posłupową – obiektem 5228; tabl. 82). Wymienione relikwów rowu konstrukcyjnego zachowały się do głębokości 0,04–0,30 m, co znowu może świadczyć o silnej erozji pierwotnego poziomu gruntu, choć w tym wypadku nie związanej z intensywnymi procesami osadniczymi. Zachowane relikwów rowu pozwalają rekonstruować długość domu 10 na około 26 m. W jego otoczeniu o powierzchni około 40×70 m wystąpiły zróżnicowane jamy o charakterze gospodarczym i wybierzyskowym oraz studnia, zaś w bezpośrednim zapleczu, w obrębie jednej z nisz glinianki (obiekt 6807, ha XVI, ar 50; tabl. 83: 1), zlokalizowanej około 10 m na W od jego ściany frontowej, odkryto kobiecy grób X. Z kolei na północnym obrzeżu omawianego skupiska (około 60 m na N od szczytowej ściany założenia) wystąpił kolejny grób IX.

Jamy wybierzyskowe (glinianki)

Elementem ściśle związanym z domami trapezowatymi są jamy wybierzyskowe (glinianki), z których czerpano glinę do konstrukcji ścian. Obok domów są one przestrzennie dominującym elementem osady GB-K KL (ryc. 29). Już tylko pobieżne spojrzenie na ich rozmieszczenie wskazuje, że zawsze występował bezpośredni związek pomiędzy domami a miejscami czerpania gliny. Taki ścisły związek istnieje pomiędzy domem 2 a glinianką zarejestrowaną w ramach zespołu obiektów 1253–1256, 2157–2158, 2164, 2373, 2442 (ha VI, ary 86/87/77) oraz pomiędzy domem 6 a glinianką uchwyconą w ramach zespołu obiektów 4676–4679, 5751–5753, 5837–5845 (ha V, ary 31/32/41/42). Podobny związek istniał także pomiędzy domem 8 a glinianką częściowo uchwyconą w pasie badawczym w ramach zespołu obiektów 6301–6305, 6559, 6748 (ha XII, ary 24/25; tabl. 67: 1), natomiast w przypadku pozostałych domów na ich zapleczu albo występują bardzo małe wybierzyska, jak w wypadku domów 4, 5 i 10 albo w ogóle ich brak, jak w wypadku domu 1. Oczywiście należy przyjąć za wiarygodne, że w wypadku np. domu 1 musiano korzystać z gliny pozyskiwanej z grupy mniejszych glinianek położonych nieco dalej od jego ścian, w odległości około 20 m na północny-zachód, uchwyconych w ramach zespołu obiektów 1279–1281, 1439, 2120 (ha V, ary 16/17; tabl. 41: 1), zespołu 1282–1285, 1429, 3841 (ha V, ary 14/15; tabl. 39: 1) oraz zespołu 3837–3839, 4018, 4027 (ha V, ary 14/15; tabl. 37: 1). Obok glinianek funkcjonalnie związanych z etapem budowy domów funkcjonowały jeszcze inne tego typu obiekty rozrzucone w wolnej przestrzeni osady, często jako małe przestrzennie wybierzyska o odmiennym przeznaczeniu gospodarczym, np. zespół 4518–4520, 4522, 4609–4610 (ha V, ar 73; tabl. 54: 1), zespół 4571–4574, 4592, 4643 (ha V, ar 93) czy zespół 4731–4736, 6039–6041, 6104, 6119 (ha XI, ary 99/89/98/88; tabl. 61: 1). Oprócz niewielkich miejsc poboru surowca funkcjonowały też rozległe przestrzennie wybierzyska, jakie uchwycono w ramach zespołu obiektów 5008, 5073, 6570–6580, 6584–6586, 6743–6747, 6749, 6891–6897, 6899 (ha XI, ary 1/11, ha XIV, ary 9/10/19/20/30; tabl. 78–79), o rozpiętości 18×21 m. Zapewne podobnie rozległą gliniankę uchwycono tylko częściowo w pasie badawczym w ramach zespołu obiektów 6359–6361, 6369–6371, 6472–6478, 6538–6541 (ha XII, ary 54/44/53/43; tabl. 71: 1) na przestrzeni 10×6,5 m, z dużym prawdopodobieństwem sugerującą poza granicą autostrady istnienie kolejnego (kolejnych ?) domostw.

Jamy gospodarcze i magazynowe

W bliższym i dalszym otoczeniu domów, jak i wolnej przestrzeni osady, zarejestrowano różnorodne obiekty ziemne, o zróżnicowanej morfologii i wymiarach, które można wiązać z jakimiś zajęciami gospodarczymi. Pierwotnie zapewne w wielu wypadkach zadaszanymi, co poświadcza sytuacja zaobserwowana w obrębie obiektu 3870 (ha V, ar 25), gdzie poniżej poziomu wypełniska uchwycono dwie solidnie zagłębione jamy posłupowe (tabl. 46: 5). Z funkcją gospodarczą należy wiązać szczególnie obiekty o większej wewnętrznej przestrzeni, często o dosyć regularnych profilach, świadczących o jakimś umocnieniu ścian (plecionka, palisada?), choć w warunkach stabilnego podłoża gliniastego zapewne w wielu wypadkach takie zabiegi nie były wymagane. Na tego typu jamy natrafiono w ramach np. obiektów 653 (150×304 cm przy głębokości 104 cm) i 661 (ha III, ary 84/83; tabl. 19: 1), obiektu 984 (270×180 cm przy głębokości 114 cm; ha V ar 8, ha VI, ar 98; tabl. 31: 2), obiektu 1274 (230×350 cm przy głębokości 86 cm; ha V, ar 16; tabl. 40: 6), obiektu 2565 (286×174 cm przy głębokości 132 cm; ha III, ar 87; tabl. 24: 5) czy zespołu obiektów 4772–4773 (277×415 cm przy głębokości 98 cm; ha X, ar 49; tabl. 59: 8). Mniejsze obiekty o regularnych profilach (prostokątnych, trapezowatych, workowatych) zapewne pełniły funkcję przechowywania i magazynowania produktów lub przetworów rolnych. Do takich można zaliczyć jamy odkryte w ramach obiektu 508 (130×180 przy głębokości 100 cm – młodsza jama wkopana w obiekt gospodarczy 3868; ha V, ary 25/26; tabl. 48: 1), obiektu 1108 (158×140 cm przy zagłębieniu 140 cm; ha V, ary 68/78; tabl. 28: 1), obiektu 5275 (184×195 przy głębokości 96 cm; ha XIV, ar 11; tabl. 80: 11). W wypadku podobnych, choć głębszych jam, zapewne należy się liczyć z relikdami tzw. „lodówek”, np. obiekt 5989 (160×126 cm przy głębokości 162 cm; ha X, ar 8); obiekt 5784 (210×206 cm przy głębokości 164 cm; ha IX, ar 12) czy obiekt 6341 (217×236 cm przy głębokości 177 cm; ha XII, ar 33; ryc. tabl. 68: 5).

Paleniska, piece

W obrębie osady GB-K KL odkryto nieliczne jamy na wydłużonym, zbliżonym do prostokątno-owalnego planie, zawierające w wypełnisku warstwy spalenizny i przepalonej polepy, które można interpretować jako piece lub paleniska o bliżej nieokreślonym rodzaju konstrukcji zabezpieczającej. Do takiej kategorii należą już wspomniane przy okazji domu 2 obiekty 978 (ha VI, ar 98) i 2109 (ha VI, ar 99). Obiekt 978 posiadał wymiary 108×260 cm przy nieckowatym zagłębieniu sięgającym 88 cm (tabl. 33: 1), z kolei w przypadku obiektu 2109 (na planie trapezu) stwierdzono wymiary 166×132 cm przy głębokości 104 cm (tabl. 33: 13). Trzeci z tego typu obiektów, 6269 (ha XII, ar 11) posiadał wymiary 174 X 132 cm przy głębokości 60 cm (tabl. 63: 4).

Studnie

Ostatnią kategorią obiektów odkrytych w obrębie osady GB-K są studnie pozbawione cembrowiny. Odkryto 6 takich obiektów, o zróżnicowanej głębokości, warunkowanej poziomem wód gruntowych. Najgłębszą studnię reprezentuje obiekt 1080 (ha V, ar 58), o dnie sięgającym 270 cm, przy wymiarach 214×210 cm (tabl. 27: 3). W jej pobliżu natrafiono na drugą, obiekt 1086 (ha V, ar 58), zagłębioną do 220 cm, o średnicy wnętrza 146×138 cm (tabl. 27: 11). Wymienione studnie były zlokalizowane prawie w samym centrum wolnego placu pomiędzy domami 1, 4, 5, 6, 7 (ryc. 29), co stanowi kolejną przesłankę do stwierdzenia, że obok wcześniej wspomnianego regularnego, liniowego układu domów 1, 2, 4, 5, w pewnym okresie być może wymienione założenia funkcjonowały w bliskim czasie. Z tą pierwszą strefą zasiedlenia GB-K KL w Ludwinowie związane są kolejne dwie mniejsze i płytsze studzienki odkryte na wschód od domu 2, na brzegu dolinki denudacyjnej, z racji takiego położenia w obniżeniu i co za tym idzie w strefie wyższego w stosunku do powierzchni poziomej wody gruntowej nie wymagającego zbyt dużej głębokości – obiekt 3654 (ha IV, ary 61/71) oraz obiekt 4076 (ha IV, ar 71). W obrębie drugiej strefy, związanej z domem 8, wystąpiły kolejne dwie studnie. Do głębszej studni należą zapewne relikty uchwycone w ramach obiektu 6421 (ha XII, ar 68), którego nie udało się wyeksplorować do dna ze względu na

intensywne wybijanie wody (tabl. 74: 3). Natomiast studnia odkryta w ramach obiektu 3627 (ha VI, ar 41) miała niezbyt dużą głębokość (180 cm), co znowu było warunkowane jej lokalizacją w bliskiej odległości od brzegowej strefy dolinki denudacyjnej. W obrębie trzeciej strefy związanej z domem 10, wystąpiły także relikty studni – obiekt 6756 (ha XIV, ar 62), o wymiarach 237×203 cm zagłębionej do 200 cm.

Groby

Stałym elementem dużych osad GB-K KL są umieszczane w ich obrębie groby. Na stanowisku odkryto 10 pochówków, oznaczonych jako groby I-X (tabela 1). W obrębie pierwszej strefy osady GB-K natrafiono na trzy groby z dosyć słabo zachowanymi szkieletami, choć o czytelnym układzie na boku z podkurczonymi nogami i głową zorientowaną na południe.

Grób I (obiekt 2190; ha V, ar 47; tabl. 27: 2) miał postać prostokątno owalnego zagłębienia o prostokątno-nieckowatym profilu, w którym złożono szkielet mężczyzny w wieku *maturus*, 40–50 lat (patrz analiza W. Lorkiewicza w tym tomie), z wyposażeniem jedynie w postaci 3 wyrobów krzemiennych.

Grób II (obiekt 4740; ha X, ar 9; tabl. 60: 2) z jamą w postaci płytkiego zagłębienia zawierał pochówek kobiety w wieku 20–35 lat, wyposażony w dwa naczynia ułożone przy głowie, w tym jedną dobrze zachowaną formą szerokootworową z uchami (typ II/8; tabl. 60: 3). Data radiowęglowa Poz-44435: 5370±40 BP wskazuje na późną fazę GB-K KL (R. Grygiel 2008, 1917–1918).

Grób III (obiekt 5510; ha V, ar 74; tabl. 56: 3), mężczyzny prawdopodobnie w wieku *maturus* (40–50 lat) nie zawierał żadnego wyposażenia. Wtórnie został złożony do głębszej jamy, pierwotnie zapewne o charakterze wybierzyskowym (por. np. Brześć Kujawski stan. 3, 4; R. Grygiel 1986, 298; 2008, 314, ryc. 86: 1,2; 98).

Kolejne trzy groby szkieletowe odkryto w obrębie drugiej strefy GB-K KL związanej z domem 8, położone w regularnych odstępach w linii północ-południe (ryc. 11).

W **grobie IV** (obiekt 6313; ha XII, ar 22; tabl. 67: 5–6) odkryto szkielet mężczyzny w wieku 30–40 lat, wyposażony w asymetryczną siekiere kamienną typu 3: 2 wg K. H. Brandta wykonaną z gabra (złoża z Masywu Słęży). W tym wypadku data radiowęglowa Poz-44438: 5300±40 BP odnosi się do późnej fazy GB-K KL.

Grób V (obiekt 6342; ha XII, ar 33; tabl. 68: 11–12) zawierał pochówek osobnika w wieku 17–25 lat, bez możliwości wiarygodnego określenia płci (prawdopodobnie żeńskiej), wyposażony w siekiere kamienną o przekroju płasko-wypukłym wykonaną z amfibolitu typu 3: 2 wg K. H. Brandta. Data radiowęglowa Poz-44439: 5540±30 BP wskazuje na klasyczną fazę GB-K KL (R. Grygiel 2008, 1917–1918).

Z kolei **grób VI** (obiekt 6353; ha XII, ar 44; tabl. 67: 7) zawierał zachowany fragmentarycznie szkielet, prawdopodobnie młodej kobiety w wieku *adultus*. W wyposażeniu odkryto fragment naczynia ceramicznego w postaci niskiej, dzwonowatej nóżki (tabl. 67: 8), charakterystycznego dla młodszych ugrupowań naddunajskich (J. Pavúk 1981, s. 279–281, ryc. 13: 14; M. Kaczanowska 2006, ryc. 4: 3; S. Kadrow 2006, ryc. 3: 10).

Różnica czasowa w zdeponowaniu przynajmniej dwóch pochówków, każe oceniać wspomniany wyżej kontekst przestrzenny grobów raczej jako przypadkowy. Interpretację tej sytuacji ogranicza zresztą brak danych z sąsiedniego rejonu położonego na zachód poza pasem badawczym wyznaczonym zasięgiem autostrady (obecność kolejnych grobów?).

Z kolei **grób VII**, zawierający szkielet osobnika zachowanego jedynie w partii sklepienia czaszki, w wieku *juvenis* lub *adultus*, bez możliwości określenia płci, odkryto w zasypisku jamy wybierzyskowej (obiekt 6284; ha XII, ar 2; tabl. 64: 1).

W omawianej strefie szczątki ludzkie odkryto jeszcze na poziomie stropu wypełniska zespołu jam wybierzyskowych 6289–6291, 6558, 6582, 6604 (ha XII, ar 1; tabl. 62: 1). Wystąpiły one w obrębie 2 nisz – obiektu 6290, z pojedynczym fragmentem trzonu lewej kości udowej osoby dorosłej oraz obiektu 6558, z nieco liczniejszym materiałem kostnym, pochodzącym od osoby dorosłej, prawdopodobnie mężczyzny. Płytkie zaleganie tych szczątków (poziomy 0–10; 10–20 cm) wskazuje nie na dwa pochówki, a raczej jeden rozwleczone, stąd wydaje się, że odkryte w tej strefie szczątki ludzkie można oznaczyć jako kolejny, pojedynczy **grób VIII**.

Tabela 1. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Zestawienie grobów grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej.

NR GROBU	NR OBIEKTU	LOKALIZACJA	WYMIARY			WYPOSAŻENIE			DANE ANTROPOLOGICZNE		UWAGI	DATA C-14	TABLICA
			dł.	szer.	gł.	ceramika	siekierka kamienna	zabytki krzemienne	pleć	wiek (lat)			
I	2190	ha V, ar 47	288	180	52			+	M	40-50		27: 2	
II	4740	ha X, ar 9	127	66	10	+			K	20-35	4331-4055 BC	60: 2-3	
III	5510	ha V, ar 74	125	76	22			+	M	40-50		56: 3	
IV	6313	ha XII, ar 22	116	108	38		+	+	M	30-40		67: 5-6	
V	6342	ha XII, ar 33	140	83	20		+	+	K?	17-25	4252-4037 BC	68: 11-12	
VI	6353	ha XII, ar 44	125	94	27		+		K?	20-40	4450-4341 BC	67: 7-8	
VII	6284	ha XII, ar 2	*	*	*				?	15-40		64: 1-4	
VIII	6558/6290	ha XII, ar 1	*	*	*				M?	adultus		62: 1, 4-5	
IX	6807	XVI/50	156	90	94				K	adultus		83: 1	
X	6915	ha XVII, ar 88	159	89	41				M	25-35		84: 3	

Z kolei **grób IX** (obiekt 6915; ha XVII, ar 88) odkryto na obrzeżu trzeciej strefy GB-K KL związanej z domem 10, gdzie w prostokątno-owalnej jamie odkryto słabo zachowany szkielet mężczyzny w wieku 25-35 lat, bez wyposażenia (tabl. 84: 3).

Wreszcie na zapleczu domu 10 wystąpił kolejny pochówek, oznaczony jako **grób X**, zdeponowany w jednej z nisz (obiekt 6807) gliniankowego zespołu obiektów 5285, 5429, 6806-6807 (ha XVI, ar 50; ha XIV, ar 41; tabl. 83: 1), z liczniejszym materiałem osteologicznym wskazującym na osobę dorosłą płci żeńskiej.

ZAJECIA GOSPODARCZE

Stosunkowo słabo na stanowisku w Ludwinowie poświadczona jest struktura upraw roślinnych, co wynika z niewielkiej ilości danych, jakie udało się uzyskać w wyniku analizy archeobotanicznej prób pobranych z wypełnisz obiektów GB-K KL (analiza A. Mueller-Bieniek, K. Wasylkowa, K. Cywa w tym tomie). W sumie z 21 prób z tego poziomu chronologiczno-kulturowego ponad połowa była pusta lub zawierała materiał nieoznaczalny, natomiast w pozostałych makroszczątki roślinne najczęściej zachowały się w złym stanie, pozwalając tylko jedynie stwierdzić uprawę pszenicy (zapewne samopszy) oraz prawdopodobnie żyta. Poza tym w pobranych wycinkach nawarstwień dominowały gatunki roślin dzikich.

Zdecydowanie bogatsze informacje przyniosły badania archeozoologiczne, przeprowadzone na dużej serii 4661 fragmentów szczątków zwierzęcych, pochodzących z około 100 obiektów lub ich zespołów (analiza K. Stefaniaka, T. Piskorskiej, B. Pokryszko w tym tomie). Na podstawie ich analizystwierdzono przewagę ilościową szczątków świni (24,9%) dominujące nad szczątkami bydła (16,68%), co jest zupełnie odmienne od innych stanowisk GB-K KL z najbliższego regionu (P. Bogucki 2008, ryc. 1293, 1301, 1309, 1311, 1312, 1314, 1313, 1315, 1316). Jednak te proporcje wydają się pozorne, ponieważ w kontekście minimalnej liczby osobników zachodzi już wyraźna dominacja bydła nad swinia, której udział pod tym względem był porównywalny lub większy tylko w 5 obiektach. Również w ich rozkładzie na terenie osady jest obserwowana przewaga bydła, które odnotowano w 42-44 obiektach (w 2 obiektach szczątki oznaczono jako bydło/tur) przy 23 obiektach.

tach zawierających szczątki świni. Poza tym stwierdzono hodowlę owcy (9,12%) oraz kozy (7,57%), przy niewielkim udziale konia (2,01%). Również w niewielkim zakresie została stwierdzona obecność psa (2,10%), zaś z ptaków hodowlanych była obecna gęś domowa.

Wyraźnie poświadczono zostało łowiectwo, a zwłaszcza odniesieniu do jelenia szlachetnego, który był w ogóle drugim co do liczebności szczątków gatunkiem zarejestrowanym na osadzie GB-K KL (22,33%). Poza tym polowano na niedźwiedzia, sarnę lisa i dzika, przy obecnych także kościach cietrzevia i bataliona. W 2 obiektach natrafiono także na fragmenty kości i pancerzy żółwia błotnego.

ANALIZA PRZESTRZENNO-CHRONOLOGICZNA

Dla osady GB-K KL w Ludwinowie uzyskano 7 dat C-14, które pozwalają na ustawienie wyjściowych ram chronologii absolutnej. Wśród nich 3, już wcześniej cytowane, dotyczą grobów (obiekty 4740, 6313, 6342). Przytoczmy w tym miejscu wyniki kalibracji z największego przedziału prawdopodobieństwa (95.4%):

- 1/ obiekt 2109 (ha VI, ar 99): LOD-1544, 5800±60 BP; 4790 (95.4%) 4504calBC
- 2/ obiekt 2129 (ha V, ar 7): LOD-1545, 5400±60 BP; 4350 (78.9%) 4146calBC; 4136 (16.5%) 4054calBC
- 3/ obiekt 2565 (ha III, ar 87): LOD-1762, 5340±60 BP; 4330 (94.7%) 4041calBC; 4011 (0.7%) 4005calBC
- 4/ obiekt 3837 (ha V, ary 5, 15): LOD-1767, 5310±60 BP; 4322 (4.4%) 4291calBC; 4266 (91.0%) 3990calBC
- 5/ obiekt 4740 – grób II (ha X, ar 9): Poz-44435, 5370±40 BP; 4331 (51.8%) 4221calBC; 4211 (21.8%) 4151calBC; 4134 (21.8%) 4055calBC
- 6/ obiekt 6313 – grób IV (ha XII, ar 22): Poz-44438, 5300±40 BP; 4252 (91.3%) 4037calBC; 4021 (4.1%) 3995calBC
- 7/ obiekt 6342 – grób V (ha XII, ar 33): Poz-44439, 5540±30 BP; 4450 (95.4%) 4341calBC¹.

Analiza materiałów ceramicznych, wsparta datowaniami radiowęglowymi pozwala na w miarę precyzyjne ustawienie relacji chronologiczno-przestrzennych w ramach osady GB-K KL. Daty C-14 wyznaczają jej ramy czasowe pomiędzy latami 4790 (obiekt 2109) a 3990 BC (obiekt 3837), co w przybliżeniu pokrywałoby się z pełnymi ramami trwania GB-K KL na Kujawach (R. Grygiel 2008, ryc. 1445–1446). Oczywiście przyjęliśmy w tym ujęciu brzegowe wartości kalibracji dat C-14 (najstarszą i najmłodszą), gdyż przy odmiennym podejściu biorąc za podstawę najmłodszy przedział z najstarszej daty i najstarszy – najmłodszej, interesujący nas przedział czasowy zawęża się do lat 4504–4252 BC, co chyba bardziej wiarygodnie odpowiada zakresowi procesu osadniczego na stanowisku dla osady GB-K KL.

Obszar inicjalny osady GB-K KL odkrytej w Ludwinowie należy łączyć z pierwszą strefą zasiedlenia związaną z domami 1–7. W jej zasięgu wystąpiła najstarsza data radiowęglowa pozyskana ze wspomnianego obiektu 2109, w kontekście jego starszeństwa wobec domu 2 (omawiany charakter obiektu – relikwiarz/ paleniska nie przystający do zbyt bliskiej lokalizacji w stosunku do ściany domu 2). Taką obecność najstarszych elementów w tym miejscu potwierdzałby inwentarz z obiektu 984 z naczyniem odmiany I/5 (tabl. 31: 3), które można zestawić ze zbliżonymi formami obecnymi we wczesnej fazie GB-K KL (R. Grygiel 2008, ryc. 1446). W tym miejscu wypada wrócić do wcześniej zaakcentowanego kontekstu fragmentarycznie zachowanego domu 3, na który wypadałoby obecnie spojrzeć jako na najstarsze założenie osady GB-K KL. Niewykluczone że do najstarszych założeń należy także dom 6 (notabene mający nieco odmienną orientację od domów 1, 2, 4 i 5), przy którego wschodniej ścianie wystąpił

¹ Z innych, poza wyżej wymienionymi oznaczeniami C-14, wykonanych z prób pobranych z osadów wypełnisk obiektów GB-K KL, część była zdecydowanie postarzała w stosunku do charakteru zespołów ceramicznych, najpewniej w wyniku obecności starszych materiałów organicznych (LOD-1874: 6280±BP; LOD-1763: 6230±60 BP; LOD-1766: 5960±60 BP; LOD-1549: 5940±60). Pozostałe natomiast, w większości przypadków wyraźnie młodsze, można tłumaczyć przede wszystkim nie czytelnymi w trakcie eksploracji ingerencjami w wypełniska obiektów w późniejszych okresach chronologicznych, co dotyczy np. obiektu 1662 ze strefy intensywnie użytkowanej przez osadnictwo KPL i innych jednostek kulturowych (LOD-1758: 5010±60 BP), jak też rowów domów trapezowatych: 1, 9, 6 (LOD-1755: 4830±60 BP; LOD-1863: 3810±55 BP; LOD-1770: 4730±60 BP; LOD-1878: 4420±60 BP). Pełny wykaz ww. oznaczeń zawarto w zestawieniu 25 na płycie CD.

obiekt 3960, zawierający w inwentarzu naczynie szerokootworowe odmiany I/1 (tabl. 47: 5), które także posiada odpowiedniki we wczesnej fazie GB-K KL. Po drugiej stronie domu 6 odkryto obiekt 4602, z bogatszym inwentarzem, zawierającym m.in. naczynia I/6b, II/1a, III/1b, III/4, IV/7a, IV/11d, IV/10a, które tworzą dosyć homogeniczny zespół o odniesieniach do wczesnej fazy GB-K KL (nie wykluczając przy tym fazy klasycznej). Poza tym w strefie domu 6 odkryto nieco rozleglejszą gliniankę – zespół nisz-objektów m.in. 4676–4679, 5751–5756, 5838–5845, ze skromnym, nie diagnostycznym materiałem oraz innymi nielicznymi jamami również o takim charakterze (3979, 4158). Natomiast w w pewnym oddaleniu od zachodniej ściany domu 6 (około 35 m) wystąpił obiekt 4701 zawierający w wypełniku pucharek typu VII/2 (tabl. 47: 9), który także można łączyć z wczesną fazą GB-K KL. Wydaje się, że podobną ocenę chronologiczną można odnieść także do inwentarza jam z zaplecza domu 6, tym razem po stronie wschodniej (około 15 m) – zespołu obiektów 3871, 4130, zawierającego naczynia I/1c i II/3c (tabl. 42: 4–5) oraz obiektu 3870 z naczyniami I3a, I/5a, IV/16. Wymienione wyżej elementy wydają się dosyć zborne chronologicznie i uzasadniają uznanie przestrzeni wyznaczonej przez domy 3 i 6 i ich najbliższą okolicę za obszar najstarszej fazy na osadzie datowanej na wczesną fazę GB-K KL.

Z kolejnym etapem jej rozwoju należy łączyć założenie domostwa 2 (obiekt 950). Z jego rowu konstrukcyjnego pochodzi miska IV/6 oraz fragment naczynia I/3 (tabl. 32: 2–5), które można odnieść do fazy klasycznej. W tym kontekście występuje także inwentarz z pobliskiej jamy piecowej, obiektu 978 (I/ 6; IV/1; IV/14; tabl. 33: 2–10). W pobliżu północnego szczytu domu 2 wystąpiła niezbyt rozległa glinianka, którą zapewne można łączyć z jego powstaniem, zespół obiektów – nisz m.in. 1253, 1255, 2157, 2159, 2165–2166, jednak z nielicznym i mało charakterystycznym materiałem ceramicznym, który nie pozwala na precyzyjniejsze datowanie.

Wyraźnie młodsza w stosunku do domu 3 pozycja stratygraficzna domu 1 (obiekt 950) wskazuje na jego związek z fazą klasyczną, natomiast absolutnie nie ułatwia uzasadnienia tego datowania sytuacja z jego najbliższej okolicy, praktycznie pozbawionej jam wybierzyskowych oraz gospodarczych, zaś skromny inwentarz z wypełnika rowu konstrukcyjnego także nie pozwala na precyzyjniejszą ocenę (fragment naczynia na niskiej nóżce, naczynie wanienkowate V/4; tabl. 30). Natomiast w odległości około 20 m na NW od północnego szczytu domu 1 wystąpiły sąsiadujące ze sobą dwie glinianki. W jednej z nich, zespole nisz – obiektów m.in. 1279–1281, 2120 wystąpiły dosyć rozdrobnione fragmenty naczyń, raczej wskazujące na fazę klasyczną (tabl. 41), podobnie jak w drugiej, zespole nisz – obiektów 1283–1285, 3841-, 1429, m.in. z naczyniami II/3, IV/12 (tabl. 39). Wydaje się, że obydwie można traktować jako zaplecze materiałowe budowy domu 1. W ich sąsiedztwie wystąpiło także kilka jam gospodarczych. W relikcie jamy magazynowej, obiektu 3869 (tabl. 42–46) wystąpił zespół większej ilości form, m.in. I/1d, I/3c, I/4c, I/8, II/3a, III/1a, IV/9b, IV/11a, IV/1c1, IV/1c2, IV/1e, IV/2d, który także można odnieść do klasycznej fazy GB-K KL. W tej strefie odnotowano jeszcze jeden zespół jam, o czytelnej potrójnej stratygrafii (tabl. 48: 1). W najstarszym obiekcie 3868 odnotowano m.in. naczynia II/5b, IV/3b, w młodszym 4017, formy I/3c, V/3, zaś w najmłodszym 508 m.in. IV/13a, IV/6b2, IV/12, IV/13a i zapewne I/2d. Wydaje się, że dwie starsze jamy można pewniej łączyć z poziomem fazy klasycznej GB-K KL, zaś w wypadku najmłodszej nie można wykluczyć fazy późnej. Szczególnie jest to uzasadnione w kontekście wystąpienia w omawianej strefie kolejnej glinianki, zespołu nisz – obiektów m.in. 3837–3840, 4018, 4027, gdzie z obiektu 3837 uzyskano najmłodszą datę w obrębie osady GB-K KL (4266–3990 cal BC). Potwierdza to także sam materiał, m.in. formy: I/2d, I/11a, IV/15 czy ornament bruzdowy (tabl. 37–38). Zresztą kolejną datę wskazującą na późną fazę GB-K KL, uzyskano z nieco oddalonego w stronę domu 2 obiektu 2129 (4350–4050 cal BC), (tabl. 34: 1–6). Zespół jam datowanych na klasyczną fazę GB-K KL wydaje się mieć dosyć czytelną relację jako zaplecze gospodarcze domów 1 i 2. Natomiast mniej jasny jest kontekst przestrzenny obiektów z późnej fazy, do której brak jest w okolicy relików kolejnego domostwa z tego poziomu chronologicznego, chyba że mamy tutaj do czynienia z dłuższym funkcjonowaniem któregoś z założeń z fazy klasycznej. Dalszy bezpośredni rozwój zabudowy w kierunku na południe od domu 1 wskazuje logika lokalizacji domów 4 i 5 w regularnym układzie rzędowym. Z bezpośredniego otoczenia domu 4 możemy wymienić obiekty: 676 (z formami I/1c, II/5a; tabl. 13: 6–9), 1662 (z naczyniami I/2b, II/6), 454 (IV/5a), zespół wybierzyskowy, m.in. nisz – obiekty 521, 1649, 1651, 1701 (I/2b, III/6b), 595 (IV/10a, I/ 7a), które wskazują na klasyczną fazę GB-K KL. Podobny kontekst chronologiczny niosą także, w sumie dosyć skromne inwentarze z nieco dalszego zaplecza, zlokalizowanego na zachód od domu

4, z których można wymienić odkryte w obiektach 1080 (I/1c, I/11a, I/7a), 1108 (IV/13), 735 (III/3b, IV/5b, IV/9c), 773 (I/1b), z warstwy, ha III, ar 63 (IV/9a), 1135 (IV/10b), 712 (VII/8a), Ich inwentarze wspierają powyższe datowanie. Natomiast inna sytuacja chronologiczna wystąpiła na zapleczu domu 5, gdzie w nielicznych jamach wystąpiły elementy, które można odnosić do fazy późnej. Chodzi tutaj o zespół wybierzyskowy, nisze – obiekty 547, 563, 704 (IV/13c, IV/10a, IV/11a) oraz zespół obiektów 1619–1620 (III/15, V/4, V/5, II/9a), gdzie obok fragmentów naczyń o zapewne starszym kontekście, wystąpiły formy późniejsze (IV/13c; II/9a). Bardziej czysty zbiór elementów fazy późnej wystąpił w kolejnej jamie ulokowanej przy domu 5, obiekcie 450 (I/11a, II/4a, II/9b; tabl. 19), która nałożyła się na starsze, mniejsze obiekty gospodarcze, 653, 661, z inwentarzem chyba bliższym fazie klasycznej (tabl. 20: 1–3). Ocenę tych materiałów podpira data C-14 uzyskana dla oddalonego niewiele ponad 30 m na wschód obiektu 2565 (4330–4041 cal BC), choć inwentarz stylistycznie specjalnie nie wychodzi poza formy fazy klasycznej (I/2c, III/2b, II/3b, IV/9a, IV/2c2, IV/10a, II/2). Być może założenie domu 5 łączy się z etapem przejściowym między fazą klasyczną a późną, co zapewne podpierają jeszcze inne obiekty z dalszego zaplecza domu 5 (460, 461, 268, 2702), także o konotacjach do fazy klasycznej GB-K KL. Należy jeszcze wspomnieć o dwóch obiektach z tej strefy, które bardziej wskazują na fazę wczesną: 2559 (naczynie z cylindryczną szyjką III/8), 2549 (fragment misy IV/11e).

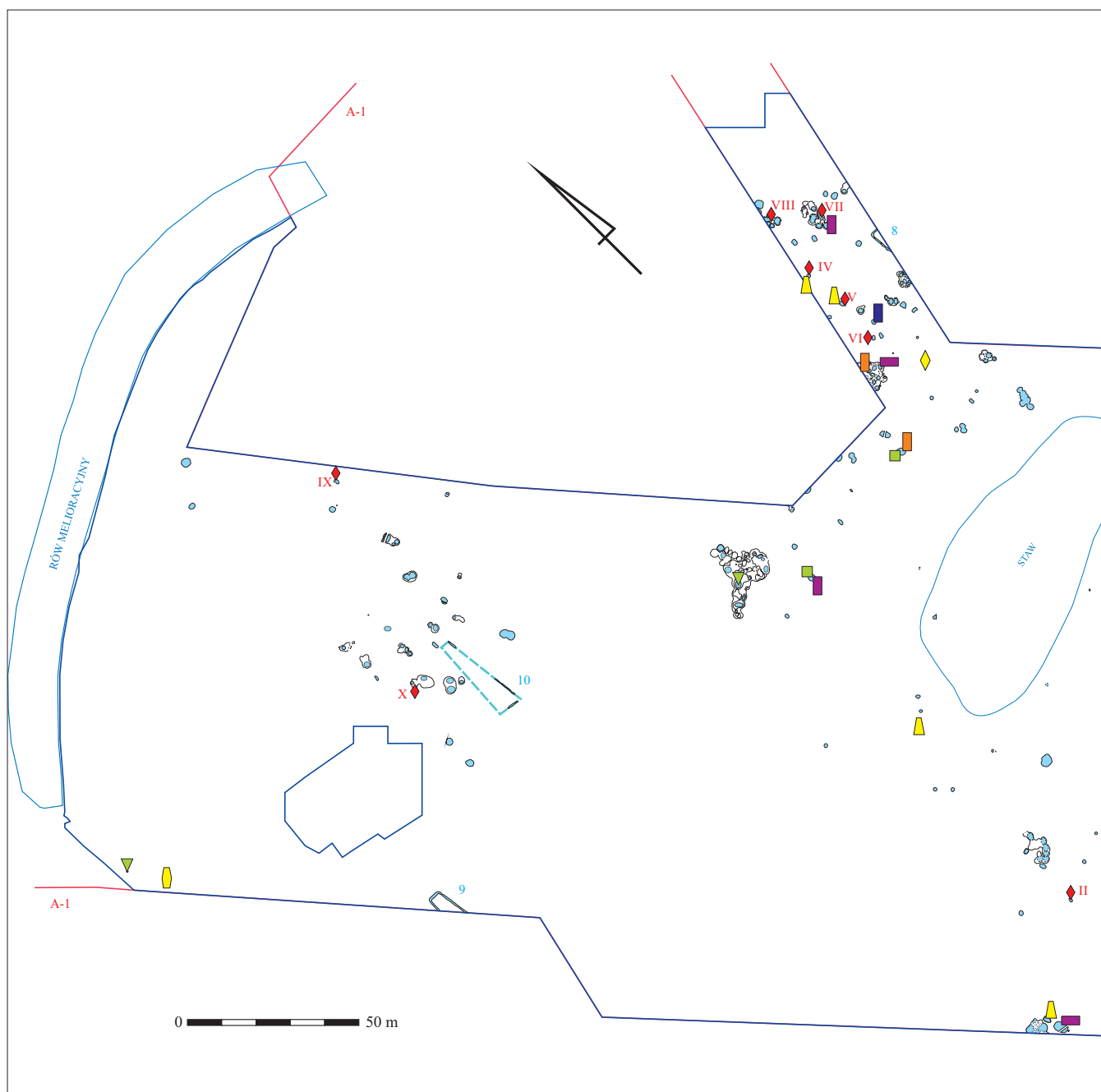
Zapewne ze zbliżonym poziomem chronologicznym jak dom 5 należy łączyć powstanie domu 7, częściowo uchwyconego w pasie badawczym. Taką ocenę mogą uzasadniać materiały wskazujące na późną fazę GB-K KL, odkryte w oddalonej o niecałe 40 m na zachód większej jamie gospodarczej, obiekcie 4772 (forma II/4b), w niszy glinianki, obiekcie 6029 (I/3c), jak również datowanie C-14 grobu II, odkrytego około 30 m na północ od domu 7 (4331–4055 cal BC), zawierającego naczynie typu II/8) oraz zawartość nisz pobliskiej glinianki – obiektów 4732 i 4733 (I/11a, I/3d, III/3). Z tym datowaniem zapewne współgrają skromne inwentarze mniejszych jam uchwyconych na NE od północnego szczytu domu 7 – obiektu 5585 (II/1b, III/3a, II/7; tabl. 55: 8–10) oraz 5616 (IV/6a1; IV/3b; tabl. 53: 14–16), w pobliżu grobu III, w postaci pochówka zdeponowanego w jamie gospodarczej – obiekcie 5510.

Na poziomie fazy klasycznej z pewnością funkcjonowała trzecia wydzielona strefa osady GB-K, związana z domem 10, gdzie wystąpiły nieliczne materiały o charakterze diagnostycznym w obiektach: 5233 (forma II/2), 6801 (I/11a), 6799 (IV/11b), które takie datowanie uzasadniają. Być może o młodszej pozycji świadczą formy odkryte w obiekcie 4809 (I/10; tabl. 83: 5) oraz w obiekcie 6806 (I/12; tabl. 83: 2), niszy małego zespołu wybierzyskowego, gdzie zdeponowano szczątki ludzkie – grób X, choć nie muszą się z tego datowania wyłamywać.

Wreszcie należy przejść do drugiej strefy osady GB-K związanej z domem 8, której ukonstytuowanie nastąpiło w fazie klasycznej, choć jeszcze wyraźnie czytelna stylistyka fazy wczesnej być może wskazuje na początkowy odcinek tego okresu. Potwierdza to występowanie takich elementów w większości zlokalizowanych tam jam, szczególnie w kilku kompleksach gliniankowych: w największym kompleksie wybierzyskowym z arów 9–10, 19–20, 30, ha XIV (formy I/13b, IV/11c, I/10), w także rozległej, częściowo uchwyconej gliniance na arach 43, 44, 53, 54, ha XII (I/2a, I/6c, III/2a, III/6a, III/13a, IV/1d1, IV/1f, IV/14a, V/1, IV/11c, IV/11b) oraz w mniejszych zespołach wybierzyskowych: na arze 2, ha XII (obiekt 6285: formy III/3c, III/13a-b, V/1); na arze 1, ha XII, arze 10, ha XV (I/13b, II/2, IV/10, IV/11). Natomiast z pojedynczych, odkrytych na większej przestrzeni jamach z materiałem diagnostycznym należy wymienić obiekty: 5915 (forma III/5), 4976 (II/2), 4949 (IV/17), 4950 (I/1a, IV/), 4959 (I/7d, I/11c, II/3a, IV/1a1, III/9), 4879 (II/1d, IV/11a), 6406 (IV/2), 6338 (IV/14c, VII/1a, II/9c, IV/6b1), 6323 (IV/1c1), 6341 (III/2b), 6262 (IV/6a1), 6273 (IV/10a, IV/14c). Dane typologiczne wspiera "klasyczne" datowanie uzyskane dla grobu V (obiekt 6342, ha XII, ar 33) na poziomie 4450–4341 BC. W omawianej strefie wystąpiły także mniej liczne elementy późnej fazy GB-K KL, odkryte w obiektach: 6269 (I/3b, I/11a) i 6284 (I/11b, I/4c, I/9) – związanym z pochówkiem, grobem VII, co uzasadnia „późną” datę C-14 (4252–4037 BC) uzyskaną z grobu IV (obiekt 6313, ha XII, ar 22). Można przyjąć, że obecność w niedalekiej odległości grobów datowanych tak na fazę klasyczną, jak i późną oraz zaznaczenie obecności materiałów o takim charakterze wskazuje na istnienie tuż za granicą autostrady reliktywów dalszego etapu rozwojowego drugiej strefy osady GB-K KL już w fazie późnej.

Podsumowując, należy podkreślić znaczenie odkrytego na stanowisku 3 w Ludwinowie kompleksu osadniczego grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej, który wpisując się w rytm rozwojowy tej

jednostki kulturowej, wskazuje jednocześnie na specyficzny charakter osadnictwa lokującego się wzdłuż pradoliny Wisły, o swoistej dynamice, w stosunku do dużych osad centralnych odkrytych np. na stanowisku 4 w Brześciu Kujawskim czy stanowisku 1 w Osłonkach. Odkrycie trzech głównych skupisk wyraźnie wykraczających poza pas badawczy daje pewne przybliżenie procesu osadniczego na tym terenie od fazy wczesnej do późnej GB-K KL, choć pozostawia wiele znaków zapytania, np. w kwestii charakteru i roli fragmentarycznie uchwyconej, wyodrębnionej strefy sepulkralnej.

cd. ➔

Ryc. 28. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Rozkład przestrzenny wybranych elementów ornamentacyjnej ceramiki oraz lokalizacja wyrobów kamiennych grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej.

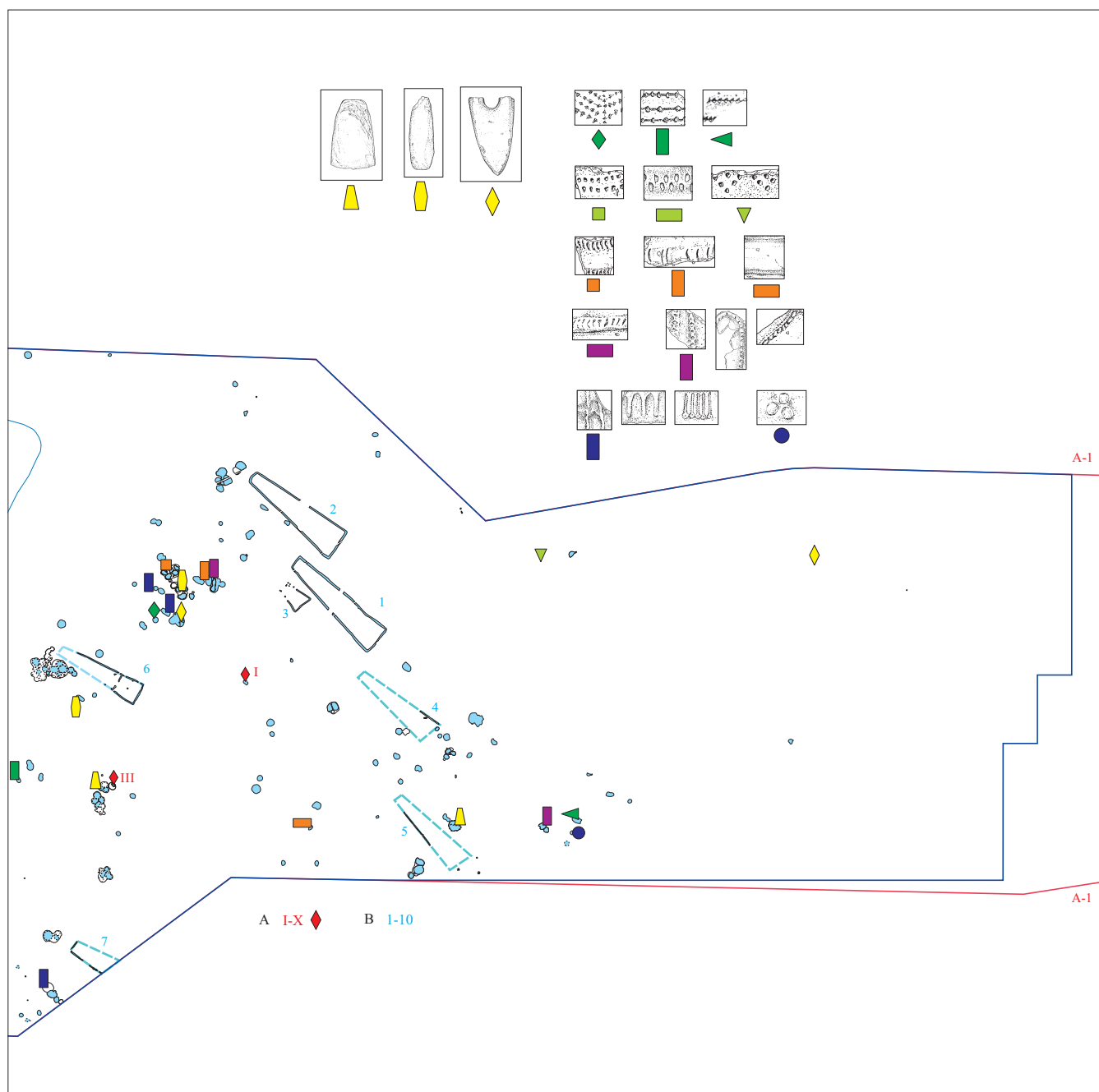
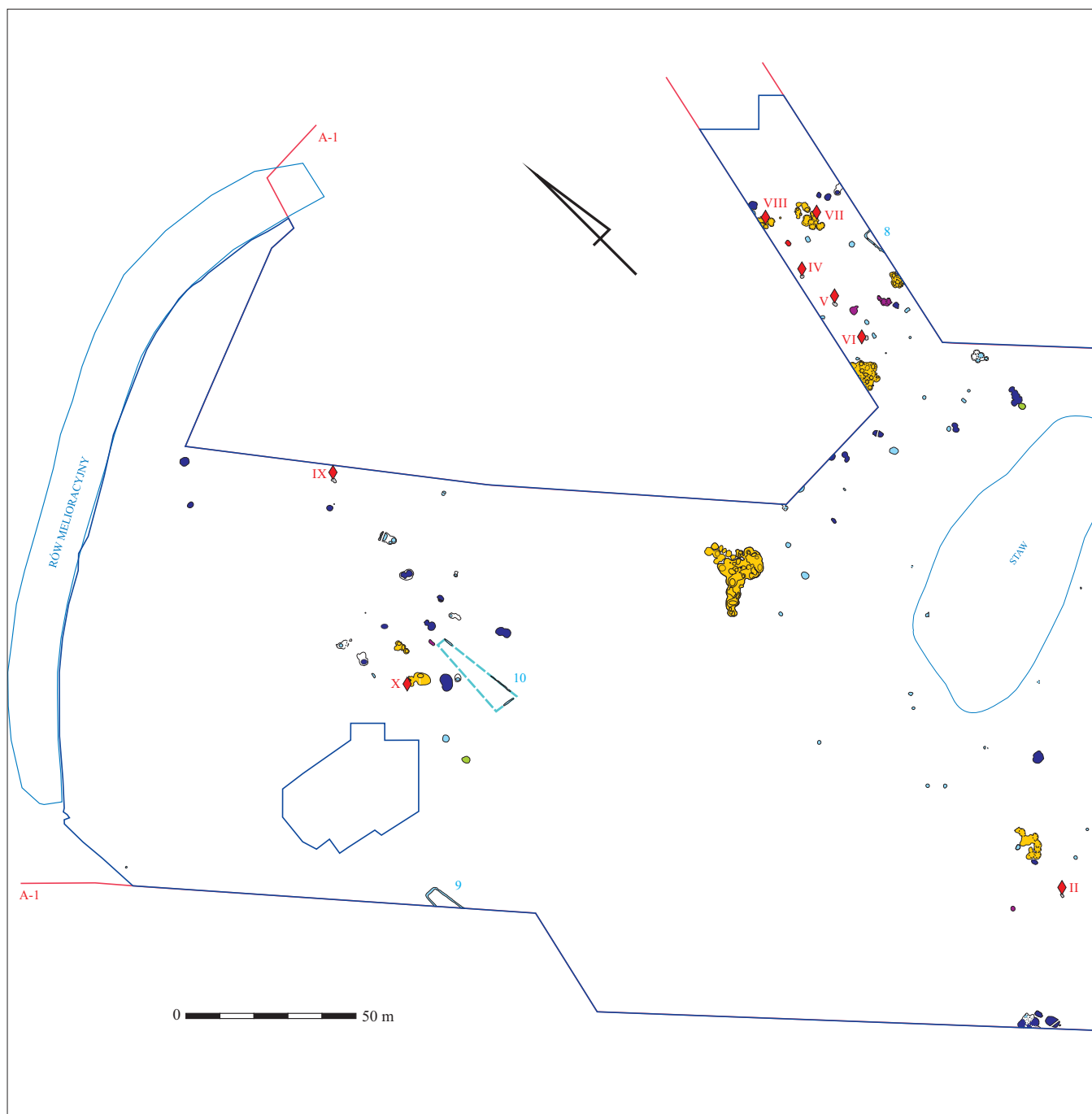

Fig. 28. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Spatial distribution of the selected decorative elements and location of stone artefacts of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture.

cd. ➞

Ryc. 29. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Plan funkcjonalny osady grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej. A/ groby; B/ numery domów; 1/ glinianki; 2/ jamy gospodarcze; 3/ jamy zasobowe i magazynowe, piwniczki; 4/ paleniska, piece; 5/ studnie; 6/ jamy nieokreślone

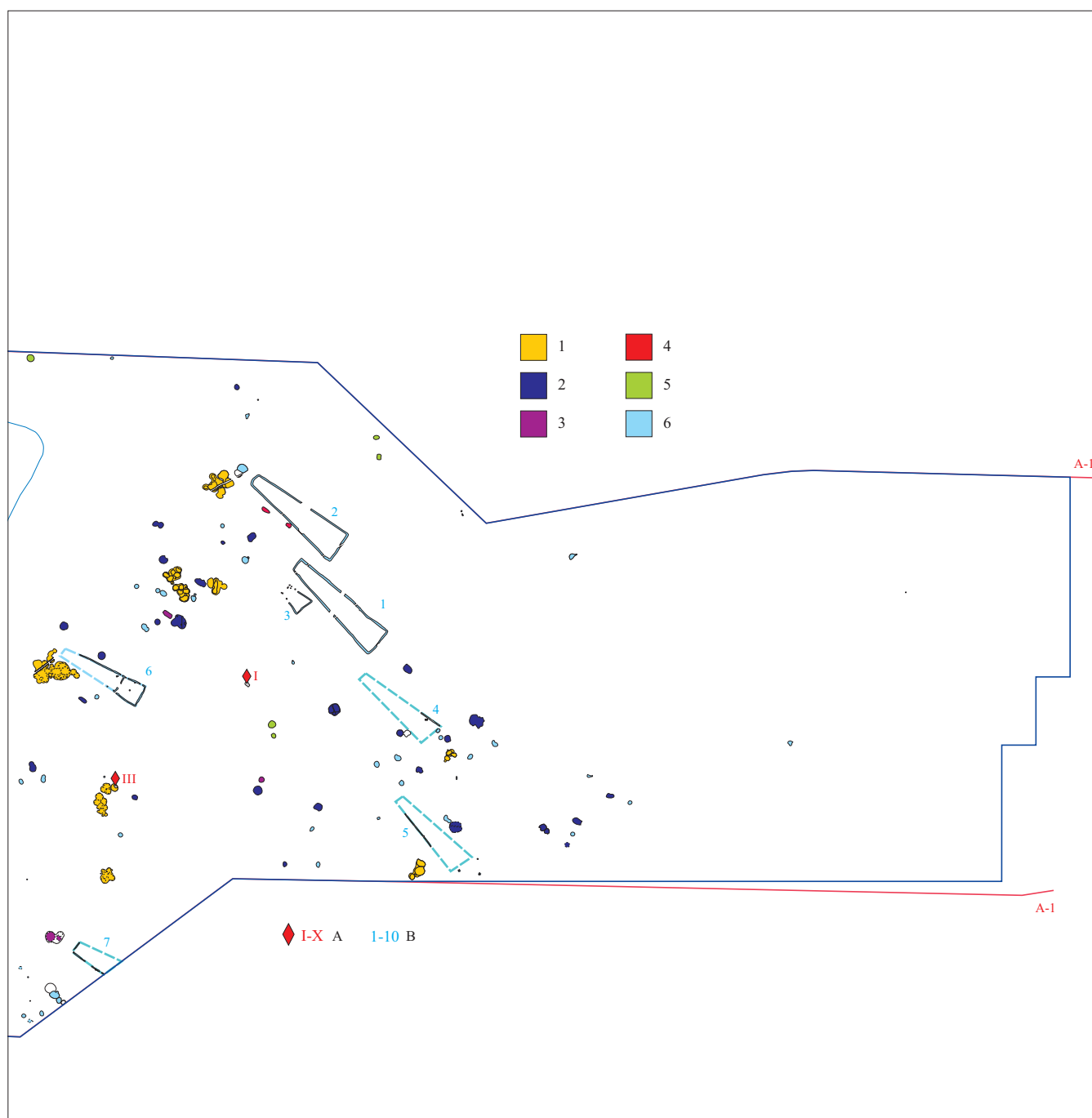
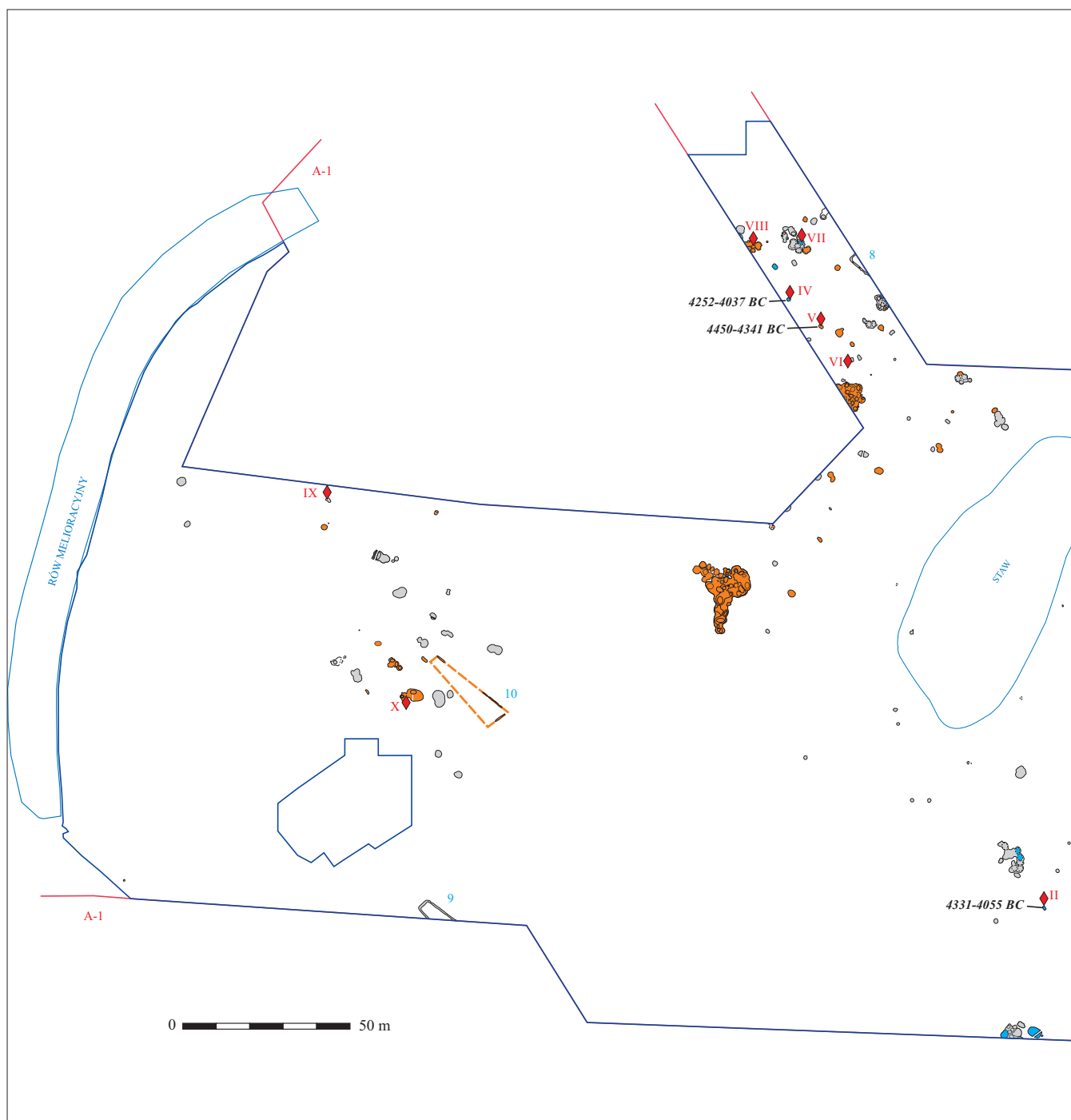

Fig. 29. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Cluster analysis of the settlement of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture. A/ graves; B/ numbers of houses; 1/ clay pits; 2/ utility pits; 3/ storage pits; 4/ furnances, hearths; 5/ wells; 6/ other pits.

cd. ➞

Ryc. 30. Ludwinowo, stan. 3, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Chronologia osady grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej. A/ groby; B/ numery domów; I/ faza wczesna; II/ faza klasyczna; III/ faza późna

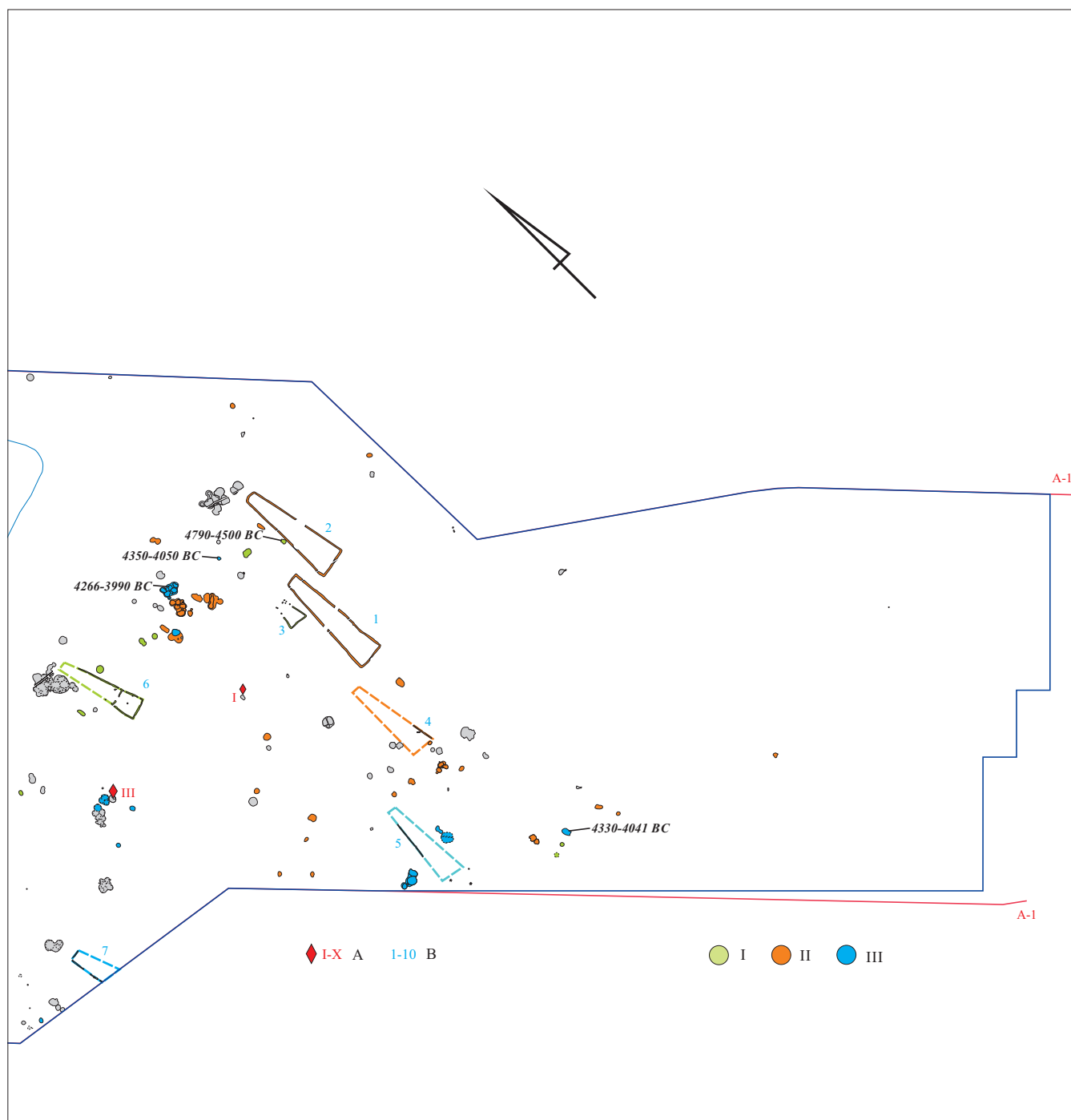

Fig. 30. Ludwinowo, site 3, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Chronology of the settlement of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture. A/ graves; B/ numbers of houses; I/ early phase; II/ classical phase; III/ late phase.

